

Kristin Gellein

Kristen innflytelse i hedensk tid?

En analyse med utgangspunkt i graver fra yngre jernalder i Hordaland

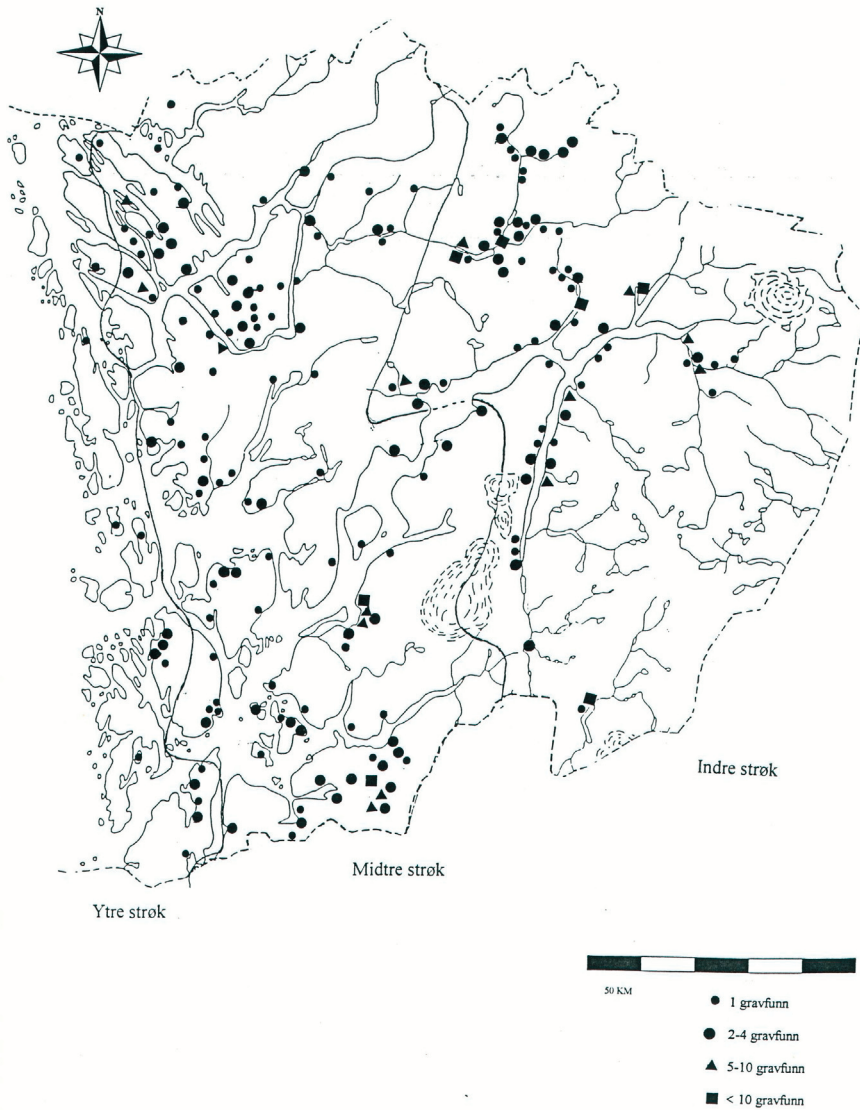

Innledning

Emne og problemstillinger

Kristendommens innpass i Skandinavia har i de senere år vært et sentralt tema innenfor den arkeologiske forskningen. Formålet med denne oppgaven er å prøve å belyse overgangen fra hedendom til kristendom i Hordaland. Utgangspunktet for oppgaven er gravmaterialet i Hordaland fra yngre jernalder (ca. 550/575-1050). Til sammen dreier det seg om 502 gravfunn (fig.1). I de siste årene har man debattert dateringen av vikingtidens begynnelse. Flere forskere mener denne bør flyttes lenger ned mot midten av 700-tallet (Hernæs 1993; Myhre 1996). Dette er en diskusjon som fortsatt pågår, og som det er vanskelig å ta stilling til på nåværende tidspunkt. Jeg velger derfor å basere meg på den tradisjonelle dateringen av disse to periodene, der merovingertid blir perioden mellom ca. 550/575 og vikingtid ca. 800-1050. Dette vil også være det mest hensiktsmessige for mitt arbeid, da jeg kommer til å bruke en del dateringer foretatt av tidligere forskere som har basert seg på denne tidsinndelingen.

Et spørsmål som har stått sentralt er diskusjonen om en langvarig kristen innflytelse (bl.a. Birkeli 1973; Jørgensen 1990; Hernæs 1993). Enkelte forskere mener at kristen innflytelse kan spores i det norske materialet helt tilbake til romertid/folkevandringstid (Birkeli (†)1995). Aarni Erä-Esko nevner i den anledning den germanske dyrestil, Salins stil I, som skal være inspirert av kristendommen, germansk- og keltisk religion, og diverse orientalske hedenske religioner (Erä-Esko 1965:101). I forbindelse med kristningen av Vest-Norge er spesielt kontakten med det kristne England blitt fremhevet (Birkeli 1973 og (†) 1995; Jørgensen 1990). Også diskusjonen knyttet til innslag av kristent symbolinnhold i hedenske graver, er i de senere år tillagt stor betydning. Dette tolkes som uttrykk for en langvarig kristen innflytelse i større grad og omfang enn det man tidligere har tenkt seg (Nanchke-Krogh 1992; Hernæs 1993). Disse spørsmålene medfører at også gravmaterialet fra merovingertid er tatt med i denne undersøkelsen.

Figur 1. Distribusjon av gravfunn fra yngre jernalder i undersøkelsesområdet.

For å undersøke hvor langt tilbake i tid en kan spore kristen påvirkning i det arkeologiske materialet vil jeg se om det finnes slike mulige kristne symboler i det arkeologiske materialet i Hordaland, og hvor tidlig de eventuelt opptrer.

Et annet moment som har vært fremme i debatten om kristningen av Norge, er endring i gravskikk på 900-tallet. Historikerne Birgit og Peter Sawyer mener at man

i store deler av landet skal ha forlatt den hedenske gravskikken ved midten av 900-tallet. Kristen innflytelse fremheves som forklaring på at graver med gravgods sjelden blir funnet i kystområdene av Sør- og Vestlandet etter 950. Det er også fremsatt teorier om at den hedenske gravskikken mer eller mindre opphørte på dette tidspunkt (Sawyer 1987:71; Sawyer og Sawyer 1993:102-103; Krag 1995a:32). Også Eva Fett hevder at kristen innflytelse har gjort seg tidligere gjeldende i områder nær kysten enn i innlandsstrøk (Fett 1968:252).

Endring av gravskikk er et viktig moment i diskusjonen om tidlig kristen innflytelse. Ved å datere gravmaterialet fra yngre jernalder, vil jeg derfor undersøke og diskutere hvor lenge de hedenske gravleggelsene varte. Gjennom dateringene vil jeg undersøke om det er forskjeller i sluttpunktet for den hedenske gravskikken i ulike deler av fylket. Var det slik at enkelte områder gikk over til kristendommen på et tidligere tidspunkt enn andre? Spørsmålet om forholdet kyst - innland står sentralt i denne forbindelsen.

Ifølge skriftlige kilder var kongene Håkon den Gode, Olav Tryggvason og Olav Haraldsson sentrale for innføringen av kristendommen i Norge. Spesielt de to siste er tillagt stor betydning. Hordaland står også sentralt i kristningskongenes virksomhet ifølge sagaene. Dette forholdet medfører at jeg vil se nærmere på sentrale områder som Moster i Bømlo kommune, der Olav Tryggvason skal ha bygget kirke, og kongsgårdene Fitjar på Stord, Ålrekstad ved Bergen og Seim i Lindås i Nordhordland. Jeg vil vurdere om gravmaterialet på disse sentrale stedene skiller seg ut fra resten av fylket med hensyn til antall og eventuelt tidlig opphør av den hedenske gravskikken, og om områdene kan ha fungert som brohoder under kristningen. Dette spørsmålet har tidligere ikke vært undersøkt i sammenheng med gravskikken på et makronivå. I denne debatten vil også steinkors og korsbautasteiner bli trukket inn, og bygdene Etne og Voss vil bli nærmere undersøkt i denne sammenheng. De representerer to ulike områder av fylket, midtre og indre strøk, og en nærmere undersøkelse av disse to bygdene kan derfor brukes til å belyse spørsmålet om kristendommen fikk tidligere fotfeste i områder nær kysten enn lengre inne i landet.

Innføringen av kristendommen medførte ikke bare store samfunnsmessige forandringer, det førte også til et annet menneskesyn, og da kanskje spesielt med hensyn til kvinner. Endring av kvinnerollen i en slik sammenheng er omdiskutert av flere forskere (bl.a. Steinsland 1985; Gräslund 1987; Sawyer og Sawyer 1993, 1995; Steinsland og Sørensen 1994). Noen hevder at kvinnene var særskilt initiativrike i forhold til den nye religionen, og mener å se en tendens til at særlig kvinner tok opp kristendommen på et tidlig tidspunkt. De skal også ha vært aktive i å spre av det kristne budskap (Gräslund 1987; Sawyer 1992; Sawyer og Sawyer 1993). Årsaken skal være at de fant elementer i den nye religionen som kan ha virket mer tiltrekkende enn i hedendommen. I kapittel 6 vil jeg komme nærmere inn på denne diskusjonen, og med utgangspunkt i gravmaterialet fra Hordaland, diskutere om det lar seg gjøre å etterspore kvinners holdning til kristendommen gjennom gravskikken, og om de eventuelt inneholder flere kristne elementer enn manssgravene.

Problemstillinger vil i en sum være:

- Hvor lenge varte den hedenske gravskikken i Hordaland?
- Påvirket kristendommen den hedenske gravskikken i området, og i tilfelle på hvilken måte?
- Kan man spore innslag av kristne symboler i det hedenske gravmaterialet som kan indikere en langvarig kristen innflytelse?
- Kan man i det arkeologiske materialet finne tegn på at kvinner var positive til kristendommen, og i så fall, tok de opp kristendommen tidligere enn menn?
- Opphørte den hedenske gravskikken tidligere på noen steder enn andre?
- Kan kongsgårder og et område som Moster belyse kristningsprosessen, og hva med forholdet steinkors, korsbautasteiner og hedenske graver i en slik sammenheng?

Kilder

Hovedmaterialet i denne undersøkelsen er gravfunn fra yngre jernalder, da det er her en i stor grad vil kunne spore religionsendring. På grunn av gravmaterialets betydelige omfang kan ikke alt studeres like inngående. Jeg vil under de enkelte problemstillingene trekke ut og benytte det gravmaterialet som til enhver tid kan belyse dem. Skriftlige kilder vil bare bli trukket inn der de kan kaste lys over de fremsatte problemstillingene, men det arkeologiske materialet vil hele tiden danne utgangspunktet og grunnlaget for analysen. Et annet kildemateriale som kan belyse kristningsprosessen, er som nevnt kristne manifestasjoner som steinkors og korsbautasteiner. Til sammen er 11 slike omtalt, og disse vil bli nærmere diskutert. En annen kilde som også kan klarlegge kristningsprosessen, men som jeg ikke vil ta opp her, er reisingen av de tidligste kirker. Dette skjer imidlertid på et sent stadium i kristningsprosessen, etter at kristendommen hadde slått rot, og var blitt en offisielt vedtatt religion.

Undersøkellesområdet

Jeg vil ta utgangspunkt i de nåværende fylkesgrensene til Hordaland (fig. 2). Disse tilsvarer i hovedsak til det gamle Hordafylket med noen justeringer i nordlig del. Hordafylket omfattet i middelalderen også Gulen, men jeg anser de nåværende fylkesgrenser som mer praktisk og håndterlige rammer i denne sammenheng. Årsakene til valg av område er at Hordaland i hovedsak er et kystfylke, og befolkningen i de vestnorske kystfylkene har på sine sjøferder sannsynligvis kommet i kontakt med kristendommen på et forholdsvis tidlig tidspunkt. En annen viktig grunn for valget er at det tidligere ikke er gjort noen arkeologiske spesialstudier av religionsskiftet med utgangspunkt i det samlede gravmaterialet i dette fylket.

Hordaland kan deles inn i tre kulturgeografiske soner: ytre, midtre og indre strøk. Jeg har her valgt å bruke inndelingen til kulturgeografen Tore Sund (1963). Ytre

Figur 2. Undersøkellesområdet.

strøk er etter hans inndeling områder som ligger ut mot åpent hav; midtre strøk har verken kontakt med åpent hav eller de innerste fjordarmene; mens indre strøk karakteriseres av fjordbunner og daler som går inn mot høyfjellet (jfr.fig.3) (ibid.:117). Jeg kommer også til å bruke den gamle prestegjeldsinndelingen av fylket. Dette blir gjort mest av praktiske årsaker, da den i stor grad samsvarer med den geografiske tredelingen.

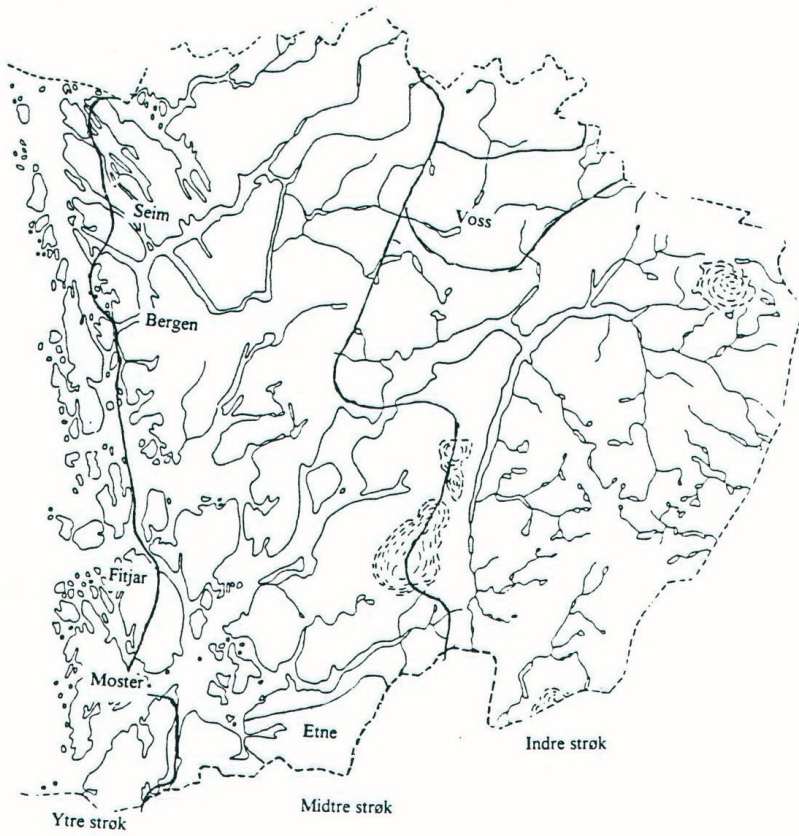
Fordeling av prestegjeld som har gravfunn i de ulike geografiske områdene/sonene er:

Ytre strøk: Austevoll, Finnås, Fitjar, Fjell, Herdla, Lindås og Sveio

Midtre strøk: Alversund, Bergen by, Bruvik, Etne, Evanger, Fana, Fjelberg, Fusa, Hamre, Haus, Hosanger, Kvinnherad, Lindås, Manger, Masfjorden, Os, Samnanger, Skånevik, Stord, Strandebarm, Tysnes, Ølen og Åsane.

Indre strøk: Kvam, Odda, Røldal, Ullensvang, Ulvik, Voss og Vossestrand.

Gjennom den geografiske inndelingen av fylket håper jeg å kunne belyse spørsmålet om det var en forskjell på kystnære strøk og innlandsstrøk på tidspunkt for opphør av hedensk gravskikk. På bakgrunn av dette vil jeg diskutere om kristendommen kan belyses som en prosess fra kyst til innland, eller om innføringen skjedde noenlunde samtidig. Dette vil også kunne kaste lys over spørsmålet på om kristningsprosessen foregikk sakte eller hurtig.

Figur 3. Oversikt over ytre, midtre og indre strøk (Sund 1963:120), med sentrale områder i oppgaven avmerket.

Forskningshistorie

Innledning

Overgangen fra hedendom til kristendom har vært et sentralt tema innenfor norsk historisk og arkeologisk forskning siden det første gang ble tatt opp på midten av 1800-tallet. Oppfatningen av hvordan denne prosessen foregikk har imidlertid vært lite nyansert, og det arkeologiske materialet har i alt for liten grad vært trukket inn i debatten. Den dominerende teorien som i stor grad har vart fram til i dag, er at dette skjedde som en kongemisjon med sverdet som viktigste hjelpemiddel i årene 995-1030.

I diskusjonen av religionsskiftet i Norge har arkeologene tatt utgangspunkt i gravmaterialet. Det man tradisjonelt har studert er når de siste hedenske graver forsvinner, og endring av gravskikk, dvs. fra haug til ubrente flatmarksgraver som vender øst-vest. I nyere undersøkelser har man også vært opptatt av å etterspore kristne symboler i det hedenske gravmaterialet. På denne måten kan man undersøke fra hvilket tidspunkt kristen innflytelse kan ha gjort seg gjeldende.

Arkeologisk forskning

Det har tidligere ikke vært foretatt noen omfattende arkeologiske primærstudier på religionsskiftet og kristningsprosessen i Hordaland. Enkelte undersøkelser i form av magistergrads- og hovedfagsoppgaver har omfattet regionale studier av gravmaterialet fra yngre jernalder, men med andre utgangspunkt, som bosetningsstudier (Sognnes 1973), importfunn og kontakt med utlandet (Geber 1991) og rikdomssentra og maktområder (Ringstad 1986). I de to sistnevnte hovedoppgavene inngår Hordaland som ledd i et større geografisk område. I tillegg har Anne-Brith Hatleskog skrevet om bosetning og samfunnsstruktur i Sunnhordland og Hardanger, og kommer her inn på kristningen uten at dette var noe hovedpunkt i hennes undersøkelse (Hatleskog 1986).

I forbindelse med bygdeboksarbeidet for Etne kommer arkeologen Eva Fett fram til at gravfunnene gir et ensformig inntrykk med stort sett funnfattige graver, til tross for

at Etne langt fra var noen fattig bygd i denne perioden (Fett 1968). Hun mener dette kan ha sammenheng med at kristendommen kan ha trengt inn forholdsvis tidlig, og at dette har hindret den hedenske gravskikk i å utfolde seg i denne perioden. Fett mener at Etne ligger slik til at det har god kontakt med verdenen utenfor. Det er derfor ikke urimelig om kristendommen ble kjent her forholdsvis tidlig i vikingtiden, og tidligere her enn lenger inne i landet. Hun viser til to eller tre gravhauger på gården Sørheim der gravene var skåret ned i bunnen under haugen. Bare den ene av disse gravene hadde gravgods, og det dreide seg om en enslig øks. De andre har vært ubrente graver uten gravgods, dvs. kristen skikk bortsett fra selve gravhaugen. Fett antar at kristendommen kan ha nådd Etne tidligere enn områder lenger inne i landet (ibid.:252).

Hatleskog derimot mener på bakgrunn av dateringer av gravfunn fra yngre jernalder, at det skjedde et samtidig bortfall av gravfunn i ytre og indre sone, og dermed at kristen gravskikk vant innpass omtrent på samme tid (Hatleskog 1986:168).

Haakon Shetelig var den første arkeologen som mente at vesteuropeisk innflytelse gjorde seg gjeldende i vestnorsk gravskikk allerede i merovingertid, og at det er mange trekk ved graver i merovingertid som peker mot kristne forbilder. Dette vises i gravlegging i form av enkel trekiste under flat mark, og at orientering mot vest trenger inn flere steder (Shetelig 1912:233). Tross disse kristne trekkene i merovingertid ser han ikke på kristningen som en langvarig prosess. De kristne trekkene blir i vikingtid møtt med en annen motstrømning i en "demonstrativt hedensk aand" (Shetelig 1925:190).

Eivind S. Engelstad foretok i 1927 en undersøkelse av graver fra innlandsbygdene i Øst-Norge for å se hvordan kristen innflytelse kunne spores i det arkeologiske materialet. I undersøkelsen finner han et fellestrekk ved de siste hedenske graver, og det er at orienteringen er kristen, dvs. med hodet i vest. Han karakteriserer kristen gravskikk som skelettbegravelse med orientering øst-vest, men ikke nødvendigvis som flatmarksbegravelser. Han mener at kulturimpulsene har kommet fra Vestlandet gjennom Valdres, og at det har skjedd en kulturforskyvning fra vest mot øst. Han ser en jevn tilbakegang i hedensk gravskikk fra 900-tallets begynnelse til 1000-tallet, og ikke et religionsskifte som følge av tvang og motstand (Engelstad 1927:56,58,86).

I nyere tid har det vært foretatt en rekke spesialundersøkelser hvor emnet blir belyst fra ulike synsvinkler og med ulikt materiale. Arkeologene Charlotte Blindheim (1969), Brit Solli (1993), Per Hernæs (1993), Sjur Harby (1994) og humanosteologen Berit Sellevold (1989) har her vært sentrale.

På gravplassen Bikjholsberget i Kaupang i Vestfold mener Charlotte Blindheim og Birgit Heyerdahl-Larsen å kunne påvise kristen innflytelse i enkelte av gravene (Blindheim og Heyerdahl-Larsen 1995:129). I boplassområdet i Kaupang er det også funnet en støpeform for kristne kors (Blindheim 1969:18). På Hadseløya i Vesterålen ble det i 1987 foretatt arkeologiske utgravninger, og det ble avdekket en

gravplass og en bygningskonstruksjon som kan ha vært en kirke. Denne ble 14C-datert til mellom AD 1000- 1100. Fra gravplassen ved denne kirken, ble det funnet flere skjelettbegravelser. Datering av disse ga resultater til perioden mellom AD 900-1180. Sellevold mener at gravene som er eldre enn kirken kan være både førkristne og kristne. Det vil si at vi her kan ha en førkristen gravplass som fortsatt ble brukt etter kristendommens innføring, eller en kristen gravplass etablert før kirken ble oppført (Sellevold 1989:24-25). I tillegg mener Solli å ha funnet kristne graver på Veøy i Romsdal i tilknytning til konstruksjoner som er tolket som rester av en kirke innen en inngjerdet kirkegård, sannsynligvis fra midten av 900-tallet (Solli 1993:276-283). Disse kristne gravene mener hun er samtidige med hedenske graver fra andre steder på øya og i regionen ellers. Hun antar at sosialt stress i denne perioden medførte et økt behov for å uttrykke seg gjennom den materielle kulturen på flere områder, deriblant den hedenske gravskikken (ibid.:266 med henvisning til Myhre).

Hernæs kritiserer vikingtidforskningen for å basere seg på de skriftlige kilder i for stor grad, og at også de arkeologiske undersøkelser om perioden har latt seg dominere av historikernes tolkning av litterære kilder. Han mener at dette har hemmet arkeologenes tolking av bl.a. kristne impulser som kristne uttrykk i norsk vikingtid (Hernæs 1993:75). Han har prøvd å anlegge en ny innfallsvinkel til kristningsprosessen. Med utgangspunkt i gravmaterialet fra vikingtid i Rogaland mener han å spore de første kristne impulser tilbake til midten av 700-tallet (ibid.:108). Han vektlegger det symbolske og ideologiske innhold i det arkeologiske materialet. Dette blir likestilt med de funksjonelle sider, noe som innebærer et studium av ikke-verbal kommunikasjon manifestert i symboler. Dette mener han kan ha stor betydning for studiet av vikingtiden. De urolige tidene som preget denne perioden kan ha medført et behov for å markere slike symboler (ibid.:75-76).

Sjur Harby har i sin magistergradsavhandling i arkeologi studert kristen gravskikk ved Bø kirke i Telemark og Stange kirke i Hedmark. Han kommer her fram til at gravskikken også i kristen tid var svært variert, og at kristenrettens bestemmelser ikke ble overholdt i nevneverdig grad (Harby 1994:81). Han stiller seg kritisk til forskningen angående religionsskifte ut fra gravmaterialet, da han mener at "kristen gravskikk er et atferdsmønster som opptrer i kristen tid, ofte i tilknytning til kristne gravplasser", og at kristne graver bare kan dokumenteres der kirkegårder er påviselige. Han er også kritisk til kriteriene på kristen gravskikk som er brukt (ibid.:111).

Arkeolog Anne-Sofie Gräslund støtte første gang på problemet med kristne trekk i gravmaterialet i Birka i Sverige, og har siden skrevet en rekke artikler om problemene knyttet til overgangen mellom hedendom og kristendom. Flere av dem omhandler kristen innflytelse i hedensk tid, der hun viser at kulturytringer fra begge religioner opptrer samtidig, og diskuterer hvordan man kan skille ut kristne trekk i den hedenske gravskikken. Videre legger hun vekt på trekk i kristendommen som kan ha virket tiltrekkende på kvinner. Et slikt trekk var at kristendommen ga det enkelte individ, også kvinner, en større reell verdi enn i den gamle religionen der familien var en

svært viktig enhet (Gräslund 1987:90). Hun mener også at runesteinsmaterialet med kristent innhold i teksten ofte er tilegnet kvinner (Gräslund 1989:225).

Den danske middelalderarkeologen Olaf Olsen står sentralt i diskusjonen om kultkontinuitet. I sin doktoravhandling kombinerte han historiske og arkeologiske kilder for å belyse dette problemet (Olsen 1966). Denne debatten ble igjen sentral på 90-tallet med prosjektet Sveriges kristnande, et tverrvitenskaplig prosjekt der forskningsdisipliner som arkeologi, stedsnavn, religionshistorie og kirke- og samfunnsvitenskap var representert. Formålet var å belyse kontinuitetsproblematikken ut fra ulike metodiske og kildemessige innfallsvinkler.

Symboltolkning i forbindelse med gravfunn er et element som kom med den post-prosessuelle retningen. Agneta Bennett kritiserer tidligere jernalderforskning i Sverige for å være for opptatt av å bruke gravfelt i tolkningen av befolkningsstørrelse, befolknings tetthet og utstrekning i tid og rom. Variasjoner i gravskikk ble i første rekke brukt i dateringsøyemed, og ikke som uttrykk for ulike religiøse ritualer. På 1970-tallet og begynnelsen av 80-tallet fikk man her en "sosialarkeologisk" retning der interessen for gravfeltenes sosiale struktur kom i forgrunnen. Man forsøkte å vise hvordan sosiale forskjeller i samfunnet ble avspeilet i gravmaterialet. Men heller ikke denne retningen tok nok hensyn til de ideologiske spørsmålene med hensyn til gravenes utforming (Bennett 1987:3). Hun mener derfor at det ideologiske aspekt er viktig i tolkning av gravminner.

Historisk forskning

Det var Rudolf Keyser som med boken *Den norske Kirkes Historie under Katholismen* (1856), la grunnlaget for teorien om at kristningen av Norge skjedde med vold i løpet av en 35 års periode, fra Olav Tryggvason til Olav Haraldssons regjeringstid. Det første kristningsforsøk av kong Håkon den Gode blir av Keyser omtalt som ubetydelig. Ifølge Keyser klarte Olav Tryggvason å kristne alle Norges kystfylker i løpet av en tre års periode (Keyser 1856:46). Olav Haraldssons verk var at han fullførte folkets omvendelse ved å utrydde de levninger av hedendommen som fremdeles eksisterte i landet. Ifølge sagaene hadde Olav kristnet alle de store herreder i landet i 1024 (ibid:87). Historien om kristendommens innføring i Norge må ansees for avsluttet med Olav den Helliges død, og den påfølgende helgenutnevning (ibid:117).

Keyser hører inn under den såkalte "norske historiske skole". Karakteristisk for denne tradisjonen var vektleggingen av forskning omkring middelalderhistorie, og spesielt om den eldste tid. Dette henger sammen med den nasjonale situasjonen. Ut fra Norges svake posisjon i samtiden, politisk og kulturelt, ble det viktig å gi svar på spørsmålet om nordmennene overhodet var et eget folk, å bevise vår nasjonale identitet i forhold til våre nordiske naboer (Dahl 1959:37). For Keyser var det et hovedpunkt å understreke forskjellen i kristningsverket i Danmark og Sverige på den ene side, og Norge på den andre. Det ble også viktig å fremheve at det var landets

egne konger som innførte den nye religionen, i motsetning til Danmark og Sverige der det var kirken alene. Det er også dette som etter hans mening utgjør forskjellen i tidsforløpet, og som førte til en mer nasjonalt preget utvikling av kirken i Norge enn tilfellet var i andre skandinaviske land. Dette var en anledning til å markere den sterke antiskandinavisme som på denne tid fantes i den norske historiske skole (Birkeli 1979:139).

Johan Ernst Sars videreførte Keyzers syn på slutten av 1800-tallet. Han mente at kristendommen i Norge ble gjennomført på en "ukristelig måte", av landets egne "indfødte" konger, med "ild og sverd og hensynsløs voldsomhet" (Sars 1873-91/1967:56). Sars var først og fremst orientert mot fransk-engelsk tenkning. Han mottok impulser fra europeisk positivisme og evolusjonisme (Dahl 1959:9), og var særlig påvirket av samtidens franske historiefilosofier (Birkeli 1982:21). Han la avgjørende vekt på at Norge bevarte sin opprinnelige demokratiske samfunnsorden gjennom alle forandringer (Dahl 1959:166).

Årstallet 1905 setter et skille i norsk politikk. De store demokratiske merkesaker var langt på vei realisert, med parlamentarismens gjennombrudd og en lang rekke sosiale og politiske reformer. Man får et politisk-ideologisk klimaskifte i Norge. Dette medfører en sterk forskyvning i orienteringen bort fra de klassiske nasjonalpolitiske emner fra det 1800-tallet, i retning mot økonomiske og sosiale synspunkter. Denne nyorienteringen medfører at man innen historiefaget får en revisjon av eldre oppfatninger, særlig innenfor middelalderhistorien. Til dels blir disse synsmåter utformet i nær tilknytning til marxistisk historieoppfatning, og til arbeiderbevegelsens ideologi (Dahl 1959:231).

Bak denne revisjonen lå et ønske om å skille ut løse gjetninger og spekulasjoner fra de sikre, metodisk beviselige fakta som kunne konstanteres vitenskapelig. En stor del av kritikken mot de gamle teoriene henger sannsynligvis sammen med en sterk tro på muligheten av å nå fram til sikre bevis og resultater. Man hadde en stor tro på egne metoder og empiri, i motsetning til eldre forskeres kritikkløshet og umetodiske villfarelser. Man tar nå også i bruk flere nye metoder i historieforskningen, som stedsnavn, matrikler og lover (ibid:236-237). En fikk igjen et nærmere samarbeid mellom historie og arkeologi som på Keyzers tid hadde vært tett, men som i den etterfølgende tid i stor utstrekning ble brutt.

Denne tverrfaglige koblingen vises igjen hos historikeren Johan Schreiner, som kombinerte skriftlige kilder med arkeologiske. På bakgrunn av studier av endring av gravskikken mente han at hedendommen ble trengt tilbake til ulik tid i forskjellige deler av Norge. Han mente også at kristne graver viser kontakt utad, mens hedenske vitner om isolasjon, og at man på bakgrunn av dette har et middel til å bestemme "landskapsmotsetninger og ulike kulturgrupper i Norge i vikingtiden" (Schreiner 1927:122). Schreiner var elev av Edvard Bull d.e., og dermed preget av en materialistisk historieoppfatning. Han mente at kildene ikke ga muligheter til noen

holdbar forståelse av enkeltpersoner, og løsningen ble å rette oppmerksomheten mot økonomiske og politiske forhold og prioritere dem som årsaksforklaringer. Når det gjelder hans syn på Olav den Hellige, mente han at Olavs viktigste oppgave hadde vært å samle landet, ikke å kristne det (Birkeli 1982:35).

Litteraturhistorikeren Fredrik Paasche oppvurderte derimot misjonens rolle. Han vender seg i første rekke til den gamle skaldepoesien fra de første kristne århundrer i Norge og på Island, for å undersøke hva den kan si oss om den nye skikk og tro (se Strömbäck 1958:15). Man kunne ikke få menneskene til å tro ved hjelp av makt og maktpåbud, men skape "ytre forutsetninger for kristningsverket" (Paasche 1958:96). Han vektla i stedet kontinuiteten mellom den gamle og den nye religion. Der kirken så på det som ufarlig har den godtatt kontinuitet, og helst villet det, for at bruddet med det gamle skulle gå så smertefritt som mulig (ibid:108).

I nyere tid er det foretatt få primærstudier omkring dette emnet, men flere historikere har i ulike sammenhenger kommet inn på kristningsprosessen. Dette gjelder bl.a. forskere som Erik Gunnes (1976), Per Sveaas Andersen (1977) og Andreas Holmsen (1977). Erik Gunnes og Per Sveaas Andersen ser på religionsskiftet som en langvarig prosess. Gunnes mener at steinkorsene vi finner i Norge vitner om misjonsvirksomhet. Begge vektlegger utenlandsferder der vikinger kan ha tatt opp den nye troen (Gunnes 1976:214, Andersen 1977:190). Holmsen er derimot mer tilbake i den gamle tradisjonen der prosessen var kortvarig og voldelig. Han skriver bl.a. at "Olav Tryggvason (...) gikk inn for kristendommen med den nyomvendtes begeistring og med vikingenes hensynsløshet" (Holmsen 1977:151). Holmsen hører inn under en marxistisk historieoppfatning, og med dette som bakgrunn er det vel nokså forståelig at han ser på innføringen av ny religion som et resultat av konflikt mellom "over"- og "underklasse" (dvs. konge/almue).

Biskop Fridtjov Birkeli er en av de første forskere som tar et oppgjør med en lenge ensartet oppfatning av kristningens tidsforløp. Som han sier: "det ville være en religionshistorisk sensasjon om kristningen skjedde på 35 år", og "metodene som ble benyttet var så brutale at de måtte virke mot sin hensikt hos mange nordmenn" (Birkeli 1979:7). Han foretok en omfattende undersøkelse der han benyttet en ny kildekategori, steinkors, for å belyse prosessen. Steinkorsene er overveiende et vestlandsfenomen. Disse settes i forbindelse med kontakt til England, da steinkorsene vi finner langs kysten av Norge i overveiende grad viser likhetstrekk med britiske steinkors (Birkeli 1973).

Kontakten med kristne land kan ha ført med kristne impulser hjem, og enkelte har latt seg primsigne. Bosetning utenlands kan ha virket til et religionsskifte, og med kontakter til gamlelandet kan innflytelsen ha virket sterkere i kystområdet. Denne kontakten mener Birkeli å finne i gravmaterialet, der alle gjenstander av utenlandsk opprinnelse og av religiøs betydning neppe har vært plyndringsgods (Birkeli 1979:21). Selv om kontakten til England blir sett på som sentral, mener ikke Birkeli at det var

herfra de første kristne impulsene kom til Norge. Han fremhever derimot betydningen av kontakten med Sentral- og Vest-Europa, og antar at enkelte kristendomspåvirkede skikker dukker opp forholdsvis tidlig her i landet (Birkeli 1995:27). Han viser til at det i romertiden skjedde en forandring av gravskikken her i landet, der ubrente graver ble mer alminnelige. Han antar at dette skyldes påvirkning fra romerne eller begynnende kristen innflytelse (ibid.:19). Korsene finnes i Rogaland, Hordaland og Sogn og Fjordane. Hordaland er det fylket som har færrest kors, og Birkeli mener derfor at det er forbausende lite som minner om norsk misjonstid i dette fylket (Birkeli 1973:253).

Teologen og kirkehistorikeren Torstein Jørgensen ga i 1990 ut en populærvitenskaplig fremstilling om kristningen av Norge. Også han gjør et forsøk på å nyansere bildet av religionsskiftet som en hurtig prosess. Han vektlegger de langvarige forbindelsene som Norge har hatt særlig med England, og at nordmenn kan ha kommet i kontakt med kristendommen allerede i folkevandringstiden (ca. 400-550/575). Når han mener at det spesielt er De britiske øyer som er interessante å vurdere nærmere, er det fordi kristendommen kom tidligere til de keltiske folkegruppene som befolket disse øyene, enn til de germanske stammene på det mellom- og nordeuropeiske fastland. Tross en tidlig kontakt er det først på 900-tallet impulsene fra det kristne England begynner å gjøre seg gjeldende for alvor. Han antar at på Olav Tryggvason og Olav Haraldssons tid hadde kristendommen fått fotfeste i flere miljøer i Norge (Jørgensen 1990).

Synet på hedendommen

Oppfatningen av hedendommen som en svak religion på vikende front ved kristendommens inntreden i Norge, har hatt tilslutning blant de fleste forskere helt fram til slutten av 1970-tallet.

Retthistorikeren Absalon Taranger mente at kristendommens innføring i Norge var forberedt ved lengre tids forbindelse med kristne folkeslag. En langvarig kontakt med kristne land medførte at forholdet til de gamle guder ble løsere, og mottakeligheten for den nye lære større. Gjennom ferdene var den nye religionen blitt kjent av mange, og tilegnet av noen (Taranger 1890:119). Historikeren Ernst Sars hevder at man har flere bevis for at åsatroen var sprengt innenifra før den gikk under. Troen på de gamle guder var svak, i hvert fall i de herskende samfunnsklasser. I tillegg viste han at de hedenske gudene ble hånet i deler av litteraturen (Sars 1873-91/1967:52-53, Birkeli 1982:22).

Arkeolog og kulturhistoriker Eivind Engelstad mente at det å skifte tro ikke var noe problem, da de gamle gudene likevel begynte å bli upopulære. "Å tro på en gud istedenfor en hel gudefamilie var ikke besværlig" (Engelstad 1927:77). Ifølge arkeologen Anton Wilhelm Brøgger er de hedenske skikker i sterk tilbakegang i andre halvdel av 900-tallet i Norge. Han mente at det foregikk omfattende gravplyndring, noe som indikerer at respekten for hedenske graver var svekket (Brøgger 1931:10).

Gunnes antok på sin side at den nye forkynnelsen inneholdt mye som virket tillokkende og overbevisende, fordi de mange gudene må ha begynt å bli en belastning for nordboernes tenkeevne (Gunnes 1976:226).

Ifølge Holmsen slo den kristne gudsdyrkelsen hurtig igjennom på grunn av total overlegenhet i innhold og virkemidler (Holmsen 1977:185). Andersen mente at man i samtidig og senere kildemateriale kan se eksempler på at tilliten til gudene begynner å svikte, og i første omgang ser det ut til at mange mennesker forlater den gamle tro uten å akseptere noen ny. I tillegg ser han kristen påvirkning i den norrøne mytologi med et stadig sterkere preg av monoteisme (Andersen 1977:187,189).

Birkeli hevdet derimot at nordmennene var “så grunnfestet i sin tro på guder, fedre, naturkrefter og trolldom at det skulle mye mer enn 35 år til for å rive ned det gamle og føre menneskene over i en annen religion med et helt annet liv”. Det var en ånds- og kulturutvikling som foregikk gjennom flere hundre år (Birkeli 1979:7-8).

Religionshistorikeren Gro Steinsland tok opp igjen denne gamle diskusjonen på 1990-tallet. Hun fremholder at hedendommen var integrert i hele det førkristne samfunnet, sosialt og politisk, og at det derfor ikke var en enkel sak å skifte tro og kult (Steinsland 1995:10). I stedet for oppfatningen om en religion i “utåndingsfase”, mener hun at hedendommen var høyst levende da kristendommen for alvor vant innpass i landet. Siden flesteparten av befolkningen var hedninger ved midten av 900-tallet, kan religionsskiftet som fant sted vanskelig forklares uten nettopp ved kongemaktens interesser i kristendommen. Når man finner kristne symboler sammen med hedenske, kan ikke dette tolkes som at hedendommen var svak, fordi trosåpenhet var en del av hedendommens natur (ibid:11,13).

Oppsummering

Debatten omkring kristningsprosessen har i stor grad vært basert på skriftlige kilder. Fram til begynnelsen av 1990-tallet ble det foretatt få arkeologiske undersøkelser med religionsskiftet som utgangspunkt. Arkeologene har også som regel undersøkt mindre områder og sett på elementer her som kan vise til kristen påvirkning. Unntaket er Hernæs som har diskutert kristen innflytelse i hele Rogaland fylke. En tendens i den nyere forskningen er at kristningen blir sett som en langvarig prosess. 900-tallet blir stående som slutfasen av denne prosessen, og ikke som tidligere den innledende fasen.

Graver som kildemateriale og metodisk tilnærming

Gravfunnenes art

Forhistoriske gjenstander funnet i haug, røys eller under flat mark vil her bli betegnet som gravfunn. Funn under flat mark krever en god kontekst for ikke å falle inn under grupperingen løsfunn. Så sant enkeltfunn ikke er omtalt som gravfunn av tidligere forskere, vil de her bli sett på som løsfunn og ikke medregnet i undersøkelsen, da de ikke kan belyse mine problemstillinger. Med god kontekst for flatmarksgrav regner jeg flere gjenstander funnet sammen. Graver betegnet som usikre, er basert på tidligere forskeres opplysninger.

I Hordaland har man ingen mulighet til å kjønnsbestemme graver ut fra skjelettmateriale, da dette ikke foreligger. En av grunnene til at dette hadde vært det ideelle, er at utskilling av manns- og kvinnegraver kan være preget av våre nåtidige forestillinger om manns- og kvinneutstyr (Gudesen 1980:82, Strömberg 1993:24). Når det gjelder yngre jernalder, og i særdeleshet vikingtid, hvor det foreligger skriftlige kilder, kommer det fram et sterkt syn på kjønns skillet mellom menn og kvinner. Etter min vurdering er det derfor lite trolig at tradisjonelt mannsutstyr ikke representerer menn, og omvendt når det gjelder kvinner. Jeg mener det er forsvarlig å bruke den tradisjonelle metoden der man knytter gjenstandsmateriale til kjønn. I Danmark er det foretatt et prosjekt (Iron Age Man) som viser at den tradisjonelle metoden som ligger til grunn for kjønnsdefinerings i stor grad er tilfredsstillende (Sellevold et.al 1984). I det danske prosjektet fant man at kjønnsrelatert utstyr var som følgende:

Menn: våpen (sverd, spyd), økser, rideutstyr (stigbøyler, bissel), smedverktøy (hammer, tang, fil, store kniver) og ringnåler.

Kvinner: (par av) ovale spenner, kløverbladformet spenne, armringer, skrin og spinnehjul.

Begge kjønn: spenner, kammer, keramikk, trekar, kniver, bryne, mynter og perler (ibid.:234).

Det er i enkelte tilfeller opplyst at en grav er både manns- og kvinnegrav. Dette er graver med funn som tilhører henholdsvis mann og kvinne (f.eks. ovale spenner og sverd funnet sammen). Her ligger det en fare for feilslutninger i og med at menn kan ha fått kvinnesaker med som gaver, og kvinner kan ha fått gjenstander definert som mannsutstyr med i graven. Ulempen med en metode som tar utgangspunkt i kjønns spesifikke gjenstander kan være at man mister de begravelsene som skiller seg ut med hensyn til det normale gravgods (Dommasnes 1976:30). Gravfunn definert som både mann- og kvinnegraver (dvs. mann og kvinne i samme grav) vil bli brukt her dersom tidligere forskere har definert dem slik. Der det foreligger usikkerhet omkring kjønnsbestemmelse, vil de bli omtalt som sannsynlig mannsgrav, sannsynlig kvinnegrav og sannsynlig mann- og kvinnegrav.

Bergljot Solberg mener at én oval spenne er tilstrekkelig til å definere en kvinnegrav (Solberg 1985:65). Ifølge Jan Petersen forekommer spinnehjul og vevlodd oftest i kvinnegraver (Petersen 1951:309). Enkle ringspenner, runde spenner, treffikede og likearmede spenner kan derimot ikke brukes som utskillingskriterium, fordi de kan forekomme i både manns- og kvinnegraver (Solberg 1985:65). Perler kan også tilhøre begge kjønn, men dersom en grav inneholder mer enn fem perler, blir den av Petersen regnet som en kvinnegrav (Petersen 1928:69).

Når det gjelder å kjønnsbestemme gravfunn etter gravgods innebærer dette altså en viss fare for feiltolkninger, men metoden kan likevel forsvares. Jeg kommer til å følge de tradisjonelle kriteriene for kjønnsidentifikasjon der våpen (sverd og spyd) og ringnåler blir tolket som mannsgraver. Ovale spenner blir tolket som kvinnegraver. Vevlodd og spinnehjul i graver blir videre regnet som tilhørende kvinnegraver dersom funnkombinasjonen i graven ikke skulle tilsi noe annet. Det er mange graver som inneholder vevskjeer, noe en skulle tro var et kvinneveredskap. Men disse kan også finnes i mannsgraver og kan ikke brukes som en sikker kjønnsidentifiserende gjenstand (Petersen 1951:292). Økser kommer i en spesiell stilling, da de kan ha blitt brukt som både våpen og redskap. Dommasnes mener at én enkelt øks ikke er en holdbar definisjon som mannsgrav (Dommasnes 1976:29). Det vanligste er imidlertid at økser er funnet sammen med andre våpen som blir regnet som sikkert mannsutstyr, og i det ovenfor nevnte prosjektet i Danmark fant man økser bare i mannsgraver (Sellevoid et.al 1984:234). Solberg bruker også økser som definisjon på en mannsgrav i en artikkel om sosial status i merovingertid og vikingtid i Norge (Solberg 1985:66). På grunn av usikkerhetsmomenter knyttet til denne kategorien, kommer jeg til å definere graver med utelukkende økser som sannsynlige mannsgraver. Jeg stiller meg noe tvilende til Petersens kvantitative skille med hensyn til perler. Sellevoid har f.eks. vist at det i en enkelt mannsgrav inneholdt ca. 15 perler (Sellevoid 1985:67). Dette er imidlertid heller uvanlig, og slike graver kommer derfor til å bli omtalt som en sannsynlig kvinnegrav.

Hvordan man skal definere en grav som brent/ubrent rår det en viss uenighet om. Arkeologen Hans Gude Gudesen har valgt å legge vekt på selve likbehandlingen.

Kjennetegnet på en branngrav blir derfor forekomsten av brente bein og en ubrent begravelse når skjelettresten kan påvises. I begge tilfeller må beinrestene med noenlunde sikkerhet kunne antas å ha tilhørt den gravlagte person. Han vil også ta det som indisium på en ubrent grav når oldsakene ligger slik at de vitner om en plassering i relasjon til et ubrent lik, selv om alle beinrester mangler. De må ikke vise tegn på ildbeskadeligelse (Gudesen 1980:82). Når det gjelder glødeskall på jernsaker mener Gudesen at dette ikke sier mer enn at gjenstanden har vært utsatt for ild, men at vi ikke har midler til å avgjøre sikkert om denne ilden kommer fra et likbål. Det er også bare gjenstander som ligger i sentrum av et eventuelt likbål som vil få glødeskall, fordi det bare er her temperaturen er så høy at dette vil utvikles. Glødeskall kan dessuten i visse tilfeller oppstå under selve smiingen (ibid.:82-83). Dommasnes mener derimot at tilvekstopplysninger om glødeskall er en sikker indikator på en branngrav (Dommasnes 1976:31).

Dommasnes har valgt å skille mellom brent og ubrent gravgods, brente bein og kull/ aske. Hun antar at kull kan ha blitt observert i forbindelse med et funn fra tidligere undersøkelser uten at det finnes opplysninger om det. En annen feilkilde med denne kategorien er at man sjelden vet sikkert om eventuelle bein stammer fra dyr eller mennesker uten en nærmere osteologisk analyse. Det kan også forekomme brente og ubrente bein i samme funn (ibid.:32).

Som en ser er det flere usikkerhetsmomenter knyttet til definisjonen av en brent/ ubrent gravlegging. På grunn av omfanget av gravmaterialet i min undersøkelse, har jeg ikke anledning til å studere gravgodsets plassering i hvert enkelt tilfelle. Jeg anser glødeskall på gjenstandene som et usikkert kriterium for en bestemmelse for brent gravlegging. Disse momentene gjør at jeg vil forholde meg til de sikrere opplysninger om brent/ubrent gravlegging som foreligger om gravfunnene i funntilvekstene.

Grav og gravgods som symbol

Gravfunn er den sentrale kildekategorien i denne oppgaven, men hvordan kan de benyttes som kilde til å belyse kristningsspørsmålet? Alle døde i yngre jernalder fikk ikke en synlig begravelse, noe som vises igjen i de forholdsvis få gravene i forhold til befolkningsstørrelsen vi finner fra denne perioden i dag. De fleste ble sannsynligvis gravlagt uten noen form for overflatemarkering, og mulighetene for å finne igjen disse gravene er svært små (Dommasnes 1978:100). Representativitet i forhold til hele befolkningen i yngre jernalder er derfor umulig å oppnå.

Gravfunn er ofte brukt som indirekte kilde i tolkning av gårdsbosetning. Graver er i denne forbindelse også tolket som eiendomsmarkører. Dette innebærer at bare de som hadde eller krevde hevd på eiendommen, kunne tillate seg å reise synlige gravminner der. Slike minner skulle en derfor forvente ville være særlig aktuelle i forbindelse med selve grunnleggelsen eller et eierskifte/arveskifte av en gård. Ser man på graven som eiendomsymbol, kan man også se på den som et uttrykk for en fri person. Treller

ble betraktet som herrens levende eiendom, omtrent på lik linje med kveg (Iversen 1994:67-68). De hadde derfor ikke mulighet til selv å eie en gård, og fikk neppe noen form for synlig gravminne.

Enkelte gravhauger er svært store og det kreves en stor arbeidsinnsats for å bygge dem. Bjørn Ringstad ser på storhauger over en viss størrelse (minst 400 m³), og graver med svært rike funn som uttrykk for maktsentra (Ringstad 1992:107-108). Ifølge Bjørn Myhre viser både antropologiske og arkeologiske data at store gravmonumenter kan markere avdødes eller deres etterkommeres høye status (Myhre 1994:78-79). En grav kan dermed fungere som et symbol både for den døde og for de etterlevende. Storhauger kan også ses på som maktsymboler for å markere en herskende slekts posisjon i samfunnet. Myhre anser det som mulig at slike store gravmonumenter kan knyttes til et herskerdynasti i en etableringsfase, da det var konflikt mellom konkurrerende slekter. Symbolske manifestasjoner som gravhauger må ha vært et viktig virkemiddel for å markere makt og suverenitet, ved siden av militære, økonomiske og religiøse handlinger (ibid.:79).

Gravgodset kan ifølge Frans-Arne Stylegar ses på som ledd i et gavebyttennettverk. Dersom vi oppfatter gravgods som gaver til den døde, og ikke som den dødes egne eiendeler, mister sammenhengen mellom rik grav og høy status noe av sin betydning. Man kan dermed tolke gravgaver som materielle uttrykk for den avdødes sosiale og personlige forbindelser. Et "rikt" gravgods kan tyde på at personen har hatt en sentral posisjon i en gruppes nettverk av forbindelser med andre grupper (Stylegar 1995:34).

Gravgods kan også tolkes som en refleksjon av kjønndeling, noe blant andre Dommasnes har studert i Sogn. Hun trekker konklusjoner om arbeidsdeling ut fra de arbeidsredskapene som finnes i gravene, og går ut i fra at denne delen i stor grad kan gjenspeile noen av den dødes gjøremål i det levende liv. Dette er også en forutsetning som ligger til grunn for alle tidligere forsøk på å inndele jernalderens gravmateriale etter kjønn (Dommasnes 1976:7). Endring av gravskikk kan være forårsaket av minst to forhold, endring av samfunnsstrukturen med behov for å markere nye statusposisjoner, eller en endring i religiøs oppfattelse (ibid.:59). Det er også rimelig å anta at jo mer lagdelt et samfunn er, jo større variasjon vil det være i gravskikken, så sant religionen ikke påbyr lik begravelse for alle. Det vi kjenner til av norrøn religion vitner ikke om et egalitært samfunn (ibid.:5-6).

Som tidligere nevnt mener Bennet at vi må prøve å tolke de ideologiske elementer ved gravutstyret, og ikke se strukturen på gravminnet som det mest vesentlige (Bennet 1987:3). Graven kan dermed ses på som et symbol eller uttrykk for den ideologi som er rådende i samfunnet. Rike graver kan også være uttrykk for sivil stand til den avdøde. Ian Hodder viser i sin undersøkelse fra Baringodistriktet i Kenya at de unge kvinnene har flere smykker enn de eldre, uten at de dermed har høyere status enn de eldre kvinnene (Hodder 1982:80-83). I Sverige var det på 1800-tallet vanlig at jenter

som døde ugifte, ble gravlagt i brudeutstyr, uten at de dermed hadde høy status eller var gift. På bakgrunn av dette mener Bennet det ikke er sikkert at forhistoriske rikt utstyrte graver viser at den avdøde hadde noen spesielt høy status mens hun levde. Smykkeutstyr sier kanskje heller noe om kvinnens sivile stand (Bennet 1987:27). Dette diskuterer også Birgit Arrhenius i artikkelen *Women and Gold* (1995). Årsaken til at det finnes så mange rike kvinnegraver i eldre jernalder, er at utstyret var en del av hennes medgift og morgengave (ibid). Dette var kvinnens egen eiendom som hun selv disponerte.

Den svenske religionshistorikeren Anders Hultgård definerer en kultplass som et særskilt avgrænset område avsett for återkommande religiöse handlingar (Hultgård 1992:52). Gravhauger kan i denne forbindelse også ses på som en kultplass. Gravhauger var gjenstand for forfedredyrkelse i hedensk tid, noe som det i kristen tid tydeligvis var problemer med å få bukt med. I Gulatingsloven er det nedfelt forbud mot blot til hauger og horger (G 29).

Gravmaterialet er som vi ser uten tvil en viktig kilde til å studere de forskjellige aspekter ved fortidig samfunnsorganisasjon, men gravfunn er samtidig også de viktigste materielle levninger etter fortidens religiöse forestillinger. De gir oss et innblikk i ulike syn på livet og døden. Endringer i gravskikk har skjedd flere ganger og kan gi indikasjoner på endrede samfunns- og religiöse forhold. En slik omfattende omlegging av gravskikk inntrådte da kristendommen for alvor ble etablert. Det er dette jeg har som utgangspunkt for undersøkelsen. I Gulatingsloven ble det nedfelt forbud mot begravelse i haug, og pålegg om begravelse i hellig jord ved kirken (G 23). Man kan derfor bruke endring i gravskikk som kilde til å spore kristen påvirkning og gjennomslag av den nye religionen.

Indikasjoner på kristen gravskikk

Gravminner blir fordelt på tre forskjellige kategorier, haug, røys og grav uten synlig markering over jorden (flatmarksbegravelse). Røys er en steinhaug uten intensjonelt lagt jorddekke over. Haug er bygd av jord, og kan være med eller uten jordkappe ytterst (Næss 1996:18). Skillet mellom haug og røys er sannsynligvis ikke et resultat av forskjellig religion, men heller et resultat av hvilke ressurser man hadde i det gitte området, og eventuelt lokale tradisjoner. Et område med mye stein ga røyser, og et område med mye jord ga haugbegravelse. Benevnelsene haug/røys blir også ofte brukt om hverandre, da mange røyser nå er så overgrodd at de ser ut som hauger, og betegnelsen er derfor ikke entydig (Indrelid 1991:17). Denne problematikken har imidlertid ikke noen betydning for min problemstilling.

Et annet skille som derimot kan gjenspeile forskjellig holdning til religiøs tro, er forholdet haug/røys og flatmarksbegravelser. Det er denne siste kategorien som tradisjonelt er brukt av arkeologer for å etterspore kristen innflytelse. Indikasjon på kristen gravskikk er at den døde begravnes ubrent, orienteringen av personen er

øst-vest, og det er ingen synlige markeringer på overflaten (Engelstad 1927, Gunnes 1976, Gråslund 1985, Solli 1993). Orientering øst-vest er blitt brukt som kriterium for kristen grav fordi det blir hevdet at Kristus skal komme tilbake fra øst. At øst-retningen er sentral er noe som også kommer fram gjennom Gulatingsloven. Kapittel 1 i kristenretten innleder med: “Det er det fyrste i lovene våre at me skal bøygja oss mot aust og beda til den heilage Krist...” (G 1).

Et annet kriterium som kan brukes for å identifisere kristen påvirkning, er om den gravlagte er utstyrt med gravgods eller ikke. Gravgaver strider mot den kristne idé, ettersom de forutsetter tanken på et liv etter døden som innebar at den døde måtte få med seg det han/hun var vant med å ha rundt seg (Gråslund 1985:300). Gråslund skiller mellom “ekte” gravgaver og personlig utstyr. Personlig utstyr er etter hennes oppfatning draktutstyr som f.eks. smykker, kammer o.a. som hang i beltet. Graver med et slikt innhold går under betegnelsen en “sparsommelig” utstyrt grav, og kan etter hennes vurdering skyldes kristen påvirkning. Andre gravgaver kan være våpen, kjeler med mat og drikke og verktøy. Gravfunn med bare personlig utstyr kan bli sett på som en kristen indikator, da det viser at den døde ble gravlagt i sin drakt, noe som ikke motsier at personen var kristen. En nærmere diskusjon om denne kategorien vil bli gitt i kapittel 5, og jeg vil der vise hvordan jeg anvender dette kriteriet.

En annen innfallsvinkel som i de senere år har kommet mer i fokus, er som nevnt å undersøke om man kan finne kristne symboler i det hedenske gravmaterialet. Det finnes svært mange symboler innenfor kristendommen. Jeg kommer derfor til å foreta et utvalg av gjenstander tolket med kristent symbolinnhold i hedenske graver. Først og fremst er det korset de fleste forbinder med kristendom, men også andre symboler har vært i bruk. Eksempler på dette er bergkrystall, vokslys, gravkjepper og nøkler. Dette temaet vil bli nærmere drøftet senere. Jeg vil også diskutere om man kan finne innslag av denne type symboler i gravmaterialet fra yngre jernalder i Hordaland. På denne måten vil en kunne fange opp og eventuelt spore en langvarig kristen innflytelse og en brytningstid i fylket.

Den siste metoden vi har til å spore kristen innflytelse og gjennomslag på, er indirekte ved å kartlegge sluttfasen og sluttpunktet for den hedenske gravskikken. Dette vil vise på hvilket tidspunkt den kristne religion fikk det endelige gjennombrudd i form av endret gravpraksis. Dette blir derfor en svært viktig del av oppgaven. I funngjennomgangen senere er det bare de funnene som har betydning for dateringen som blir oppgitt for hver enkelt grav. Som grunnlag for dateringene har jeg tatt utgangspunkt i det yngste funnet i graven, da dette utgjør gravleggingens “terminus post quem”. Funnene vil bli oppført med egne funnummer (F.nr.).

Datering av gravfunnene i Hordaland

Innledning

Enkelte forskere har som nevnt fremhevet at gravgods ble mindre utbredt i første halvdel av 900-tallet i kystområdene av Norge, og at den hedenske gravskikk, spesielt i Sør-Norge, er i klar tilbakegang fra ca. 950 (Krag 1995a:32; Sawyer og Sawyer 1993:103). Samtidig overlevde de eldre begravelsesformene i innlandet. Dette blir tolket som vellykket misjonsvirksomhet langs kysten. Denne teorien ser ut til å være utbredt, og har fått gjennomslag uten at det har vært gjenstand for mer inngående studier over større områder. Jeg vil derfor undersøke dateringene av gravene i Hordaland for å diskutere om dette er tilfelle. Dette er også den sikreste og mest håndfaste metoden man har i diskusjonen om når den hedenske gravskikken opphørte, og indirekte når kristendommen vant innpass. Det nærmeste vi kan komme en datering av et gravfunn, er imidlertid innenfor en 50-års periode. Det er likevel de færreste graver som lar seg datere så presist. De aller fleste daterbare gravfunn kan ikke få en nærmere tidfesting enn 100 år.

Jeg vil i første delen av kapitlet gå gjennom det metodiske grunnlaget for mine egne dateringer. Disse dateringene blir foretatt på grunnlag av våpen og smykker. For hver gruppe går jeg gjennom de enkelte gjenstandstypene, og diskuterer dateringene av dem, for deretter i tabellform vise hvilke funn som er datert på grunnlag av hvilken gjenstandstype. I funngjennomgangen er bare ett av funnene oppgitt fra hver grav. Dette vil være det yngste funnet, fordi det er dette som vil si når gravfunnet tidligst kan være anlagt. Etter fremstilling av egne dateringer og grunnlaget for dem, vil jeg gå gjennom dateringene av det samlede materialet for Hordaland i tid og rom. På bakgrunn av dette vil jeg senere diskutere om enkelte områder viser tegn til å gi slipp på den hedenske gravskikken og gå over til kristendommen på et tidligere tidspunkt enn andre, eller om det foreligger stor grad av synkronitet.

Gravmaterialet fra Hordaland er svært omfattende med til sammen 502 gravfunn. Så langt som mulig har jeg derfor basert meg på foreliggende dateringer. De benyttede dateringene bygger også på det samme metodiske grunnlaget som det jeg selv bruker,

dvs. utgangspunkt for datering av gravfunnet er den yngste daterbare gjenstand. Dette dreier seg om gravmaterialet fra merovingertid tidfestet av Geir Helgen (1982), og gravmaterialet fra Sunnhordland og Hardanger som Anne-Brith Hatleskog har datert (1986). I tillegg har jeg brukt Øystein Gebers hovedfagsoppgave om insulært importmateriale (1991), og Kalle Sognnes' magistergradsavhandling om Eidfjord (1973).

Jeg har i tillegg selv datert ca. 120 graver, hovedsaklig fra Nord- og Midthordland, Evanger og Voss. Grunnlaget for de dateringer jeg har foretatt, vil bli gjennomgått etter hvert. Disse gravene er tidfestet ut i fra de opplysninger som foreligger i funntilvekster, og etter egen funngjennomgang i magasinet i Bergen Museum. Dateringene vil bli satt opp i tabellform etter typebestemmelse, og funnnummer det blir referert til er egne utarbeidede funnnummer med referanser til museumsnummer de representerer. Flere funngrupper har forbokstaven R. foran nummer (f.eks. R.652), og referer til Oluf Ryghs Norske Oldsager (1885).

Gravfunn datert på grunnlag av våpen

Våpen som er brukt i denne sammenheng er økser, spyd, sverd og skjoldbuler. Litteratur som har vært sentral i denne sammenheng er Jan Petersens verker *De Norske Vikingsverd* (1919) og *Vikingetidens redskaper* (1951). I tillegg vil jeg bruke Bergljot Solbergs doktorgradsavhandling om spydmaterialet fra merovingertid og vikingtid (1984), og Eva Mobergs hovedfagsoppgave om vikingtidssverd (1992).

Økser

Jeg har her ikke skilt mellom redskapsøkser og våpen som økser kan inndeles i, da det er vanskelig å se forskjell på dem. Petersen har delt inn øksene i 12 typer. I denne sammenheng benyttes 11 av dem. Til sammen blir 60 gravfunn datert på grunnlag av økser. Fordeling av graver med de forskjellige øksetyper er som vist i fig. 4.

A-øksen er en overgangstype mellom merovingertid og vikingtid. Det er en enkel form som kan ha fortsatt i tidlig vikingtid, og de videre utviklinger tilhører vikingtiden (Petersen 1919:37-38). Datering blir ca. 600-830. 3 økser

B-øksen tilhører merovingertid, men går mer enn forrige type inn i vikingtidens begynnelse. Den tilhører perioden før århundreskiftet eller vesentlig 700-tallet og første del av 800-tallet. Datering av denne blir dermed ca. 700-850. 2 økser.

D-øksen er en direkte utledning av skjeggøkstypen. Typologisk skulle den tilhøre eldre vikingtid. Type D opptrer ved begynnelsen av 9. århundre og varer til omkring midten av dette århundret (ibid:39-40). Petersen mener at enkelte økser av denne typen kan gå ned i siste halvdel av århundret, men tilhører som helhet århundrets første halvdel. Datering blir ca. 800-850. 2 økser.

E-øksen ser etter sin typologiske stilling ut til å begynne ved midten av 800-tallet.

Dateringsgrunnlag	Funnummer	Sum
A-typen:	F.nr. 166 (B-11799, 12039), F.nr. 279 (B-4865), F.nr. 278 (B-10458)	3
B-typen:	F.nr. 64 (B-3309), F.nr. 290 (B-4634)	2
D-typen:	F.nr. 65 (B-8348), F.nr. 310 (B-1122-30),	2
E-typen:	F.nr. 84 (B-6135), F.nr. 83 (10625), F.nr. 74 (5870), F.nr. 81 (6668), F.nr. 79 (855-56), F.nr. 80 (B-1738-40), F.nr. 178 (B-6440), F.nr. 331 (7293), F.nr. 332 (B-4533), F.nr. 416 (B-6715), F.nr. 415 (1110-11)	11
F-typen:	F.nr. 101 (B-5570), F.nr. 112 (B-3256), F.nr. 125 (B-3174), F.nr. 127 (B-4326)	4
G-typen:	F.nr.77 (B-928-30), F.nr. 86 (S-5461), F.nr. 414 (B-914)	3
H-typen:	F.nr. 98 (B-6184), F.nr. 99 (B-5206), F.nr. 95 (B-4744), F.nr. 97 (B-8652), F.nr.182 (B-8550), F.nr.183 (B-3273), F.nr. 184 (B-4840), F.nr. 227 (B-6609), F.nr. 342 (B-6225), F.nr. 341 (B-2749-53), F.nr. 343 (B-1730-33), F.nr.417* (B-988), F.nr. 174 (B-4859 a-b)	13
I-typen:	F.nr. 103 (B-6856, 6969), F.nr. 116 (B-8996 I), F.nr. 110 (B-1020-21), F.nr.117 (B-8996 II), F.nr. 186 (B-3178), F.nr. 349 (B-12868), F.nr. 425 (B-4169)	7
K-typen:	F.nr. 104 (B-1057-59), F.nr. 126 (B-2898-2899), F.nr. 113 (B-8597), F.nr. 115 (B-7667), F.nr. 122 (B-5482), F.nr. 123 (B-1741-47), F.nr. 124 (B-3173), F.nr. 111 (B-8604), F.nr. 221 (B-4253), F.nr. 368 (B-7080, 7365), F.nr. 371 (B-4170)	11
L-typen:	F.nr. 140* (B-3172, 3176), F.nr. 139 (B-3326), F.nr. 418 (B-11828)	3
M-typen:	F.nr. 145 (S-2212)	1
Sum:		60

*F.nr 140: Denne øksen er av usikker form. Det kan være en K eller L-oks, og får datering til 900-1030

*F.nr. 417: Øksen minner mest om H-typen i form men ikke i størrelse.

Figur 4. Funn datert på grunnlag av økser.

Petersen antar at den sannsynligvis overlevde århundreskiftet, men må i hovedsak regnes å tilhøre siste halvdel av 800-tallet. Den er svært alminnelig, spesielt på Vestlandet, og den må her tenkes å ha fortsatt på 900-tallet (ibid: 41-42). Datering av denne øksen kan rimeligvis settes til ca. 850-950. 11 økser.

F-øksen finnes i få eksemplarer og ser ut til å være en sammenblandingsform av G-typen og de yngre typene (H-K). F-typen tilhører 900-tallet (ibid: 42-43). 4 økser.

G-øksen ser ut til å være en videre utvikling av de lengre eksemplarer av A-typen, men formen er enda slankere og skafthullflikene er mer utviklet. Etter den typologiske utvikling skulle denne type tilhøre 800-tallets siste halvdel i sin fulle utvikling, men typen kan også finnes på 900-tallet (ibid:43). Dateringen blir satt til ca. 850-950. 3 økser.

H-øksen ser ut til å begynne ved år 900 og hovedsaklig tilhøre første del av 900-tallet. Typologisk sett ser den ut til å ha sammenheng med forrige type og med videre utviklinger av A-typen (ibid:43). Datering av denne typen blir ca. 900-950.13 økser.

I-øksen minner om H-typen, men er mer sammentrengt, og er tykk, butt og kort. Den tilhører i helhet 900-tallet (ibid.:43-44). 7 økser.

K-øksen er en "ung" type. Ingen økser av denne typen er funnet sammen med eldre våpen, mens de er funnet sammen med yngre og yngste typer. Petersen daterer denne typen til 900-tallet (ibid.:44). 11 økser.

L-øksen tilhører de yngste av vikingtidens øksebladtyper. Den begynner ved midten av 900-tallet og går inn på 1000-tallet (ibid.: 45). Datering av denne øksen blir ca. 950-1030. 3 økser.

M-øksen tilhører i likhet med L-øksen den yngste del av vikingtiden, men går enda lengre ned i tid, og tilhører i vesentlig grad 1000-tallet (ibid.:46), som blir dateringen på denne typen. 1 øks.

Spyd

Bortsett fra ett spyd er alle basert på dateringene i Solbergs avhandling, hvor hun har typebestemt og datert de forskjellige spydtypene. Hennes typebestemmelser og dateringer danner utgangspunktet for mine dateringer av gravfunn der spyd opptrer. I hordalandsmaterialet er 13 typer representert. Solberg har inndelt sverdene i 12 hovedgrupper (I-XII), og under hver slik hovedgruppe finnes det flere undergrupper. Til sammen er 21 gravfunn fra Hordaland datert på grunnlag av spyd (fig. 5)

Hovedgruppe V har tre undergrupper. Bare ett spyd tilhører denne gruppen, men det kan ikke bestemmes nærmere enn hovedtype. Typen oppstår rundt år 700 og varer til ca. 800 (Solberg 1984:38-49).

Gruppe VI.2 har to undergrupper, VI.2A og VI.2B. Disse to typene har vært brukt samtidig og tilhører perioden 850-950 (ibid.:62). Ett spyd tilhørende VI.2B er representert i materialet.

VI.3 er også inndelt i to grupperinger, VI.3A og VI.3B, og begge tilhører 800-tallet (ibid.:64). VI.3B er representert med ett spyd i materialet.

VI.4 er inndelt i tre undergrupper, VI.4A, VI.4B og VI.4C. Hovedperioden til VI.4A mener Solberg er fra 800-850. Enkelte av disse spydene er funnet sammen med sverd som har blitt brukt fram til 950, men hovedperioden har vært 800-tallet (ibid.:66). Datering av denne gruppen blir dermed 800-tallet. Ett sverd representerer VI.4A.

B-7835 (F.nr.228) er av Solberg oppgitt som variant 7, og dateres til 750-850 (muntl. meddel. Solberg).

VII.1 er inndelt i tre undergrupper, VII.1A, VII.1B og VII.1C. Spyd av type VII.1A mener Solberg oppsto i perioden 800/850, men hovedperioden har vært ca. 850-930, men opptrer i enkelte funnkombinasjoner i perioden 850-950. En datering blir 800/850-950 (ibid.:92). To sverd tilhører type VII.1A.

Dateringsgrunnlag	Funnr.	Sum
Spyd type V	F.nr. 48 (B-2642)	1
Spyd type VI.2B	F.nr. 78 (B-7902)	1
Spyd type VI.3B	F.nr. 72 (B-8402)	1
Spyd type VI.4A	F.nr. 325 (B-8940)	1
Spyd variant 7:	F.nr. 228 (B-7835)	1
Spyd type VII.1A:	F.nr. 334 (B-4155 a-c), F.nr. 87 (B-8057)	2
Spyd type VII.1B:	F.nr. 333 (B-6380)	1
Spyd type VII.2:	F.nr. 96 (B-4830), F.nr. 348 (B-4371)	2
Spyd type VII.2A:	F.nr. 236 (B-1266-70), F.nr. 340 (B-6149), F.nr. 344 (B-7826), F.nr 10 (B-4735)	4
Spyd type VII.2B:	F.nr. 370 (B-4389)	1
Spyd type VII.2C:	F.nr. 347 (B-3139-40)	1
Spyd type VII.3A:	F.nr. 143 (B-7154)	1
Spyd type VII.1:	F.nr. 122 (B-5482), F.nr. 372 (B-9696)	2
Spyd B-D type:	F.nr. 92 (B-11654)	1
Spyd av M-typen:	F.nr. 380 (B-10855)	1
Sum:		21

Figur 5. Funn datert på grunnlag av spyd.

Spyd av type VII.1B er funnet sammen med gjenstander som tilhører perioden 850-950 (ibid.:94), som blir dateringen av denne typen. Ett spyd er representert.

Spyd som VII.2 oppstår ved begynnelsen av 900-tallet, og siste undergruppe varer til de første tiårene av 11. århundre. Det er tre undergrupper, VII.2A, VII.2B og VII.2C. Funn i siste undergruppe, VII.2C, er datert til 950-1050 (ibid.:94-98). Typen kan derfor ikke dateres nærmere enn 900-1050. To spyd er representert.

Spydtypen VII.2A opptrer fra ca. 900, og har sin hovedperiode i første halvdel av 900-tallet, men noen varianter kan være litt yngre (ibid.:95). En datering blir da ca. 900-950. Fire spyd er representert.

Hoveddelen av spyd som VII.2B tilhører første halvdel av 900-tallet, men fortsetter også inn i annen halvdel. Etter 950 er varianter av denne typen blitt utviklet, og mot år 1000 ser det ut til at bare variantene av denne spydtypen har vært i bruk. Noen av disse fortsatte inn på 1000-tallet (ibid.:96). Spydet av denne typen blir datert til 900-tallet. Ett spyd er representert.

Hoveddelen av spyd VII.2C tilhører perioden 900-950, men fortsatte også inn på siste halvdel av 900- og 1000-tallet (ibid.:99). Dateringen blir dermed 900-950. Et spyd er representert.

VII.3A kom i bruk rundt år 1000 og var i bruk i første halvdel av dette århundret (ibid.:100). Dateringen blir dermed ca.1000-1050. Ett spyd er representert.

VIII.1 kom i bruk rundt 900, og ble hovedsaklig brukt i de første 50 årene, men noen fortsatte inn i andre halvdel (ibid.:117). Datering blir derfor 900-tallet generelt. To spyd er representert.

B-D-spyd: B-spyd tilhører tidlig vikingtid, C-typen tilhører siste halvdel av 800-tallet, og D-typen tilhører 900-tallet (Petersen 1919:23-24). Ett spyd er representert.

Spyd av M-typen er den yngste av vikingtidens spydspisser, og tilhører vesentlig 1000-tallet. Dette blir da dateringen av denne typen. Ett spyd er representert.

Sverd

Sverdtypene fra yngre jernalder viser et stort mangfold. Petersen har inndelt dem i hovedgrupper fra A-I, og K-Æ. Under enkelte av disse hovedgrupperingene har han særtypen med karakteristika som skiller dem fra hovedgrupperingen de hører inn under, men som er beslektet med disse. De tilhører også samme tidsrom som hovedgruppene. For å klassifisere sverd har Petersen tatt utgangspunkt i sverdhåndtaket, da klingene ikke egner seg for noen typologisk bestemmelse. Hovedtypene avløser som regel hverandre tidsmessig, dvs. at B-sverdet avløser A-sverdet etc. selv om en type ikke alltid er helt forsvunnet før neste inntre (Petersen 1919:54). Til sammen er 14 gravfunn datert på grunnlag av sverdtyper (fig. 6)

C-typen er utbredt over hele landet. Typen begynner ved vikingtidens begynnelse og brukes helt til midten av århundret (ibid:68-69). Dateringen blir dermed ca. 800-850. Ett sverd er representert.

E-typens tidsstilling er ifølge Petersen mindre klar enn de fire første hovedtypene (dvs. A-D-typene), men er utvilsomt en opprinnelig gammel type. Denne typen må i sin opprinnelse tilhøre begynnelsen av vikingtiden, men er også i enkelte områder kjent i fra siste halvdel av 800-tallet (Petersen 1919:77,79). Moberg har valgt å datere denne typen til ca. 800-880 (Moberg 1992:26), og jeg vil her følge hennes datering. Ett sverd er representert.

G-typen finnes ifølge Petersen bare i fire eksemplarer. Det ene sverdet som her er representert, minner mest om Petersen 1919 fig. 77, som er en særform av G-sverdet. Dette tilhører perioden 800-850.

H-typen inntar ifølge Petersen (1919:89) en særstilling ved det lange tidsrommet den representerer. Denne typen varer i 150 år fra ca. 800 til 950. Andre daterbare gjenstander i funnene blir dermed av betydning for mer nøyaktig tidfesting (Moberg 1992:27). De fem funnene som blir omtalt her, kan ut i fra konteksten ikke dateres nærmere, da sverd er de eneste daterbare funn. Unntaket, som er F.nr. 328 (B-1142-46), er funnet sammen med en skjoldbule som likner R.562 og som er datert til perioden 850-950. Funnet dateres derfor til 850-950.

I-typen er en særutvikling av H-typen, og det kan ofte være vanskelig å avgjøre hvilken av disse to typene et sverd tilhører (ibid.:101). Petersen mener at denne sverdtypen utviklet seg i siste halvdel av 800-tallet, og at det sannsynligvis har vart til midten av det 900-tallet (ibid.:105). Hatleskog har datert det ene sverdet (B-11034) til 800/900-tallet. Petersens datering av sverdet gjør at jeg setter en nærmere datering på funnet til ca. 850-950.

Dateringstype	F.nr.	Sum
C-typen:	F.nr. 312 (B-6470)	1
E-typen:	F.nr. 68 (B-6777)	1
G-typen:	F.nr. 67 (B-7351)	1
H-typen:	F.nr. 89 (B-6924), F.nr. 338 (B-9654), F.nr. 328 (B-1142-46), F.nr. 337 (B-3460), F.nr. 335 (B-11294)	5
I-typen:	F.nr. 75 (B-11034)	1
K-typen:	F.nr. 66 (B-10021 III)	1
Q-typen:	F.nr. 373 (B-7742)	1
U-typen:	F.nr. 366 (B-1090-95)	1
X-typen:	F.nr. 114 (B-8065)	1
Y-typen:	F.nr. 367 (B-7711)	1
Sum:		14

Figur 6. Funn datert på grunnlag av sverd.

K-typen inntreer ifølge Petersen i første halvdel av 800-tallet, og har i sin videre utvikling holdt seg i siste halvdel av århundret (Petersen 1919:108). Moberg daterer også sverdet til 800-tallet med hovedvekt på første halvdel (Moberg 1992:28). Sverdet det her er tale om, er funnet sammen med en øks av D-typen som har fått en datering til 800-850, og får dermed samme datering.

Sverd av Q-typen tilhører yngre vikingtid, og opptrer ved begynnelsen av 900-tallet. Størstedelen av materialet mener Petersen tilhører midten av 900-tallet, og enkelte funn kommer ned i yngste vikingtid, dvs. inn på 1000-tallet (Petersen 1919:139). Jeg har datert én grav på grunnlag av denne sverdtypen. På bakgrunn av funnkombinasjonene i graven mener jeg at graven må dateres til 900-tallet. Sverdet er funnet sammen med spyd av type VII.2A med dateringen 900-950, og øks av H-typen med samme datering.

Sverd av U-typen er fåtallige. Dette sverdet er mest utbredt på Vestlandet og i Trøndelag. Petersen daterer denne typen til 900-tallet (ibid:153-154). Ett sverd er representert.

X-typen opptrer i første halvdel av 900-tallet og varer ut vikingtiden (ibid:165). Sverdet det blir referert til her, er av samme type som Petersens fig. 129. Han mener dette har begynt overgangen til middelalderske sverd (Petersen 1919:166). Dette sverdet er derfor av sen type. Sverdet er funnet sammen med øks av H-typen (900-950), og blir derfor datert til 900-tallet.

Y-typen opptrer i første halvdel av 10. århundre og Petersen mener at funnkombinasjoner kan tyde på at det varte inn i andre halvdel (ibid:171). Datering settes til 900-tallet. Ett sverd er representert.

Skjoldbuler

Det er få typer av skjoldbuler fra vikingtiden. Jeg har bare datert to funn på bakgrunn av denne funngruppen. Dette er F.nr. 330 (B-4989) og F.nr. 76 (B-12049). Begge skjoldbulene er av typen R.562, som tilhører vikingtidens midtre del, stort sett tiden mellom 850-950 (Petersen 1919:47).

Sammendrag

Jeg har i alt datert 97 gravfunn på bakgrunn av våpen. Av disse er 60 gravfunn datert på grunnlag av økser, 21 på grunnlag av spyd og 14 på grunnlag av sverd. I tillegg er to graver datert på grunnlag av skjoldbuler. Som det fremkommer av fig. 4.1. er flest gravfunn datert på grunnlag av E-oksen, H-oksen, I-oksen og K-oksen. Bortsett fra E-typen som har en datering fra 850-950, er de resterende fra 900-tallet. Årsaken til overvekten av gravfunn datert på grunnlag av økser, er at det er denne kategorien som er den sikreste. Sverd og spyd er ofte sterkt forrustet, og vanskelige å typebestemme.

Gravfunn datert på grunnlag av smykker

Som grunnlag for datering av smykker bruker jeg her Petersens Vikingetidens smykker (1928). Dette er et gammelt verk, og det er fremkommet kritikk på Petersens kronologi for ovale spenner. Ingmar Jansson mener at Petersens tidsgrenser er for snevre (Jansson 1972:73). Jansson kommer likevel ikke frem til nye kronologiske resultater som kan justere Petersens dateringer. Smykker som er representert her, er ovale spenner og armringer. Ovale spenner ble brukt i par, og som regel finner man dem også parvis i gravene. Det finnes flere typer av de ovale spennene, men i denne sammenheng er bare fire av dem representert; en spenne som ikke kan bestemmes nærmere enn Berdalstype, og R.648, R.652 og R.654.

Ovale spenner

Berdalsspenner er en samlebetegnelse for flere grupper. Disse gruppene er karakterisert av et bredt midtbånd, ofte avdelt i flere felt. Som regel er spennene av denne typen tunge og massive, med en perlet, til dels tykk kant ytterst, eller noe over ytterste kant (Petersen 1928:13-14). Petersen daterer denne spennetypen til det 800-tallet, og hovedsaklig første halvdel av denne perioden. Funnr. 438 (B-5063), som ikke kan bestemmes nærmere enn til hovedtype har dobbelt nålefeste. Petersen mener dette er karakteristisk for senere typer (Petersen 1928:16). Jeg har på bakgrunn av dette datert denne spennen til 850-900. Datering av Berdalsspenner er også blitt diskutert i senere tid. I Ribe på Jylland, har man funnet en støpeform for Berdalsspenner i stratigrafiske lag dendrokronologisk datert til sent 700-tall (Myhre 1993:186). Dette kan derfor gi en langt tidligere datering av Berdalsspenner. Den tidlige dateringen er imidlertid svært omdiskutert, og heller ikke her har man noen ny kronologi å forholde seg til. Jeg bruker derfor Petersens datering også i dette tilfellet.

Ornamentikken på R.648 er en blanding av sen stil III og gripedyrsmotivet. Disse inngår som et ledd i Osebergstilen. Spenner av denne typen har oppstått ved begynnelsen av 800-tallet, og har også vært i bruk i andre halvdel av dette århundret (Petersen 1928:33). Dendrokronologisk datering av Oserbergskipet til 834 ser ikke ut til å ha endret Petersens kronologi av smykker (Myhre 1992:270). Dateringen blir dermed 800-tallet.

R.652 og R.654 er de vanligste ovale spenner i norsk vikingtid. De karakteriseres ved dobbel plate, har hatt 9 knopper, dels alle faste, dels 5 faste og 4 pånaglet (Petersen 1928:59). Alle nålene av disse typene har dobbelt nålefeste, noe som viser at vi ikke lenger befinner oss i eldre vikingtid (ibid:64). Disse to typene har hatt en levetid på ca. 100 år, fra slutten av 800-tallet til slutten av 900-tallet (ibid:67). Datering settes til 900-tallet.

Armbånd

Armbånd er et vanlig smykke som finnes i flere varianter (ibid:150). R.721 som her er representert, er det vanligste av vikingtidens armbånd. Ingen funn fører ut over 800-tallet, og det er helst første halvdel av dette århundret som er representert (ibid:153). Datering blir 800-tallet med hovedvekt på første halvdel.

Sammendrag

Det totale antall gravfunn datert på grunnlag av smykker er 23. Den smykketypen som går igjen her er R.652 med datering til 900-tallet. I alt 17 gravfunn er datert på grunnlag av dette smykket.

Dateringstype	Funnr	Sum
R. 721	Fnr. 220 (B-6185), Fnr. 196 (B-4434)	2
R. 648	Fnr. 199 (B-7404, 4846, 5695)	1
R. 652	Fnr. 17 (B-5874), Fnr. 203 (B-7812), Fnr. 204 (B-3306, 5629), Fnr. 206 (B-411), Fnr. 207 (B-415), Fnr. 18 (B-4007), Fnr. 231a (B-755-58), Fnr. 230 (B-5800), Fnr. 450 (B-3231), Fnr. 451 (B-11448), Fnr. 452 (B-6228), Fnr. 453 (B-4351-52), Fnr. 441 (B-2775-81), Fnr. 445 (B-10839), Fnr. 469 (B-4864), Fnr. 470 (B-6985), Fnr. 471 (B-403, 858-59)	17
R. 654	Fnr. 201 (B-8925), Fnr. 449 (B3251)	2
Berdalstype	Fnr. 438 (B-5063)	1
Sum		23

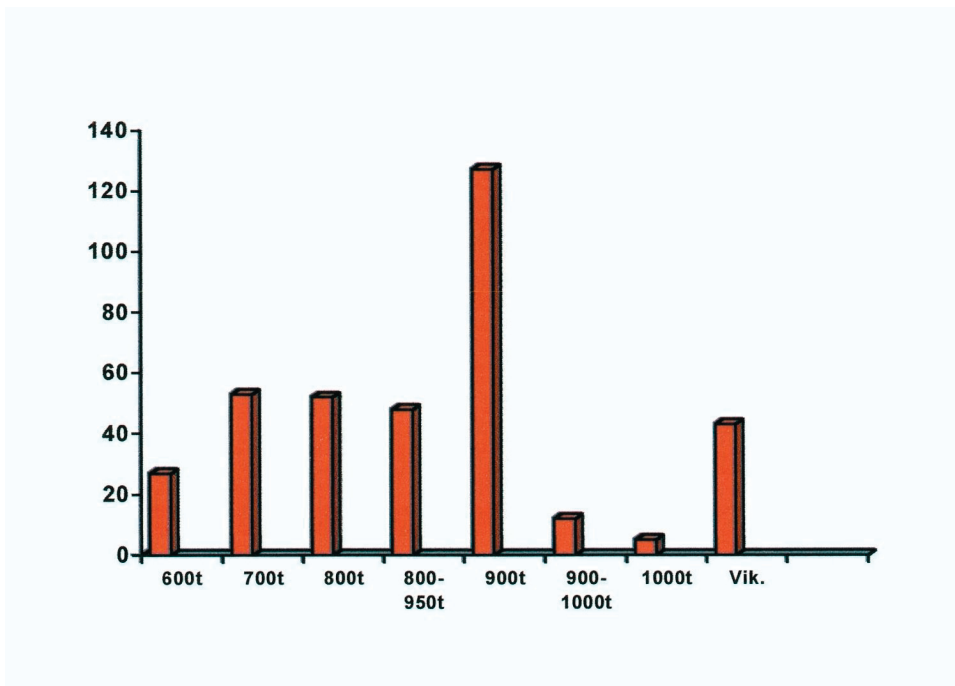
Figur 7. Funn datert på grunnlag av smykker.

Fordeling av gravfunn i tid og rom

Den tidsmessige fordelingen av gravfunn i undersøkelsesområdet er satt opp i tabellform i figur 8.

Periode	Ytre strøk	Midtre strøk	Indre strøk	Sum
Merovingertid	9	42	32	83
Overgan mer.-vik.	0	5	7	12
800-t	2	23	27	52
800/840-950	2	25	21	48
900-t	8	65	54	127
900-1000-t	0	4	8	12
1000-t	0	3	2	5
Vikingtid	1	28	14	43
Yngre jernalder	6	53	61	120
Sum	28	248	226	502

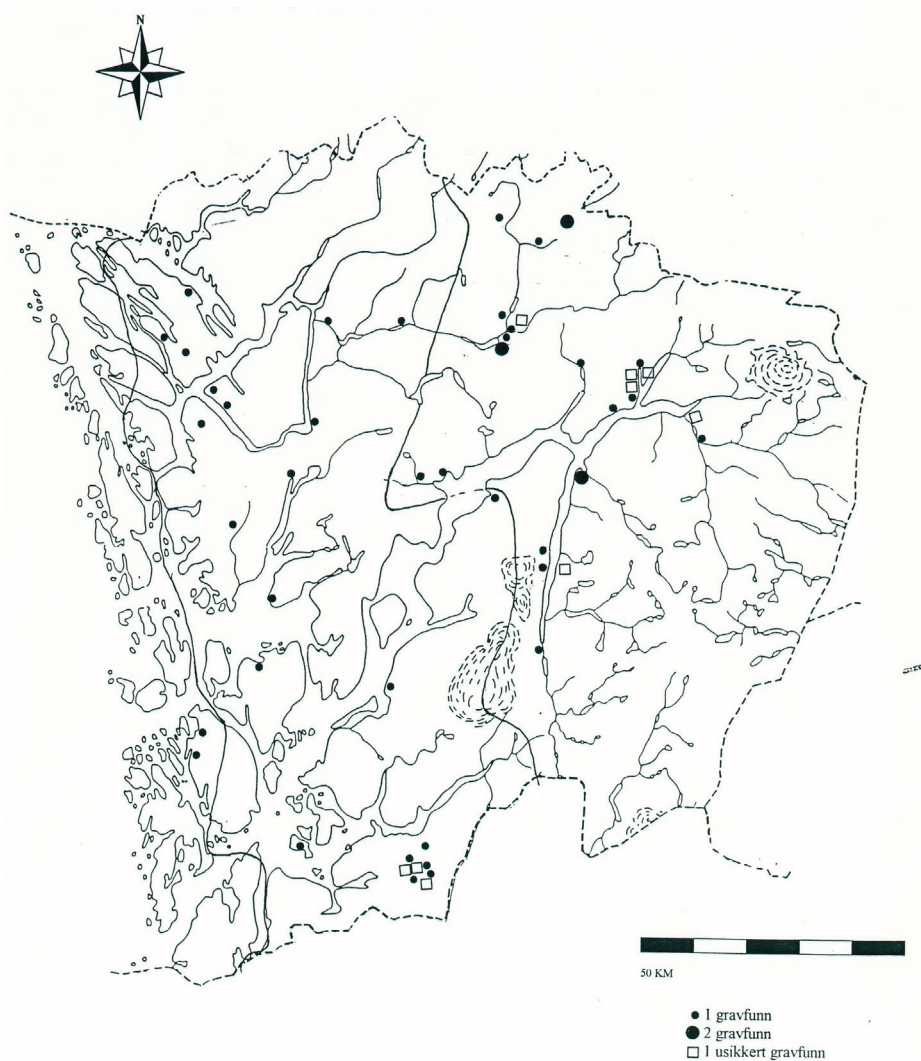
Figur 8. Totalantall av gravfunn fra yngre jernalder i Hordaland fordelt på område.

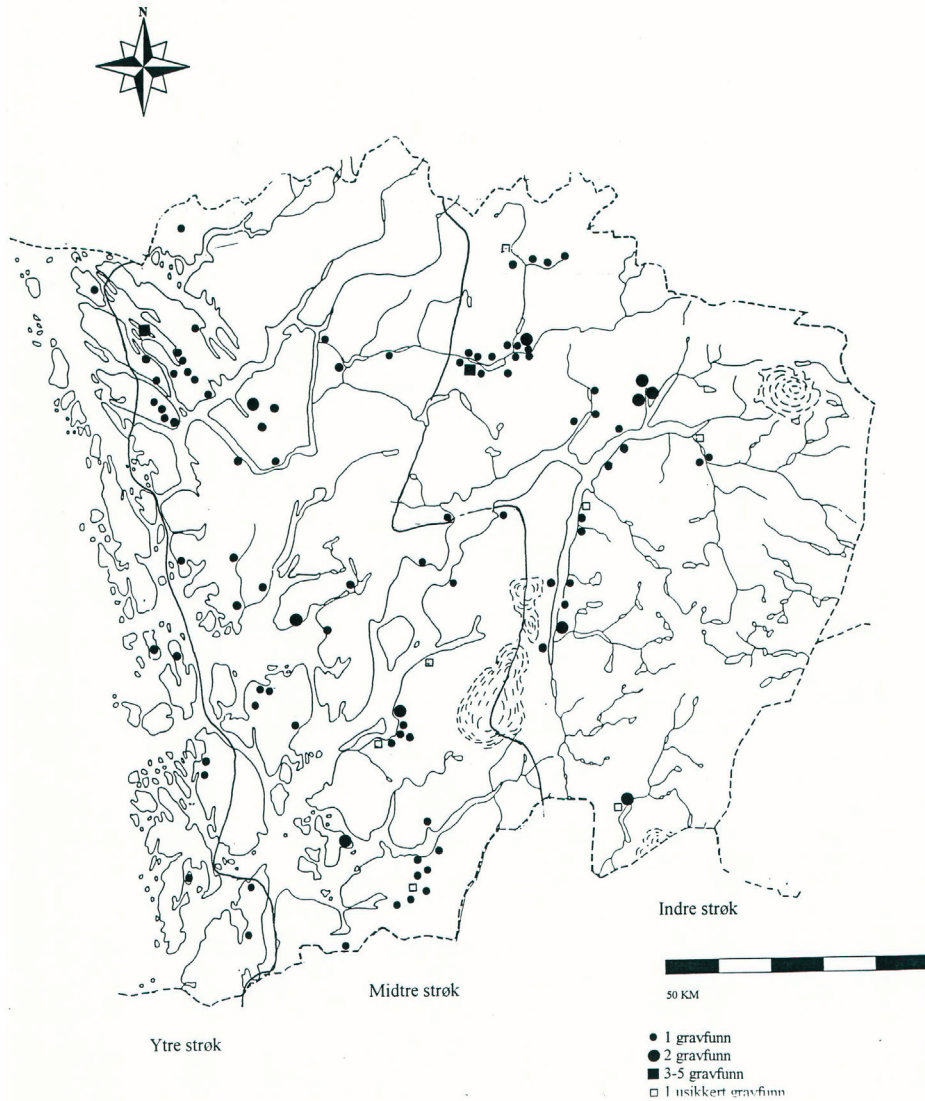

Figur 9. Tidsmessig fordeling av gravfunn daterbar innenfor ett bestemt århundre i Hordaland.

Problemet med dateringer av gravfunn, er at svært mange ikke kan dateres nærmere enn yngre jernalder eller vikingtid generelt. Av det samlede materiale er det 32% som ikke lar seg datere nærmere enn til hovedperiodene vikingtid og yngre jernalder. Det er også flere funn som overlapper hverandre i århundrer. Midtre og indre strøk ligger noenlunde jevnt i antall, mens ytre strøk har generelt svært få gravfunn i yngre jernalder, i alt ca. 6% av det samlede materialet. For å gi et tydeligere bilde av gravfunn fordelt på tid i hele fylket, har jeg i fig 9 satt opp et stolpediagram der gravfunn som er daterbare innenfor ett århundre er representert. Gravfunn som

Figur 10. Distribusjon av gravfunn fra 800-tallet.

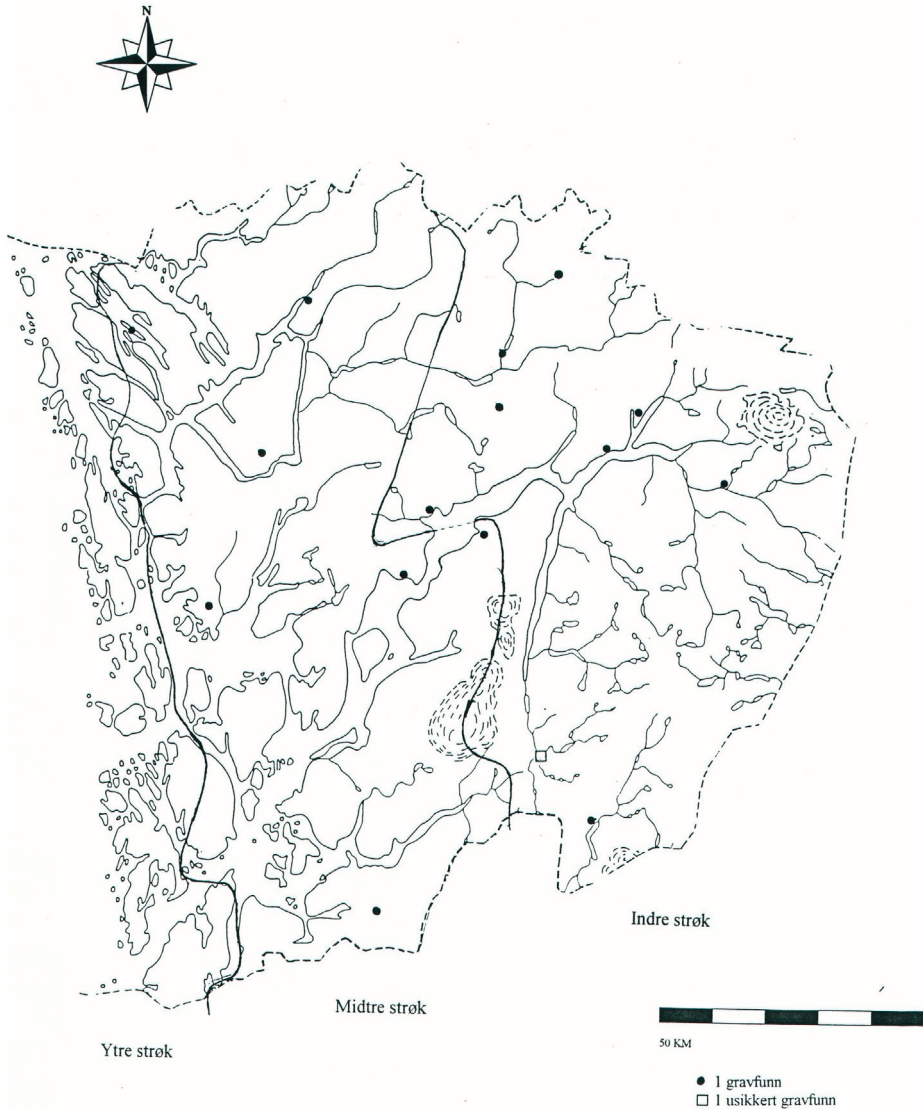

Figur 11. Distribusjon av gravfunn fra 900-tallet.

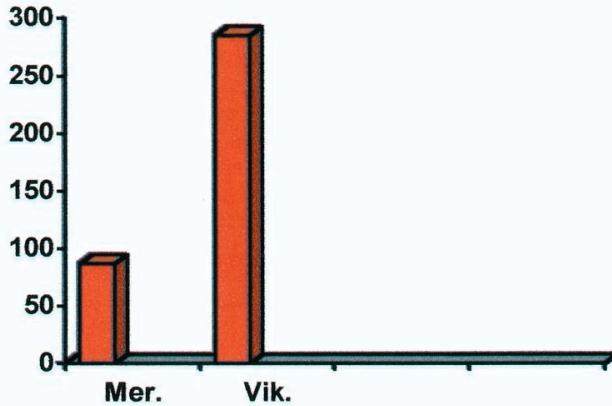
ikke er nærmere daterbare enn til yngre jernalder, merovingertid eller perioder som overlapper hverandre i tid, som f.eks. 700-800-tallet, og 700-900-tallet, er utelatt fordi de vanskelig kan belyse tidsutviklingen (unntaket er vikingtid). Dette dreier seg om ca. 26% av det samlede gravmateriale.

Som det går fram av fig. 8 og 9, og kart fig. 10 og 11, øker antall gravfunn fra 800-tallet til 900-tallet. Dette gjelder for alle tre områdene i fylket. De samme tabeller og

Figur 12. Distribusjon av gravfunn med opphør på 1000-tallet.

fig. 12 viser at antall graver synker kraftig igjen når vi kommer inn på 1000-tallet, og i ytre strøk er det ingen funn som kan tilskrives dette århundret i det hele tatt. Når man ser på forskjellen mellom ytre, midtre og indre strøk, må en også ta i betraktning at ytre strøk er svært lite i forhold til de to andre, og følgelig vil ha færre gravfunn. Ytre strøk består i stor grad av øyer og kystområder med mindre jordbruksland enn i midtre og indre strøk, og bosetningen her er neppe sammenlignbar med midtre og indre strøk når det gjelder folketetthet.

Figur 13. Sammenligning av antall gravfunn fra merovingertid og vikingtid.

Figur 9 viser en økning av antall gravfunn fra det 600-700-tallet. Overgangen fra 700-800-tallet ligger mer jevnt. Dette viser at det ikke skjedde en sterk økning av gravfunn ved overgangen til vikingtiden. Bildet kan imidlertid ikke tas som et helt sikkert uttrykk for aldersspredning, man må ta visse forbehold. Det er flere graver som ikke kan dateres innenfor ett århundre, eller som ikke kan dateres nærmere enn vikingtid og yngre jernalder. Ser man på den grovere periodeinndeling på merovingertid i forhold til vikingtid, blir bildet mer markant og entydig. Dette kommer fram av fig. 13.

Fig. 9 viser antall gravfunn fordelt i et tidsperspektiv. Det som tydelig kommer fram her, er den sterke økningen av gravfunn på 900-tallet. Når årtusenskiftet passerer, opphører gravfunnene mer eller mindre totalt. I hele fylket er det bare 5 av 502 graver som kan dateres innenfor dette århundret (1%). Av daterbare graver kan ca. 25% dateres til 900-tallet, mot ca. 10% på 800-tallet. Dette viser en sterk økning. Her må det imidlertid igjen tas forbehold for det store antall graver som ikke kan dateres nærmere enn vikingtid og yngre jernalder. Også gravfunn med datering 800/850-950 kan være med på å jevne ut bildet, og muligens trekke tyngdepunktet noe lenger bakover i tid.

Oppsummering

Gravenes fordeling i tid og rom viser at ytre strøk hadde svært få gravfunn, mens antallet lå noenlunde jevnt i midtre og indre strøk. Den tidsmessige utviklingen viste en sterk forskjell i antall gravfunn i merovingertid (87) og vikingtid (285). Dateringene

viste også en økning av gravfunn fra 800- til 900-tallet, med en markant nedgang når vi kom inn på 1000-tallet. En nærmere diskusjon om hvordan denne utviklingen kan tolkes vil jeg komme inn på senere. Dateringene vil her inngå i diskusjonen om kristningens forløp i fylket.

Kristen innflytelse i hedenske graver i Hordaland?

Innledning

For å kunne ta stilling til om kristen innflytelse har gjort seg gjeldende i hedensk tid, vil jeg diskutere de tidligere skisserte kriteriene for kristen gravskikk. Jeg vil først undersøke om kristen gravskikk kan ha påvirket den hedenske. Deretter vil jeg undersøke om symboler tolket som kristne, lar seg etterspore i gravmaterialet i Hordaland. På denne måten vil jeg se om man kan avdekke en eventuell langvarig kristen påvirkning.

Ubrente flatmarksgraver og orienteringen av dem

Som nevnt er det sannsynligvis liten forskjell på haug og røys som religiøse uttrykk. Ubrente flatmarksgraver kan derimot indikere en endret trosoppfatning. Gravens orientering kan også være et uttrykk for kristen innflytelse. En årsak til dette er at det i hedensk tid var vanlig å begrave den døde nord-sør, noe som har sammenheng med at innenfor den hedenske trosoppfatning lå dødsriket i nord (Ström 1967:96). Innenfor kristen tro derimot ble den døde som regel plassert øst-vest, og denne endringen kan være en kilde til å spore kristen innflytelse i gravmaterialet, siden øst-retningen er nevnt flere steder i bibelen (Dahlby 1965:129). Frithiof Dahlby som har undersøkt dette forholdet, nevner at Oljeberget, der Jesus himmelfart fant sted og hvor det antas at han igjen vil stige ned ved sin gjenkomst, ligger øst for Jerusalem. Årsaken til at de døde ble gravlagt med ansiktet vendt mot øst, var at det er her Paradis skal ligge. Nord blir betegnet som det sted der mørket holdt til, og hvor demonene hersket. Nord for kirken begravde man hedninger, selvmordere og ménedere (ibid.).

Ubrente graver som vender øst-vest som kriterium på kristen innflytelse har imidlertid sine svakheter. Man kan ikke uten videre tolke slike graver som påvirket av kristen tro. Oppfatningen av at den døde skulle ligge med hodet i vest, har ifølge Gräslund ingen støtte i bibelen eller i den eldste kristne kirke. Retningen på førkristne og kristne graver har variert med de forskjellige folkeslag (Gräslund 1985:298-99). Eksempelvis begravde man de døde øst-vest i de nordligste områdene av de romerske provinsene,

noe som representerer en fortsettelse fra førromersk tradisjon, og i Strassbourg og Köln finner man kristne graver orientert nord-sør. Saksere og frisere begravde de døde både nord-sør og øst-vest før misjonen startet. Øst-vestlig orientering i seg selv utgjør dermed ikke et sikkert kriterium på kristen gravskikk (Gräslund 1985: 298-299).

Jenny-Rita Næss mener at en ut i fra gravmaterialet ikke kan vite om orientering har hatt noen betydning for gravskikken. Hun sier at orientering alltid er tatt til inntekt for den religiøse side av tolkningen, uten at dette er særlig godt begrunnet. Retningen til gravene kan derimot ha en sammenheng med stedets lokaltopografi (Næss 1970:81). Et eksempel på gravorientering etter topografi har vi fra gravfeltet Bikjholbergene i Kaupang. Her viste undersøkelsene at båtgraver var orientert mot sør, øst eller vest. Årsaken til variasjonene var orientering av båten mot sjøen, og at dette har vært det vesentlige poeng (Blindheim 1960:51). Jeg vil i det videre arbeidet undersøke om øst-vest retning på gravene i Hordaland kan belyse denne diskusjonen.

Heller ikke ubrente begravelser kan uten videre tas til inntekt for kristen innflytelse. Ifølge Shetelig er det grunn til å tro at ubrent begravelse var kjent på Vestlandet allerede i førromersk jernalder (Shetelig 1912:13). Fra eldre romertid (0-200 e.Kr.) har vi sikre bevis for at ubrent gravlegging var utbredt (ibid.:51). Birkeli anser, som nevnt i kapittel 2, likevel tilsiget av ubrente graver i romertid som en påvirkning fra romerne eller en begynnende kristen innflytelse. Han vurderer dette som en omveltning både i tro og skikker (Birkeli (†)1995:19).

Birkelis tolkninger er etter min mening høyst usikre. Jeg anser Sheteligs syn på forholdet mellom ubrente og brente graver som bedre begrunnet; gravformene flyter slik i hverandre at man snarest skulde tro at valget av den ene eller den anden ikke har hat nogen avgjørende vekt (Shetelig 1912:102). Brente og ubrente graver finner man side om side gjennom store deler av jernalderen, og det er derfor tvilsomt om dette uttrykker forskjellig trosoppfatning. En feilkilde og usikkerhetsfaktor i denne sammenheng er at funnopplysningene er for upresise og mangelfulle til at man kan vite nøyaktig hvor mange graver som er brent eller ikke. Når det gjelder opplysninger om branngraver, baseres dette ofte på funn av brente bein, men jeg har tidligere vært inne på at det sjelden er foretatt analyser om disse beina stammer fra mennesker eller dyr. Et siste moment som Næss vektlegger, er at jordsmonnet på Vestlandet er ugunstig for bevaring både av brente og ubrente bein. I tillegg til kalkfattig jord, har Vestlandet et klima som fremskynder nedbrytningsprosessen (Næss 1996:90).

I Hordaland er det totalt et antall på 71 flatmarksgraver fra yngre jernalder, derav 68 sikre. Av disse er 22 ubrente, dvs. ca. 32% av alle sikre graver i fylket. Fig. 14 gir en oversikt over de flatmarksgraver i Hordaland som er ubrente. Det som er av størst interesse i denne sammenhengen, er om man kan se en tidsmessig utvikling, der ubrente graver flatmarksgraver som vender øst-vest blir mer vanlig jo yngre gravfunnene er, og om det er en forskjell i områdefordelingen av dem. Kronologi danner utgangspunkt for ordning av tabellen.

F-nr	Prestegjeld	Gård	Museumsnummer	Datering	Retning
34	Etne	Støle	B-11059 a-k	600-tallet	N-S
281	Kvam	Tjosås	B-5840	600-tallet	-
2	Fitjar	Tveite	B-3997	600-tallet	-
3	Fitjar	Vik	B-10465	600-tallet	-
6	Sveio	Austvik	B-10596	700-tallet	-
49	Haus	Haugo	B-2763-65, 2877	700-tallet	-
59	Kvinnherad	Skåla	B-6993 i-k, m-w, z, æ	700-tallet	Ø-V
307	Voss	Helleve	B-6169	mer.-vik.	-
163	Alversund	Fosse	B-12012	tidlig vik.	-
209	Ullensvang	Sandvik	B-7880	ca. 800	-
65	Alversund	Skaret	B-8348	800-850	-
197	Fjeldberg	Sæbø	B-8028	800-tallet	-
220	Lindås	Lygra	B-6185	800-tallet	-
70	Etne	Håland	B-10897, B-11505	800-tallet	-
95	Alversund	Håtuft	B-4744	900-950	-
13	Fitjar	Vik	B-8555	900-tallet	N-S
203	Alversund	Fjelsende	B-7812	900-tallet	-
136	Ølen	Haugland	B-11437	900-tallet	-
106	Etne	Skjeldal	B-11053	900-tallet	N-S*
102	Alversund	Meland	B-6046	900-tallet	-
260	Etne	Øvstebø	B-7764	yja.	Ø-V
309	Lindås	Hope	B-9489	yja.	-

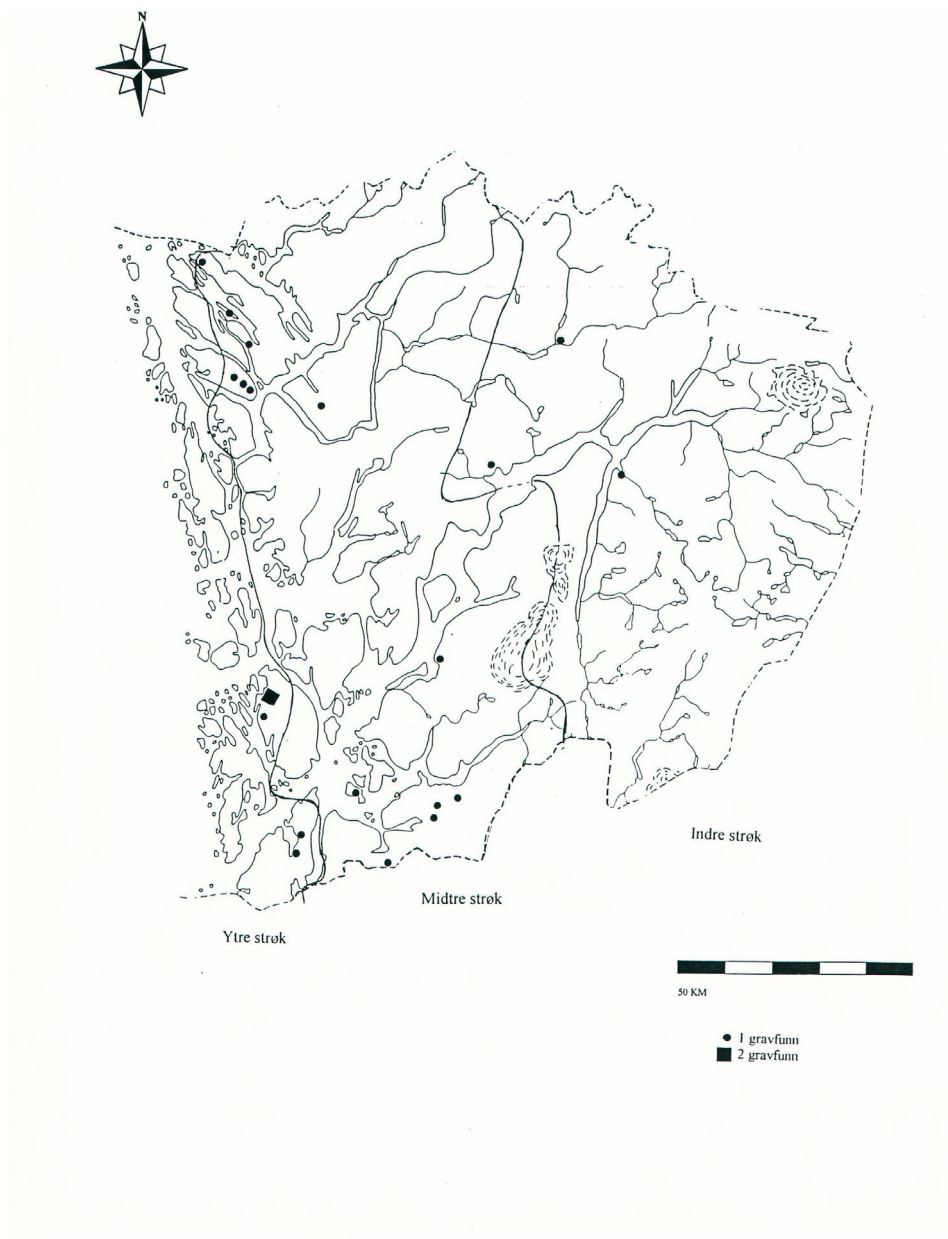
Gravfunn markert N-S innebærer at funnet har opplysninger som tilsier at avdøde har ligget denne veien, da sverd og spyd er funnet i retningen nord-sør.*

Figur 14. Ubrente flatmarksgraver i Hordaland i yngre jernalder.

For å gi et bedre visuelt bilde av distribusjonen er gravfunnene fra fig 14, er de satt opp i kartform (fig 15).

Figur 14 viser at forholdet av ubrente graver i vikingtid og merovingertid ligger på 12:7. Dette innebærer imidlertid ikke at ubrente graver blir mer utbredt i vikingtid enn i merovingertid. I merovingertid utgjør ubrente flatmarksgraver ca. 9% av det totale materialet, mens det i vikingtid utgjør 4%. Vi må også ta i betraktning to gravfunn som ikke lar seg grovdaterer nærmere enn til yngre jernalder generelt. Figuren viser også at få av gravfunnene har oppgitt orientering. Det er bare to gravfunn som oppfyller kriteriet om ubrent flatmarksgrav som vender øst-vest. Det ene er fra merovingertid, og det andre er ikke nærmere daterbart enn til yngre jernalder generelt.

Ser man på den prosentvise fordelingen av ubrente flatmarksbegravelser (totalantall på 22), utgjør disse i ytre strøk ca. 18% av gravene (5 av 28), i midtre ca. 6% (14 av 248), og i indre strøk ca. 1% (3 av 226). Dette er et interessant bilde dersom en knytter dette til kristningen som en prosess fra kystnære til innlandsområder. Ubrente flatmarksgraver er betraktelig mindre utbredt i indre strøk enn i midtre og

Figur 15. Distribusjon av ubrente flatmarksgraver i Hordaland.

ytre. Det samme bildet gjør seg imidlertid gjeldende også dersom vi tar med brente flatmarksgraver og flatmarksgraver med uviss likbehandling. Ytre strøk har i alt 5 flatmarksgraver, alle ubrente. Midtre strøk har 44 sikre flatmarksgraver, derav 14

ubrente (ca. 32%). Indre strøk har i alt 19 sikre flatmarksgraver, derav 3 ubrente (ca. 16%).

I Hordaland er det bare to graver som har oppgitt øst-vest-orientering. Den ene dreier seg om en båtgrav fra merovingertid, og båtgraver var en vanlig hedensk gravskikk. Den andre graven fra Etne skiller seg etter min mening noe mer ut. Dette er en ubrent flatmarksgrav som vender øst-vest, og det eneste gravgods er en nøkkel. Dette gravfunnet vil bli nærmere diskutert senere.

Det er vanskelig å bekrefte om ubrente flatmarksgraver som vender øst-vest er resultat av kristen påvirkning. Materialet er for lite og konteksten for sprikende. Den sikreste metoden å identifisere kristne graver må være å finne flere ubrente flatmarksgraver uten gravgods, som vender øst-vest, slik som Brit Solli har funnet på Veøy (Solli 1993).

Spørsmålet om representativitet må også tas opp i denne sammenheng. Det foreligger store muligheter for feilkilder i diskusjonen om flatmarksgraver kontra haug/røys. De aller fleste ble sannsynligvis begravd under flat mark, og gravskikken kan like gjerne være en sosial indikator som en religiøs. Flesteparten av flatmarksbegravelsene kan vi ikke gjenfinne i dag, eller de dukker opp som såkalte løsfunn. Et annet poeng er hvorvidt flatmarksgraver i utgangspunktet var uten markering på overflaten. Eventuelle overflatemarkeringer kan ved senere anledninger være fjernet for å bruke området som jordbruksareal, eller for å bruke massen til noe annet. Gravene har imidlertid høyst sannsynlig hatt en eller annen form for overflatemarkering uten at dette kan påvises i dag. Vi kan som et eksempel på dette vise til gravene på Veøy som lå tett uten å beskjære hverandre, selv om de ikke hadde synlige overflatemarkeringer (Solli 1993). Det samme var tilfelle, med unntak av to graver, på gravplassen Haug i Vesterålen (Sellevold 1989). Dette tyder på at det opprinnelig må ha vært en eller annen form for synlig markering også av slike graver.

Ifølge Næss er det også forskjeller i funnopplysninger etter når funnene ble innrapportert. Fra 1800-tallet oppgis de fleste gjenstander å stamme fra haug. Dette kan være et riktig bilde da nydyrking og utskiftning på 1800-tallet førte til at mange gravanlegg ble forstyrret, og funnene kom til museene som fragmenter. Etter at Fredningsloven trådte i kraft i 1905 ble det avleveringsplikt på alle oldsaker, og dermed ble også løsfunn innlevert til museene. Næss mener at det høye tallet på enkeltfunn fra hauger kan ha en sammenheng med betalingssystemet ved museene på 1800-tallet. Alle gravfunn ble langt opp i tid betalt bedre enn funn uten opplysninger. Hun mener at det finnes flere eksempler på gale opplysninger, og dermed at gravfunn ofte er like usikre som enkeltfunnene (Næss 1996:15).

Som vi har sett, er det mye usikkerhet i forbindelse med hedensk gravskikk og hvordan denne kan tolkes. Kremasjon og skjelettbegravelser ble brukt side om side gjennom hele jernalderen, og vi kan ikke være sikre på at forskjellen mellom brente og ubrente

graver beror på forskjellige trosoppfatninger. Videre ser vi også at det kan foreligge store feilkilder i skillet og representasjonen mellom haug/røys og flatmarksbegravelser da de siste er vanskelige å finne, og dukker opp mer eller mindre tilfeldig.

Graver med “sparsommelig” utstyr

Enkelte forskere har hevdet at gravskikken ble fattigere på 900-tallet, og da spesielt etter 950 (Sawyer og Sawyer 1993). Dette er blitt tolket som et uttrykk for kristen påvirkning. Kriteriene som er brukt for en “sparsommelig” utstyrt grav er det Gräslund kaller for “personlig utstyr”, dvs. utstyr som tilhører drakten til den døde, og ikke gravgods ut over draktutstyr. Hilda Ellis Davidson skiller derimot mellom personlig utstyr (våpen og smykker) og annet gravgods (Davidson 1993:134). Også Eva Fett omtaler våpen som personlig utstyr. Hun antar at det i en overgangstid følte mer hedensk å få med redskapsutstyr enn våpen (Fett 1968:252). På bakgrunn av dette kan kanskje mannsgraver med bare våpen tolkes som en “sparsommelig” utstyrt grav, og dermed som en grav muligens påvirket av kristendommen. Hernæs har i en artikkel fra 1993 også brukt dette kriteriet, men gitt det et noe annet innhold. Som slike “sparsommelig” utstyrte graver regner han f.eks. en grav med båtnagler og en skjoldbule, og en med spydspiss og jernfragmenter i en liten haug (Hernæs 1993:87-88).

Jeg kommer ikke til å bruke kriteriet på samme måte som Hernæs. Det kan trekkes i tvil om gravlegging med skjold, spyd og båtrester kan karakteriseres som “sparsommelig”. Det er svært mange graver i Hordaland som har bevart så få gjenstander, og jeg vil anse disse som mindre utstyrte graver uten at kristen innflytelse nødvendigvis ligger til grunn.

Jeg velger derfor å ta utgangspunkt i graver der utstyret kan tolkes som “personlig”, dvs. gravfunn som bare inneholder smykker som tilhører drakten og som dermed ikke strider mot den kristne ide. Jeg vil under denne kategorien bare ta utgangspunkt i graver med relativt god kontekst. I Hordaland er det i alt ikke mer enn 19 graver som ikke har annet gravgods enn personlig utstyr, dvs. ca. 5% av alle sikre gravfunn. Jeg har her ikke tatt med sikre branngraver da et kriterium på kristen påvirket grav er at den er ubrent. Ved en branngrav kan også gjenstander ha forsvunnet under brenningen. Et usikkerhetsmoment knytter seg til de gravene som ikke har opplysninger om det er en branngrav eller ei. De gravene jeg har skissert som eksempler på mer sparsommelig utstyrte graver, kan altså være resultat av kristen påvirkning. Tabellen er ordnet kronologisk da formålet er å vurdere den tidsmessige utviklingen (Fig.16).

Fordelingen av gravfunnene viser at det bare er tre gravfunn som kan gå helt tilbake til 700-tallet, men de kan også være yngre. Av i alt 19 gravfunn er ti sikkert innenfor 900-tallet. På dette tidspunktet må kristendommen sannsynligvis ha vært velkjent, og enklere gravgods kan dermed være utslag av en slik religiøs påvirkning.

Fnr	Prestegjeld	Gård	Museumsnr	Gjenstander	Datering
195	Kvinnherad	Nes	B-7168, B-7428	Perler	700-800-tallet
467	Voss	Mølster	B-1748-49	Ovale spenner	Tidl. vik.tid
436	Vossestrand	Skjervheim	B-7732	To ovale spenner, tøyrester, nål med kløverbladformet hode, kniv	800-950
438	Vossestrand	Løn	B-5063	Oval spenne, tøyrester	850-900
477	Odda	Bakko	B-8310	To armbånd	800-tallet
200	Kvinnherad	Nes	B-9320	Glassperler, stykker av bronsering	700-900-tallet
242	Kvinnherad	Skåla	B-110, 111	Perler	700-900-tallet
450	Voss	Kyte	B-3231	Dobbelt skålformet spenne og ubest. jernsaker	900-tallet
453	Vossestrand	Vinje	B-4351-52	Tre skålformede spenner	900-tallet
204	Alversund	Spurkland	B-3306, 5629	Perle, to ovale spenner	900-tallet
445	Ullensvang	Indre Meland	B-10839	Dobbelt oval spenne	900-tallet
464	Voss	Grimastad	B-6985	Et par ovale spenner	900-tallet
471	Voss	Mølster	B-858-59	Et par ovale spenner	900-tallet
206	Etne	Ukjent	B-411	Dobbelt skålformet spenne	900-tallet
207	Haus	Koppen	B-415	Dobbelt skålformet spenne	900-tallet
18	Lindås	Hjartås	B-4007	Skålformet spenne	900-tallet
231a	Lindås	Lygra	B-755-58a	To ovale spenner	900-tallet
480	Ulvik	Øvre Folkedal	B-7867	Perle	Vik.tid
210	Alversund	Sakstad	B-4392	Armbånd av bronse	Vik.tid

Figur 16. Graver med personlig utstyr i Hordaland.

Mulighetene for at dette er gravfunn som snarere viser sosial status for det jevne bondesamfunn enn uttrykk for endringer i religiøs påvirkning, er imidlertid stor. En grunn til dette er at smykketyper som går igjen, (R.652), ifølge Petersen er en alminnelig og masseprodusert type. Han karakteriserer denne spennen som en motesak, som ikke bare har vært for de mest velstående, men har også vært smykker for det jevne befolkningslag (Petersen 1928:67). Gravfunnene som er anført her kan derfor være et uttrykk for personenes sosiale status.

Solberg har foretatt en inndeling av kvinnegraver etter status og har inndelt gravmaterialet fra merovinger- og vikingtid i tre grupper. Gruppe 1 utgjør det laveste sjiktet. Kvinner fra denne gruppen har fem eller flere perler og/eller tekstilutstyr. Gruppe 2, som utgjør mellomsjiktet, har fått minst en konisk eller oval spenne i tillegg til nøkler, perler og jordbruks- og veveutstyr. Gruppe 3 representerer de rikeste gravene. Kvinner i denne gruppen har fått med seg koniske eller ovale spenner og en såkalt tredjespenne. I tillegg til disse spennene er som regel perler, nøkler og jordbruks- og tekstilredskaper representert (Solberg 1985:67).

Dersom en skal gå ut i fra kriteriene til Solberg, kan de "sparsommelig" utstyrte gravene tilhøre de lavere lag i samfunnet. Dette var kvinner som fikk mindre utstyr med seg i graven enn høystatuskvinner. Hennes kriterier viser at ulikt utstyr i materialet kan tolkes som ulik status, men ingen av kategoriene hennes omhandler utelukkende smykker eller det jeg her kaller "personlig" utstyr. Som regel fikk kvinnene, i tillegg til

smykker, også med seg annet gravgods. Gravene som bare inneholder personlig utstyr i form av smykker representerer derfor et tvilstilfelle. Det kan være spor etter kvinner med lavere sosial status, men det enklere utstyret kan også være et resultat av kristen påvirkning. Jeg vil anta at det innebærer en mulighet for at disse sparsomt utstyrte gravene kan være resultat av kristen innflytelse.

Davidson og Fett mener som nevnt at også våpen kan anses som en del av det personlige utstyret. Det finnes svært mange graver med våpen i Hordaland, og jeg mener det er lite sannsynlig at alle disse kan anses for resultat av kristen påvirkning. Men det som er interessant å undersøke i denne sammenheng, er om det kan påvises et tidskille mellom graver som inneholder våpen, og graver som har både våpen og annet utstyr. Utgangspunktet for fig. 17 er sikre daterbare mannsgraver. Sannsynlige mannsgraver er her utelatt. Det totale antall sikre gravfunn med utelukkende våpen omfatter i alt 105 graver. Av disse er 86 sikre graver, og av de igjen er 67 daterbare innenfor et århundre. Dette innebærer at 64% av mannsgraver med utelukkende våpen er daterbare. Det tilsvarende tallet for gravfunn med våpen og annet utstyr, er 180 sikre gravfunn og 129 daterbare innenfor et århundre. Dette tilsvarer 71% av alle sikre gravfunn i denne kategorien.

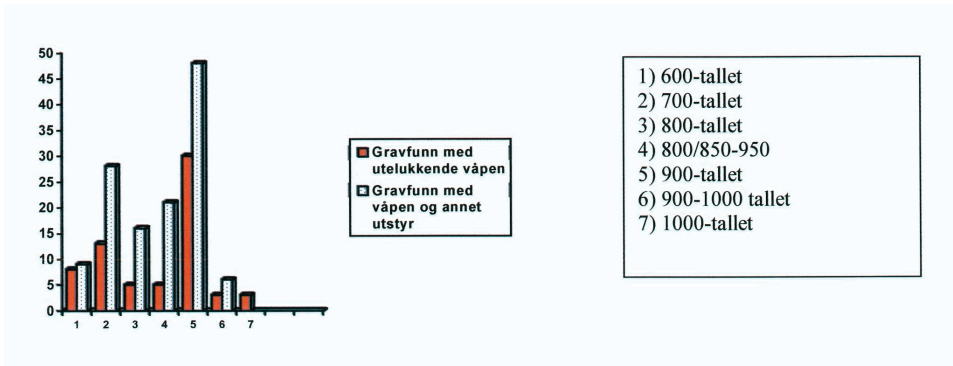
Som det fremgår av fig. 17, skiller ikke våpengraver seg særlig ut tidsmessig i forhold til graver med våpen og annet utstyr. De viser samme tendens. Jeg mener derfor at dette ikke kan tyde på kristen innflytelse. For kvinnegravene er det mest utbredt med gravgods med annet utstyr ved siden av smykker, noe som vil bli nærmere diskutert i kapittel 6. En mannsgrav med utelukkende våpen kan derfor ikke karakteriseres på samme måte som en kvinnegrav med utelukkende smykker.

Som vi ser, er det vanskelig å skille ut gravfunn som kan karakteriseres som "sparsommelig" utstyrt og sannsynliggjøre at kristen innflytelse skal være årsak. Våpen kan neppe komme inn under denne kategorien, og jeg tror heller ikke at Hernæs sin modell med lite gravgods kan tas til inntekt for kristen innflytelse.

Kort sammenfatning

Vi har sett at det var problematisk å tolke ubrente flatmarksgraver som indikasjon på kristen innflytelse i seg selv, og det trengtes andre holdepunkter i tillegg. Gjennom diskusjon av graver med sparsommelig utstyr, fant jeg ut at våpen vanskelig kan karakteriseres som "personlig" utstyr, og at våpengraver dermed faller utenfor denne kategorien. Vi sitter igjen med graver 19 graver med utstyr tilknyttet drakten. Knytter vi dette til kristen innflytelse, ser den i tilefelle ut til å begynne på 800-tallet, og øker på 900-tallet.

En annen innfallsvinkel til å avdekke kristen innflytelse i hedensk tid er å undersøke forekomsten av gjenstander som kan tolkes som kristne symboler i hedenske graver.

Figur 17. Tidsmessig fordeling av gravfunn med våpen og gravfunn med våpen og annet utstyr.

Mulige kristne symboler

I yngre jernalder, og da spesielt i vikingtid, var det utstrakt kontakt mellom Norge og kristne områder. I denne sammenheng mener Krag at det var mange som lot seg primsigne for å kunne ferdes i både kristne og hedenske miljøer (Krag 1995b:111-112). Dersom dette er riktig, skulle det være mulig å kunne finne kristne uttrykk sammen med de hedenske også i gravene.

Det finnes flere symboler som kan tolkes som kristne, for eksempel korsfigurer, bergkrystaller, vokslys og gravkjemper. Ifølge Hernæs ble bergkrystall gitt som dåpssgabe på kontinentet, men han sier ikke på hvilket tidspunkt dette gjelder (Hernæs 1993:84). Bjørn Ringstad sier at bergkrystall ble tatt opp i den kristne symbolverdenen "som tegn på den hellige ånds klarhet og Marias jomfruelige renhet" (Ringstad 1988:332). I kristen symbolikk er bergkrystallet et Maria-symbol ettersom den ikke gir fra seg eget lys, men reflekterer sollyset (Biedermann 1992:226-227).

Lysset har alltid vært et sentralt symbol innenfor kristendommen, og vokslyset har i folketroen hatt magiske egenskaper mot både trolddom og gjengangere. Dette er noe som etter alt å dømme går tilbake på lysets fremtredende rolle i den kristne gudstjeneste. Vokslys har man funnet i graver fra yngre jernalder som en assosierer med høyere samfunnslag, som f.eks. Mammen- og Jellinge-gravene i Jylland og Sutton Hoo-funnet i England (Gräslund 1991:208). I Norge har man funnet det i Grønhaug- og Storhaugfunnet på Karmøy, datert til slutten av 700-tallet (Magnus og Myhre 1976:112). Vokskaken i Storhaugfunnet hadde en innrisset korsfigur. Det ble også funnet et stykke voks i en vikingtids kvinnegrav fra Larvik (Shetelig 1912:222-223).

Gravkjemper er funnet i kristne graver et godt stykke opp i middelalderen. Skikkens tyngdepunkt i tidlig middelalder kan ha sammenheng med førkristen tradisjon (Vibe-Müller 1993:32). Med utgangspunkt i Kristi gravlegging og palmegrenen som Jerusalems pilegrimstegn, er det blitt hevdet at den grønne gren kan oppfattes som

Fnr	Prestegjeld	Gård	Museumsnr	Datering	Gjenstand	Kjønn
191	Kvinnherad	Skåla	B-6993 a-h, x-y, ø	600-700-tallet	To stk. bergkrystall, bronsesmykke med korsformet trappeornamentikk	K
193	Haus	Tunes	B-8910	Ca. 800	Bronsenøkkel	K
209	Alversund	Fosse	B-12012	Tidl. vik. tid	Tre bronsenøkler	K
436	Vossestrand	Skjervheim	B-7732	800-850	Ringnål med trefliket hode	K
245	Etne	Støle	B-4712	800-tallet	Irsk beslag i form av et likearmet kors	?
439	Ulvik	Hallanger	B-4334, 4721	800-tallet	Perle med hvite kors	K
467	Odda	Skarde	B-5028	850-950	Vevlodd med korstegnet ring	K
237	Kvinnherad	Naterstad	B-5927-5928	900-tallet	Fem vevlodd med kors	M+ K
13	Fitjar	Vik	B-8555	900-tallet	Torshammer med korsformet hode	M
356	Ulvik	Hæreid	B-7794	900-tallet	Bergkrystall	M
211	Etne	Rygg	B-12382	vik.tid	Bronsenøkkel	K
260	Etne	Øvstebø	B-7764	yja	Nøkkel	?

Figur 18. Gravfunn fra yngre jernalder med mulige kristne symboler.

et tegn på den enkelte kristnes seier over døden. Thorkild Hinrichsen viser i denne sammenheng til at Durandus på 1200-tallet anbefaler at man strør grønne planter (eføy og laurbær) i graven som symbol på det evige liv (Kieffer-Olsen 1993:165 med referanser). Eføy og laurbær ble i middelalderen opphøyd til et symbol for hvordan sjelen lever videre etter den kroppslige døden (Biedermann 1992:85-86). Grønt står også for vårens, håpets og de utvalgte farge (Dahlby 1965:126). Gravkjepper som opprinnelig trolig også var grønne grener, i hedenske graver fra vikingtiden, skal ifølge denne oppfattelse kunne tolkes som kristen påvirkning (Kieffer-Olsen 1993:165 med referanser).

Nøkkelen er også et symbol innenfor den kristne idéverdenen. Ved at de kan brukes til både å låse opp og igjen med, symboliserer de bærerens makt til å binde og løsgjøre. På kirkens område tilskrives Peter denne makten. Ettersom han ofte avbildes med store nøkler, er han blant folk flest blitt oppfattet som portvakten til himmelen. I framstillinger av den ytterste dommen brukes en stor nøkkel til å låse inn djevelen i avgrunnsbrønnen i tusen år. Andre hellige menn og skytshelgener avbildes med nøkler. Nøkkelen kan også avbildes i T-form slik at den minner om et kors eller en hammer (Biedermann 1992:279).

Det er bare 12 graver i fylket som inneholder gjenstander som kan tolkes som mulige kristne symboler ut fra disse kriteriene. De gravene jeg har påvist i denne sammenheng er vist i fig. 18. Tabellen er ordnet kronologisk.

Av andre funn som enten ikke er gravfunn, eller har usikker datering, vil jeg nevne:

B-292: Spinnehjul av yngre jernalder form som er ornert med båndslinger og kors, Eidfjord i Ulvik prestegjeld (Sognnes 1973:59).

B-9761:Vevlodd av kleber med engleliknende motiv. Ulvik, udatert.

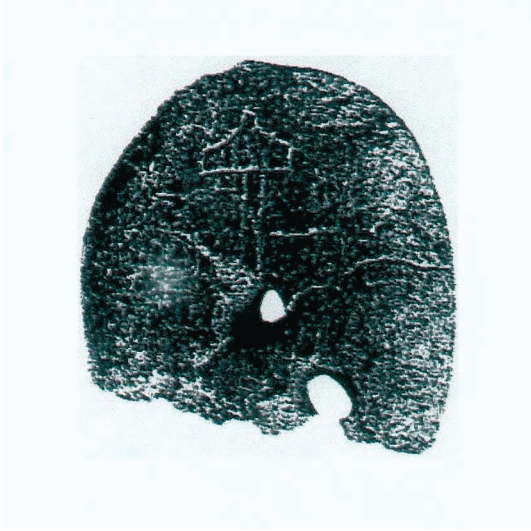
B-10083: Ringkors av kleber, Etne prestegjeld, udatert.

Diskusjon og kildekritikk

Som en ser av gjennomgangen av kristne symboler, er det få slike forekomster i gravene fra Hordaland, og vokslys og gravkjemper er ikke representert. De fleste symbolene som er omtalt, kan heller ikke entydig tolkes som kristne. Flere av dem er brukt i mange betydninger. Vokslys er tillagt en særlig kraftig virkning mot trolldom, og kunne hindre den avdøde fra å gå igjen. Vokslys eller andre stykker voks er et typisk trekk i rike graver fra vikingtiden i Norge og Jylland (Shetelig 1912:223 med referanser). Graver med vokslys kan derfor ikke bare tolkes som et kristent symbol, det kan også ha hatt en viktig symbolsk funksjon innenfor den hedenske kulten.

Bergkrystall er et symbol som er tatt opp i den kristne idéverdenen. Det er to gravfunn i Hordaland, derav ett usikkert, som inneholder dette. Den sikre graven dreier seg om en kvinnegrav fra Kvinnherad fra merovingertid. Dette er en flatmarksgrav som vender øst-vest. Denne graven er imidlertid brent, noe som ikke tyder på kristen påvirkning. Etter min vurdering er innslag av bergkrystall i et brent gravfunn fra merovingertid for tynt og usikkert grunnlag til å tolkes som uttrykk for påvirkning fra kristendommen. Bergkrystall har dertil vært brukt i stor utstrekning i hele forhistorien. Det er i seg selv et vakkert materiale, og i vikingtid har det ofte vært benyttet som råstoff til perler til smykker. I følge Ringstad har det også vært utbredt som amuletter. Han har undersøkt gravmateriale fra flere land, og mener at det var forholdsvis vanlig å få med bergkrystall som gravutstyr og annet materiale som brukes med samme intensjon (Ringstad 1988). Bergkrystall er også brukt langt opp i historisk tid. Ifølge folkeminneforskeren Svale Solheim ble dette i norsk setertradisjon lagt ned i melkebøttene som et vern mot vonde makter, og det skulle forhindre at dyrene ble syke (Solheim 1952:99 ff).

I Hordaland er det 13 graver som har nøkler, men dette mener jeg vanskelig kan tolkes som kristne symboler, da nøkler også må regnes som et symbol for husfruen på gården. Som gifte skulle kvinner ikke seg en rolle som var klart avgrenset fra mannens. Hennes oppgaver hørte utelukkende til innomhus, der hun til gjengjeld hadde full rådighet, symbolisert nettopp ved nøklene i beltet (Sawyer 1992:75). Unntaket kan være bronsenøkler, såkalte Petersnøkler. Ifølge Søren Nancke-Krogh dukker bronsenøkler opp i Sydkandinavia på 700-tallet, og er direkte inspirert av hellige symbolske nøkler fra Frisland og England. Petersnøkler ble i disse landene anvendt som gaver til kristne av den høyeste rang i samfunnet. Nøklene markerte en respekt for St.Peter og hans jordiske stedfortreder, paven i Rom (Nancke-Krogh 1992:89). Ifølge Bertil Almgren finner man også slike nøkler i kristne graver i Frisland fra 700-tallet, noe han anser som resultat av anglo-saxisk misjon (Almgren 1955:14). Nancke-Krogh hevder også at antall St.Petersnøkler i Norden avslører at den engelsk-frisiske

Figur 19. Vevlodd med torshammer (Foto: etter Steinsland og Sørensen 1994).

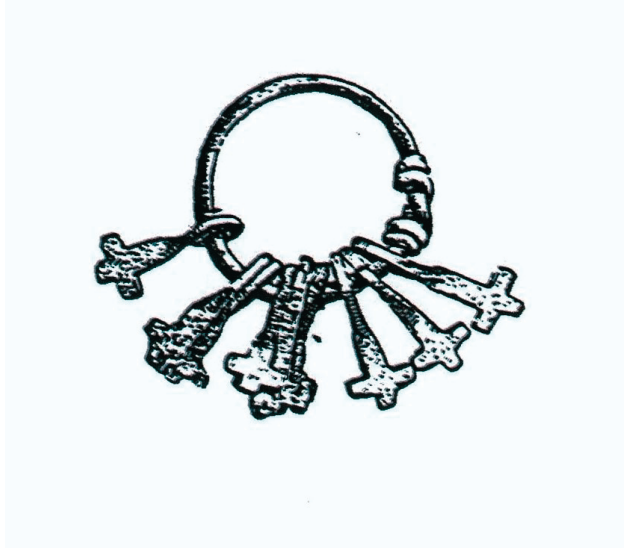
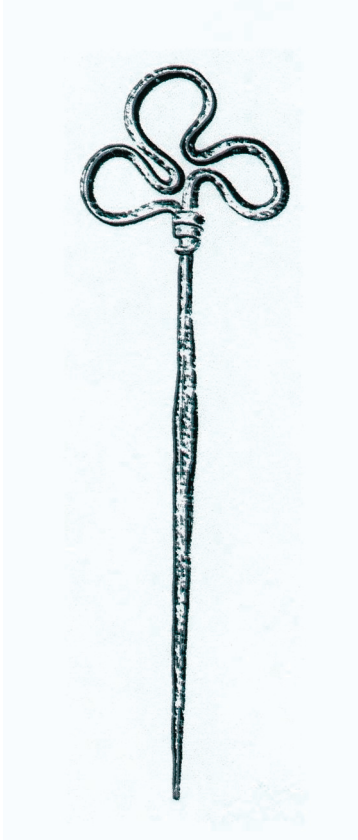
glassperler, veveutstyr og hvalbeinsplate. Også gravene fra Haus og Etne er rikt utstyrt og ubrente, men i haug. Som nevnt tidligere var det et gravfunn fra Etne som var av interesse i denne sammenheng (F.nr.260, B-7764). Nøkkelen fra denne graven er ikke av bronse, men er eneste gravgods. Det er en ubrent flatmarksgrav som vender øst-vest, og samlet sett kan dette være resultat av kristen innflytelse.

Korset er det mest utbredte kristne symbolet som lettest kan tolkes som utpreget kristent. Flere vevlodd har kors, både fra yngre jernalder og middelalder. Jeg vil likevel være noe forsiktig med å tolke disse som eksempler men utelukker ikke muligheten for at de kan ha hatt en religiøs funksjon. Et eksempel som kan understøtte dette er et vevlodd funnet på Grønland med en innrisset Torshammer i tillegg (fig. 19).

Steinsland og Sørensen fremhever nettopp at dagliglivets mange gjøremål sto i forbindelse med maktene (Steinsland og Sørensen 1994:71), og forekomsten kan derfor muligens ses på som innslag på den nye religionens innpass i dagliglivet. Ringnål med trefliket hode som er funnet på Vossestrand (F.nr.436, B-7732), (fig. 20), karakteriserer Hernæs som “tydelig avbildning av et kors” (Hernæs 1993:98). Jeg stiller meg noe tvilende til denne tolkningen. For meg ser nålen snarere ut som et kløverblad, selv om det også er et symbol som ble tatt opp i kristendommen.

misjon har vært mer omfattende enn hva de skriftlige kilder forteller. Hovedkonsentrasjonen av disse nøklene ligger i Syd-Skandinavia (dvs. Danmark og Sør-Sverige), men det finnes også en del av dem i Norge. Konsentrasjonen i Norge ligger rundt Oslo-fjorden og i Trondheimsregionen (Nancke-Krogh 1992:90).

I Hordaland er det i alt tre graver med bronsenøkler, F.nr. 209 fra Alversund, F.nr. 193 fra Haus og F.nr. 211 fra Etne. Alle disse gravene er kvinnegraver. Gravfunnet fra Alversund dreier seg om en svært rik ubrent flatmarksgrav uten oppgitt orientering. Det inneholder bl.a. to ovale spenner, armbånd, armring, beslag av bronse, 58

Figur 20. Ringnål som R.681 (Bilde etter Rygh 1885). Venstre.

Figur 21. Jernring med 9 korsformede stykker (etter Shetelig 1902). Øverst.

Symbolet går langt tilbake i tid, og ble dyrket allerede av druidene i førkristen tid som hellig plante. Senere ble det blant kristne oppfattet som et symbol for treenigheten. Kløveren ble tilknyttet den hellige Patrick som med en kløverbladformet korsstav drepte en slange. Det ble også i sin tid ble brukt som plantedekke på graver, trolig som en henspeiling på livet etter oppstandelsen (Biedermann 1992:213-214).

Ifølge Petersen (1928:190-192) er det bare 8 nåler av denne typen i landet. Tallet kan ha økt siden han ga ut sin oversikt i 1920-årene, uten at jeg har lyktes i å få en oversikt over det. Uansett er det ikke en nåletype som har vært utbredt. Det er tydeligvis ikke et vanlig smykke, og i Hordaland har man bare denne ene. Med unntak av dette funnet datert til 800-tallet, er alle de andre gravene som Petersen nevner med denne smykketypen fra 900-tallet, og helst sent i århundret (ibid:197).

Graven på Vossestrand, der dette smykket ble funnet, kan tilhøre kategorien “graver med sparsommelig utstyr”. Den tilhører en kvinne som er begravd i sin drakt uten å få med seg annet utstyr. Også dette kan muligens indikere en gravlegging påvirket av kristen tankegang. Retningen på graven, nord-sør, taler imidlertid mot en slik tolkning, uten å utelukke muligheten.

Slike blandingsformer mellom hedenske og kristne graver kan forekomme nettopp i skifte mellom to religioner. Eksempler på dette har en fra de ovenfor nevnte hedenske graver med vokslys, og en har også dette representert i Oseberggraven, som blant annet inneholdt en malt figur tolket som irsk ringkors blant gravgavene (Røthe 1996:44).

Torshammere, som er klare hedenske symboler, er funnet i flere graver i nordisk bosetningsområde ute og hjemme (fig. 21). Torshammer-amuletten ble likevel sannsynligvis masseprodusert etter mønster av den kristne korsamuletten. Disse gjenstandene er dermed indirekte uttrykk for kristendommens nærvær og et tegn på den hedenske reaksjonen i tiden omkring religionsskiftet (Andersen 1977:188). Torshammeren kan dermed ses på som et motstykke til kristendommens korssymbol og samtidig påvirket av den. F.nr.13 (B-8555) er en båtgrav fra gården Vik på Fitjar. Dette er det eneste gravfunnet i Hordaland som inneholder torshammer. Denne hammeren er beskrevet å ha et korsformet hode. Torshammeren lot seg dessverre ikke gjenfinne i magasinet, og jeg har derfor måttet basere meg på opplysninger fra den trykte funntilveksten. Den har samme form som et funn fra Sogn og Fjordane som minner klart om kristne kors, og som Shetelig mener må ha hatt en religiøs betydning (Shetelig 1901:28). Graven er en ubrent flatmarksgrav, men den har retning nord-sør, og et rikt gravutstyr. Dette viser igjen at ubrente flatmarksgraver ikke uten videre kan tas som tegn på kristen innflytelse. Det er ikke noe ved denne graven som skulle tilsi at et "kristent" symbol skulle følge med. Slike funn har man også fra i andre båtgraver som f.eks. i det tidligere omtalte Grønhaugfunnet og i Osebergshaugen. Om gjenstandene i sin tid ble oppfattet som et kors eller en torshammer, er vanskelig å fastslå. At en person fikk et korssymbol med i graven kan også ha fungert som ekstra "beskyttelse" i det neste liv. I dette tilfelle kan hammeren tolkes som en reaksjon på kristendommen.

Korssymbolet er også funnet i form av et angelsaksisk beslag fra gården Støle i Etne (F.nr. 245, B-4712) og en mosaikkperle med hvite kors fra gården Hallanger i Ulvik (F.nr. 439, B-4334, 4712). Beslaget fra Etne er fra britisk område eller Irland (Geber 1991:86).

Hvordan kan man så tolke disse to funnene? Beslaget fra Etne som opprinnelig kommer fra insulært, kristent område, kan dermed ha et kristent opphav. Det er et beslag omgjort til spenne. Det er imidlertid tvilsomt om løsrevne importfunn av denne typen kan karakteriseres som kristen innflytelse. Fra Hordaland er det i alt 25 funn fra insulært område, mens Rogaland og Sogn og Fjordane har betraktelig flere med henholdsvis 52 og 50 funn (ibid.:139). Klerikale gjenstander fra disse områdene oppfattes gjerne som plyndringsgods, mens profane gjenstander kan være en mulig indikasjon på handel (ibid.:142-143). Beslaget fra Etne som er av noe uvisst opphav (ibid.:86), men det å omdanne beslag til spenner, som i dette tilfelle, var relativt vanlig. Jeg vil derfor være forsiktig med å betrakte dette som resultat av kristen innflytelse.

Mosaikkperlen, som er det siste funnet, er etter min mening også svært tvilsomt som kristent symbol. En enkel perle med korsmotiv er for tynt grunnlag til å kunne tas til inntekt for kristen innflytelse.

Selv om korset er det sikreste kristne symbolet, er det samtidig også det mest universelle av enkle symboltegn, og er ikke begrenset til det kristne kulturområdet. Også i Norge er det svært gammelt, som f.eks fra ringkors fra helleristninger fra bronsealderen. Hans Biedermann mener at korset først og fremst letter orienteringen i rommet, ettersom det markerer skjæringspunktet mellom linjene oppe/nede og høyre/venstre. Samtidig forener det mange dualistiske systemer innenfor en helhet som tilsvarer den menneskelige skikkelsen med utstrakte armer. Mange kulturer framstiller sitt verdensbilde med korsformen. Også bibelens paradisi med de fire elvene som utgikk derfra, er blitt framstilt på lignende måte. De kristne har ofte feilaktig oppfattet fremmede kulturers kors som spor etter glemte misjonærer (Biedermann 1992:219), men korssymbolet har en verdensomspennende utbredelse, med gammelt opphav - et ursymbol som forekommer i ulike kulturkretser (ibid.:222).

Gravkjemper er funnet over hele Norden, og i Norge er de funnet i begravelser i Bø og Heddal i Telemark, helt fra 1000-tallet inn til 1800-tallet. I Bø har en belegg for kjemper i 8% av gravene (Harby 1994:103). Det er ikke funnet gravkjemper i Hordaland, men det er i det hele tatt bevart få funn av organisk materiale fra dette fylket.

Samlet er det dermed få spor etter kristen innflytelse i Hordaland. Jeg har her diskutert en del gravfunn som kan vise til en mulig kristen innflytelse og jeg står igjen med åtte gravfunn.

Symbolenes "elastisitet"

I en diskusjon om symboler og tolkningen av dem, må en være oppmerksom på at symboler skifter betydning over tid (Hodder 1992). Mange symboler viser en stor overlevelsessevne, og har eksistert parallelt med skiftende ideologier. Jeg slutter meg til Asbjørn Engevik sitt utgangspunkt om "at et symbol ikke bare må oppfattes som beskrivende, men som en beskrivende prosess. Denne prosessen er et resultat av menneskets og symbolets gjensidige påvirkning av hverandre" (Engevik 1995:71). Symbolene avspeiler menneskelig påvirkning i en kulturell og sosial sammenheng. Dette innebærer at den sosiale konteksten må tillegges stor betydning ved tolkningen av symboler (ibid.).

En annen grunn til at konteksten er så viktig, er at symboler ofte er vilkårlige og umotiverte, noe som gjør det vanskelig å etablere en standard for hva symboler betyr. Symbolsk motivasjon er aldri generaliserbar, og den er alltid mangfoldig. I bruk av symboler i ritualer forekommer ofte flere symboler samtidig, og vi må derfor forstå konteksten de inngår i (Smedal 1997).

Denne argumentasjonen viser at selv om man tar opp symboler, trenger de ikke ha det samme meningsinnhold i forskjellige kulturer eller mellom forskjellige mennesker. Man kan ikke uten videre tolke symboler som kristne, fordi om vi i dag tillegger dem et kristent meningsinnhold. Man kan heller ikke hevde at personen som ble gravlagt var kristen, selv om en finner kristne kors eller andre symboler brukt innenfor kristendommen (Blindheim og Heyerdahl-Larsen 1995:134). Det disse symbolene viser, er at kristen innflytelse kan ha forekommet ikke minst som følge av den kontakten med utenverdenen som preget vikingtiden. Forekomsten av kristne symboler viser kontakt med kristne kulturer, men om menneskene selv regnet seg som kristne, er ikke mulig å avgjøre. Et viktig moment i denne sammenheng er hedendommens trosåpenhet. Ingen dogmer i den norrøne religionen hindret mennesker i å ta i bruk symboler fra andre religioner dersom slike kunne tenkes å ha en positiv kraft (Steinsland 1995:13). Dette er vel også noe av grunnen til at primsigning fikk gjennomslag. I hedendommen kunne man inkorporere den kristne gud i rekken av de mange hedenske.

Oppsummering

Gjennomgangen av gravmaterialet fra Hordaland fra yngre jernalder viser at det er problematisk å tolke funn og forekomster som kristen påvirkning i et gravmateriale som i utgangspunktet bygger på en hedensk tradisjon. I en overgangsperiode kan elementene ha blitt blandet, dvs. at en grav ser ut til å være hedensk, men har likevel vært påvirket av kristne elementer. De metodiske tilnæringsmåtene flere forskere har operert med har svakheter og byr på flere tolkningsmuligheter. Å skulle etablere og skille ut kriterier for kristen gravskikk, er som vi har sett vanskelig. En årsak til dette er dessuten at det ofte foreligger mangelfulle funnopplysninger som ville ha vært nyttige for å klargjøre kontekst og sikrere kjennetegn, som f.eks. hvilken retning den døde ble plassert i, og om personen ble kremert eller ikke.

Når det gjelder ubrente flatmarksgraver som tegn på kristen innflytelse, er det påvist 22 slike fra yngre jernalder i Hordaland. Av disse var det likevel bare to som oppfylte det kristne elementet med øst-vest retning. Dette er i seg selv et for spinkelt grunnlag til å tolkes som noen særlig kristen påvirkning. Jeg mener derfor at andre indikasjoner i så fall må underbygge dette. Tre av de ubrente flatmarksgravene inneholdt imidlertid gjenstander som muligens kan være tegn på kristen innflytelse. Dette dreier seg om F.nr. 209, en kvinnegrav med bronsenøkkel, F.nr. 13, en båtgrav med torshammer med korsformet hode, og til sist F.nr. 260, en nøkkel. Siden det ikke er en bronsenøkkel, eller såkalt St.Peters nøkkel, er tolkningen som kristent symbol svak. Båtgrav er også en utpreget hedensk gravskikk.

Ser vi på de sparsommelig utstyrte gravene, var det i alt 19 gravfunn som kom under denne kategorien. Dette dreide seg i hovedsak om kvinner som ikke har fått med seg annet gravgods enn ovale spenner som en del av draktutstyret. Tre hadde perler eller armbånd. Denne mangelen på annet utstyr kan vise til mulig kristen innflytelse da

F.nr	Prestegjeld	Gård	Museumsnr.	Datering	Kjønn
195	Kvinnherad	Nes	B-7168, 7428	700-800	K
193	Haus	Tunes	B-8910	ca. 800	K
467	Voss	Mølster	B-1748-49	tidlig vik.tid	K
209	Alversund	Fosse	B-12012	tidlig vik.tid	K
436	Vossestrand	Skjervheim	B-7732	800-850	K
438	Vossestrand	Løn	B-5063	850-900	K
477	Odda	Bakko	B-8310	800-t	?
200	Kvinnherad	Nes	B-9320	700-900-t.	K
242	Kvinnherad	Skåla	B-110, 111	700-900-t.	?
467	Odda	Skarde	B-5028	850-950	K
450	Voss	Kyte	B-3231	900-t.	K
453	Vossestrand	Vinje	B-4351-52	900-t.	K
204	Alversund	Spurkland	B-3306, 5629	900-t	K
445	Ullensvang	Indre Meland	B-10839	900-t	K
464	Voss	Grimstad	B-6985	900-t	K
471	Voss	Mølster	B-858-59	900-t	K
206	Etne	ukjent	B-411	900-t	K
207	Haus	Koppen	B-415	900-t	K
18	Lindås	Hjartås	B-4007	900-t	K
231a	Lindås	Lygra	B-755-58a	900-t	K
237	Kvinnherad	Naterstad	B-5927-28	900-t	M+K
13	Fitjar	Vik	B-8555	900-t	M
480	Ulvik	Øvre Folkedal	B-7867	vik.	?
210	Alversund	Sakstad	B-4392	vik.	K
260	Etne	Øvstebø	B-7764	yja.	?
211	Etne	Rygg	B-12382	vik.	K

Figur 22. Gravfunn i Hordaland med mulig kristen innflytelse.

det var mest utbredt å få annet gravgods i tillegg. Gravfunn med utelukkende våpen mener jeg derimot er et svært usikkert indisium på kristen innflytelse siden det må karakteriseres som eget utstyr og en gravgave. Det er i alt 105 sikre gravfunn med utelukkende våpen, men disse regnes altså ikke som tegn på kristen påvirkning.

Samlet blir det ikke mer enn åtte gravfunn som jeg mener kan vise til en mulig kristen innflytelse. Dette er gravfunn med bronsenøkler, vevlodd med kors og torshammer.

Den hedenske gravskikken har vært svært variert og mangfoldig. Gjenstandene som jeg her har trukket fram for nærmere drøfting, er svært usikre tegn på en ny religiøs praksis, i og med at gjenstandene kan ha hatt flere funksjoner. Det finnes også flere tolkningsmuligheter. I andre områder finnes det klare kors fra tidlig tid, som f.eks. i en grav i Birka datert til ca. 900 (Krag 1995b:108). Disse kan neppe betviles som kristne symboler. Tilsvarende sikre kristne symboler finner en derimot ikke i Hordaland fra yngre jernalder.

Diskusjonen i dette kapitlet har vist at det er problematisk å spore kristen påvirkning i den hedenske gravskikken. Det sikreste belegget man har til å vurdere når kristendommen vant innpass, er således å tidfeste når opphøret av hedensk gravskikk skjedde.

Gravfunn som kan tilskrives kristen innflytelse er vist i figur 16 og 18. Under har jeg satt opp en samlet oversikt fig 22 som viser gravfunn som blir omtalt som mer "sannsynlige". Tabellen er ordnet kronologisk. Figuren viser at ingen graver med sikkerhet kan tilskrives merovingertid, men at fire kan gå så langt tilbake (F.nr. 195, 200, 242 og 260). Resten tilhører vikingtiden. Av daterbare graver er det en liten overvekt i det 900-tallet.

Kvinnene og kristendommen

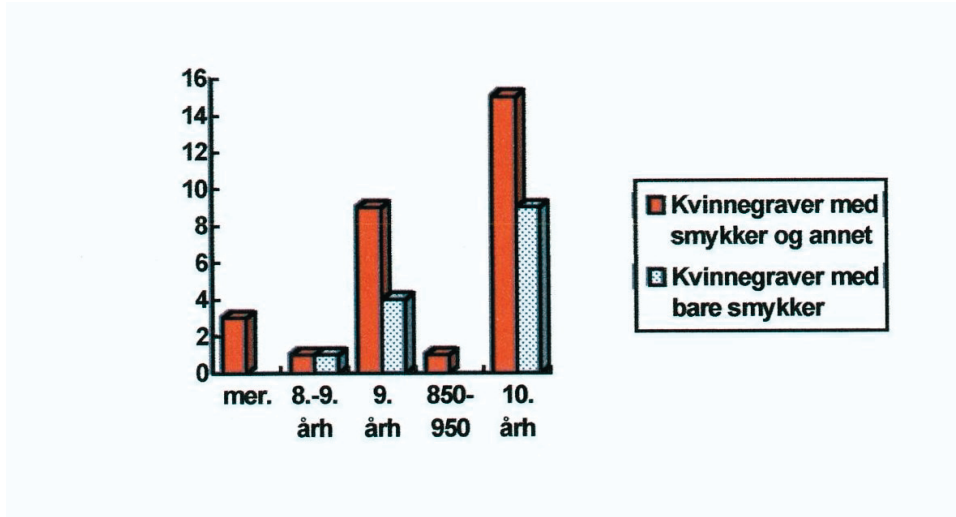
Innledning

Et forholdsvis nytt tema i diskusjonen om religionsskiftet er kvinnes rolle i denne prosessen. To syn er fremsatt i denne forbindelse. Anne-Sofie Gräslund og Birgit Sawyer har vektlagt de positive sidene av kristendommen, og ser på kvinnene som initiativrike til medvirkning for kristendommens innpass (Gräslund 1987; Sawyer 1992). Dette begrunnes ut fra innholdet på det svenske runesteinsmateriale og brosteiner, der kvinner ofte er omtalt (Gräslund 1989:225). De mellomsvenske runesteinene med slike innskrifter er fra 1000-tallet, som betegnes som misjonstiden i området (Gräslund 1987:90). At det kristne budskapet appellerte til kvinner fremgår ifølge Sawyer av at de i Norden, som tidligere i det øvrige Europa, ofte var blant de første til å akseptere den nye læren. De var på mange måter aktive når det gjaldt å hjelpe til å spre kristendommen og støtte kirkens oppbygging og etablering (Sawyer 1992:81-82). Gro Steinsland ser derimot mer på de negative konsekvensene som kristendommen medførte, der kvinnens sosiale stilling ble sterkt redusert (Steinsland 1985).

Jeg vil derfor undersøke om dette spørsmålet kan belyses i det arkeologiske gravmaterialet fra Hordaland. Kan man her, som i Sverige, se en tendens til at kvinner viste en positiv interesse for kristendommen?

Kvinnegraver i Hordaland

Eva Fett antar at Etne sannsynligvis tidlig fikk kontakt med kristendommen, og at dette fikk konsekvenser for den hedenske gravskikken. Gravene her er i hovedsak enkelt utstyrt. Hun mener at kvinner kanskje var mer overbeviste enn menn i den nye troen, noe hun begrunner ut fra mangel på kvinnesmykker. Dette kan innebære at det ikke lenger var vanlig for kvinnene å la seg begrave i sin drakt med hele smykkeutstyret, men at hun ble svøpt på kristent vis (Fett 1968:252). Fravær av kvinnegraver ses da som uttrykk for at kvinner kanskje i sterkere grad enn menn gikk over til kristendommen. Jeg anser dette som en tvilsom tolkning. Ser man på

Figur 23. Kvinnegraver med bare smykker, og kvinnegraver med mer enn smykker, fordelt over tid.

Hordaland som helhet, er det en stor forskjell på antallet manns- og kvinnegraver. Det er 89 kvinnegraver mot 352 mannsgraver, et forholdstall som er i underkant av 1:4. Dersom fravær av kvinnegraver skulle indikere at kvinner i større grad enn menn skulle ha blitt kristne, skulle det finnes svært mange kristne kvinner i Hordaland. Hvorfor det er en så sterk forskjell i antall gravfunn fordelt på kjønn kan ha mange årsaker, men jeg tviler på at mangelen på kvinnegraver kan tolkes som kristen påvirkning. Skal man kunne finne ut noe om kvinners holdning til kristendommen, mener jeg at man bør basere seg på de kvinnegravene som tross alt finnes, og jevnføre innholdet i disse med mannsgravene. Metodisk sett vil jeg si at det ikke er holdbart å slutte ut fra mangel på funn ex silentio.

Jeg har tidligere skrevet om gravfunn som kunne indikere kristen påvirkning. De fleste gravene med mulig kristen påvirkning var kvinnegraver, til sammen 18 av 19 graver. Disse 18 er imidlertid ikke representative når det gjelder utstyr, ved at de bare inneholder smykker. Det mest utbredte er graver med smykker og redskaper. Fig. 23 tar utgangspunkt i sikre kvinnegraver og daterbare gravfunn.

Fig. 23 viser at det var mer utbredt å få med annet gravgods enn bare smykker. Det er dobbelt så mange kvinnegraver med smykker og annet utstyr, som kvinnegraver med utelukkende smykker. Tar vi utgangspunkt i hele materialet, er det 12 sikre kvinnegraver med bare smykker, mens det er 33 med smykker og annet utstyr (daterbare:29). I tillegg er det i Hordaland 10 graver som går under betegnelsen mulig/sannsynlig kvinnegrav. Disse gravene har gjenstander som vevlodd, sømglattere, vevskjeer, perler o.a. Noen av dem har også spenner, men disse kan ikke brukes til like sikker kjønnsbestemmelse. Det vil si at i alt er det 43 kvinnegraver som har

annet utstyr enn bare smykker. Denne sammenligningen av sammensetningen av gravgods kan etter mitt syn forsterke inntrykket av at kvinner begravd i drakten uten annet gravgods, kan skyldes påvirkning av kristendommen. På 900-tallet var kristendommen sannsynligvis velkjent i Norge, og det er derfor mulig at dette også påvirket gravskikken med nedlegging av mindre gravgods. Samtidig er det mulig at dette dreier seg om en sosial utjevning. De mest vanlige spennene som finnes i disse gravene, er omtalt som en alminnelig og masseprodusert type (Petersen 1928:67).

Både sammensetning av gravgods og symboler tolket som kristne, kan altså tyde på at enkelte kvinner har vært påvirket av den kristne religion. Det er imidlertid vanskelig å påvise dette sikkert da det var de etterlatte som gravla de døde. Vi kan heller ikke si noe om kvinner så mer positivt på kristendommen enn menn. Kriteriet for kristen innflytelse som er basert på tolkning om at sparsommelig utstyrte graver skyldes kristen påvirkning har metodiske svakheter, og slår ut i menns disfavør på grunn av gjenstandssammensetningen. Kriteriet gjør at vi i vårt tilfelle bare kan skille ut kvinnegraver, eller graver av ukjent kjønn. Dette kan gi inntrykk av at det bare var kvinner som fikk en gravlegging påvirket av den nye religionen. Metoden for å skille ut mannsgraver er som nevnt basert på våpen. I og med at graver med bare våpen vanskelig kan tolkes som uttrykk for kristen påvirkning, blir bildet skjevt.

I sammenheng med diskusjonen av gravlegging og religion er det ikke minst viktig å ta hensyn til hvem som gravla de døde. Gravskikken kan i vel så stor grad avspeile det miljøet som foretar gravleggelsen som den avdødes egne holdninger (Hernæs 1993:108). Jeg vil likevel ikke utelukke at den avdødes ønsker ble tatt hensyn til, men selv den kristne kongen Håkon den Gode ble lagt i haug.

Kristendommen førte til en endring for kvinners liv og et endret kvinnesyn. Det er imidlertid uenighet blant forskerne på hvor omfattende denne endringen var. Det arkeologiske materialet fra Sverige kan underbygge teorien om at kvinner var initiativtakere til kristendommen i første fase. Tilsvarende runesteiner finnes ikke i Hordaland, men forekommer ellers i landet. På Hadeland står det to runesteiner, begge med kristent innhold, hvorav den ene er tilegnet en mann, og den andre en kvinne (Vibe-Müller 1993:31; Krag 1995b:198).

Kvinnene og den nye religionen

Bakgrunnen for Sawyers og Gräslunds syn er som nevnt basert på innskrifter på rune- og brosteiner. Veiforbedringer og brobygging var etter kirkens syn ansett som gode gjerninger. Broen kunne bygges som sjelegave eller til Guds velbehag (Gräslund 1989:227). Tekstene på brosteiner viser at det ved siden av den konkrete betydningen i form av bedre kommunikasjonsmidler, lå det også en dypere "sjelelig" betydning. Brobygging ble dermed en handling jevnført med gaver til kirker og klostre, almisser o.a. (ibid.). I en slik sammenheng kan vi se Dynnasteinen, den ene steinen fra Hadeland. Den er datert til 1025-1060, og har innskriften "Gunnvor gjorde bro,

Trydriks datter, etter Astrid, sin datter. Hun var den hendigste møy på Hadeland” (Krag 1995b:198).

Runesteinsmaterialet blir av Sawyer tolket som en avspeiling av arv- og eiendomsforhold innen de høyere sosiale lag (Sawyer 1992:12-13). Det illustrerer kvinnes rolle, ikke bare i konkret forstand, men også i overført betydning mellom slektene. Mange kvinner kom til å overleve mann og barn, og på grunn av bakarv kom de til å fungere som formidlere av stor arv. Sawyer mener det er mye som tyder på at mange kvinner som var selvstendige eiendomsinnehavere, virket som brobyggere mellom hedendom og kristendom fordi de kunne vise sjenerøsitet mot kirkes representanter (ibid.:13). Hun finner at spesielt det østsvenske runesteinsmaterialet tyder på at det var kvinner som var de første og ivrigste til å akseptere den kristne troen (ibid.:81).

Steinsland fremhever derimot at kvinnekulturelle aktiviteter forsvant med kristendommen. Volvene ble trollkjerringer og senere hekser, og de store gudinneskikkelsene ble ansett som skjøger. Kristendommen kom med et mannlige gudsbilde, og kvinnen fikk utelukkende plass som den lidende mor. Viktige funksjoner ble ivaretatt av kvinner både mytisk og kultisk. De kulturelle aktivitetene ble radikalt endret med kristendommen (Steinsland 1985:130).

Tross dette finner Sawyer og Gräslund tegn som tyder på at kvinner viste initiativ til å gå over til kristendommen. Hva var det som kunne virke tiltrekkende for kvinner i innledningsfasen? På bakgrunn av det vi vet om hedenske forestillinger, antar Sawyer at det kan ha innebåret en trygghet å kunne forholde seg til en gud som hadde herredømme i hele kosmos; en gud ikke bare å stole på i livet, men som også stilte i utsikt et liv etter døden. Paradistruen kan ha fylt et tomrom, spesielt for kvinnene som var utestengt fra Valhall, og det eneste de hadde å se fram mot var det svarte Hel (Sawyer 1992:81). Hun ser også på den kristne betoning av likeverdet mellom kjønnene overfor Gud, og individets egenverd uavhengig av fertilitet, slektstilhørighet og posisjon i samfunnet. Den kristne religionen hadde plass for alle. Også det kristne forbudet mot barneutsetting kan ha tiltalt kvinner. I tillegg vektlegger hun de kristnes plikt til å hjelpe dersom familien sviktet. Hun hadde ikke på samme måte som en mann muligheten til å forsørge seg selv (ibid.).

På lengre sikt ble nok kvinners stilling forverret, men dette innebærer ikke nødvendigvis at kristendommen var kvinnefiendtlig i første fase. Sawyer mener blant annet at den negative ordlyden i middelalderlitteraturen har vært et hinder for forståelse for den nye religionens tiltrekningskraft for kvinner (Sawyer 1992:81). Gräslund hevder dessuten at middelalderens negative kvinnesyn var et politisk spørsmål som neppe fantes i den første misjonstiden (Gräslund 1987:90). Maria-dyrkelsen sto sentralt, og fungerte som en kompensasjon for tidligere gudinner (Gräslund 1989:225). I Norge spilte St.Sunniva en viktig rolle fra slutten av 900-tallet. Olav Tryggvason “oppdaget” relikviene av Sunniva og hennes følge på Selja i Nordfjord i 996, og kunne gjennom disse helgenene hjemliggjøre kristendommen for nordmenn (Hommedal 1995:142).

I lys av kristendommens negative holdninger til kvinner, er det påfallende at en konge som prøvde å innføre kristendommen brukte en kvinne til å fremme den nye religionen.

Det er heller ikke slik at kvinner automatisk hadde en høyere status i det førkristne samfunn enn i det kristne. Else Mundal hevder at i norrøn litteratur der kvinnelige symboler blir knyttet til menn, blir disse alltid oppfattet som negative (Mundal 1997). Dette vil vel også gjenspeile noe av kvinnerollen i det norrøne samfunnet.

Sammenfatning

På bakgrunn av gravmaterialet fra Hordaland har vi ikke holdepunkter for å konkludere med at kvinner var mer aktive enn menn i å gå over til kristendommen. Materialet viser imidlertid at en del kvinnegraver med enkelt gravgods kan være tegn på kristen innflytelse. Symboler som kan tolkes som kristne, finnes dessuten overveiende i kvinnegraver. Kriteriene for å spore kjønnsforskjeller i dette spørsmålet er likevel ikke entydige og kan tolkes på flere måter.

Kristningen - en prosess fra kyst til land?

Innledning

For å belyse spørsmålet om det foregikk en kristningsprosess fra kyst til innland, vil jeg i det følgende ta utgangspunkt i dateringene av gravfunnene og spredningen av dem. Jeg vil deretter undersøke nærmere områdene Etne og Voss i undersøkelsesområdet, som kan ha fungert som brohoder for spredning av kristendommen. For å supplere bildet gravfunnene gir, vil steinkors og korsbautasteiner bli trukket inn i diskusjonen. Jeg vil her undersøke forbindelsen mellom kors og hedenske gravfunn med sikte på å belyse takten i kristningsprosessen.

Vi har tidligere sett at antall graver økte sterkt på 900-tallet. På 1000-tallet skjedde det en markant nedgang i hele fylket. For å belyse hovedspørsmålet er det også viktig å diskutere hvordan denne økningen av gravfunn skal tolkes. Den tradisjonelle måten har vært å se økning av gravfunn som tegn på bosetningsekspansjon. Som ideologiske uttrykk kan de imidlertid gi grunnlag for en annen tolkning.

Graver og bosetningsutvikling

En lignende situasjon til den som hersket på 900-tallet, skjedde ved overgangen fra merovingertid til vikingtid. Utflyttingen til Vesterhavssøyene på 800- og 900-tallet ses som uttrykk for bosetningsutvikling og befolkningsvekst. Holmsen nevner f.eks. at Vestlandets kulturform på 600- og 700-tallet ser ut til å "avspeile en alminnelig trengselstid med jernhard sosial makthevding" (Holmsen 1977:107). Han hevder videre, selv om det ikke er hele forklaringen, at vikingferdene på denne bakgrunn er en nødvendig utvei for et fullstendig overbefolket samfunn; "som et gjennombrudd av demningen for en uhyre, gradvis oppsamlet vannmasse". Denne oppfatningen har i stor grad vært basert på økningen av gravfunn på 800-tallet i forhold til perioden før. I tillegg har studiet av gårdsnavn vært sentral. Økningen av navneklasser sammensatt av -staðir og andre likestilte gårdsnavn, skal ha indikert økning i befolkningen i vikingtid (ibid.).

Undersøkelser viser at bosetning i eldre jernalder og i vikingtid var konsentrert på de beste jordbruksområdene. Fra kjerneområdene kan man spore en bosetningsekspanasjon til mer marginale strøk i romertid, folkevandringstid og i høymiddelalder. I merovingertid og vikingtid har denne ekspansjonen ifølge Myhre foregått i liten skala (Myhre 1996:13). Dette medfører at Myhre tenker seg at hovedekspansjonen startet i sen vikingtid eller i høymiddelalder, og at et befolkningspress i merovingertid og tidlig vikingtid så langt ikke kan dokumenteres (ibid.).

Dersom man tolker økning i gravfunn som uttrykk for bosetningsekspanasjon og økning av befolkningen, ser dette i Hordaland ut til å finne sted ved overgangen fra 800- til 900-tallet (jfr. fig. 10 og 11. Det er imidlertid en annen tolkning som også kan være aktuell.

Ideologiske motsetninger uttrykt i gravskikken?

Økning av antall gravfunn kan også ses på som uttrykk for ideologisk maktkamp og sosialt stress. Shetelig var den første forskeren som fremhevet en slik tanke. Han tolket mangelen på kristen innflytelse i vikingtid som en bevisst hedensk reaksjon mot fremmed påvirkning, og som utslag av ny selvfølelse overfor fremmede land (Shetelig 1925:190). På 1980-tallet blir en slik teori igjen aktuell. Ian Hodder diskuterer i boken *Symbols in action* (1982) hvordan symboler blir brukt i områder preget av kulturelt og sosialt stress. Gravfunn kan, som nevnt tidligere, tolkes som symbolske uttrykk for tro og ideologi. Mot en slik bakgrunn kan en se årsaken til økning av gravfunn på 900-tallet som resultat av sosialt stress.

Selv om man må tolke sagamaterialet kildekritisk viser det at 900-tallet i stor grad var preget av strid og motsetninger. Det er ikke uenighet blant historikerne om dette. Rikssamlingsstriden startet mot slutten av 800-tallet med Harald Hårfagre, og konsolideringsprosessen fortsatte inn på 900-tallet. I utgangspunktet var det kystområdene på Vestlandet kampene sto om. Den sørlige delen av Vestlandet (Hordaland og Rogaland) utgjorde sannsynligvis kjerneområdet (Krag 1995b:84). Rikssamlingen på 900-tallet gjaldt dermed ikke hele landet, og historikeren Claus Krag kaller det for en "vestnorsk (eller en vestnorsk - trøndersk) rikssamling" (Krag 1995a:37-38).

I sammenheng med rikssamlingen er også kristningen et viktig moment. Hernæs setter kristendommen i forbindelse med rikssamlingen allerede fra de innledende faser med Harald Hårfagre, og ikke som tidligere med misjonskongene på 900-tallet. Grunnen til at han også knytter den første "rikssamlingskonge" til kristendommen, er fordi han antar at i det miljøet Harald Hårfagre kom fra, hadde det eksistert kristne impulser i en periode på 150 år, (dvs. dersom han var konge i et sørvestnorsk rike på Avaldsnes). Harald Hårfagre var også motstander av "seid", som Hernæs ser synonymt med hedensk gudsdyrkelse. I tillegg sender han sønnen sin Håkon til oppfostring i England hos kong Ethelstan som var kristen (Hernæs 1993:110-111). Gunnhild

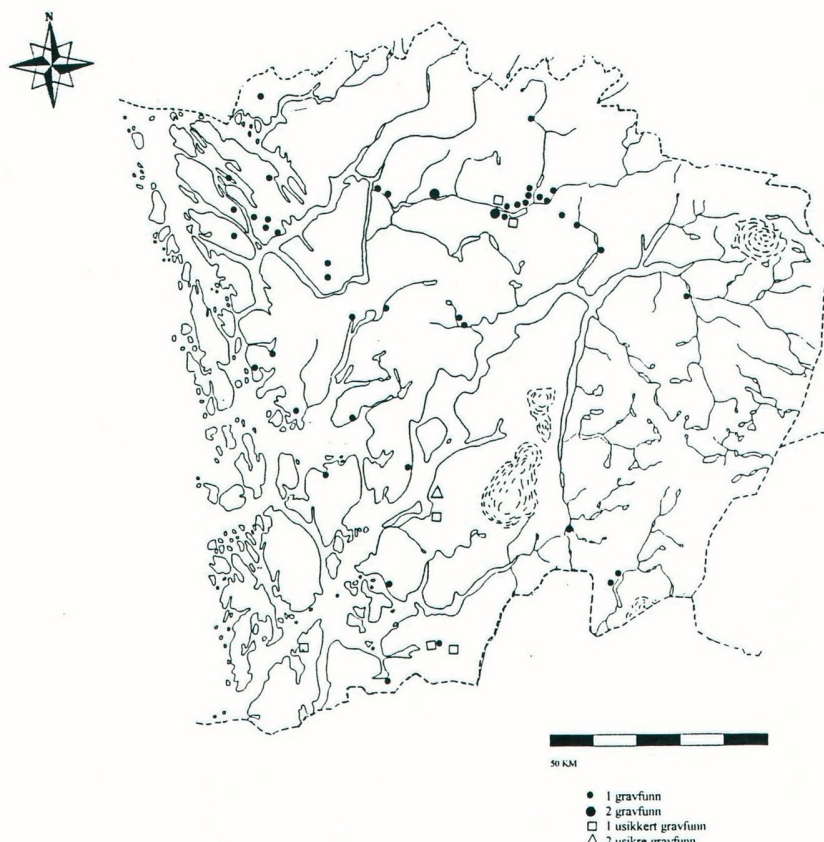
Røthe hevder at kristendommen ble brukt som maktmiddel av kongene som ønsket å legge hele Norge under seg. En måte å vinne eneherreråd på, var å pålegge folk å tro på, og leve etter kristendommen (Røthe 1996:38).

Også Krag ser en forbindelse mellom kristendom og rikssamling. Han er imidlertid ikke enig med Hernæs, som kobler dette til innledningsfasen av rikssamlingen. Selv om Harald Hårfagre hadde kontakt med kristendommen, var en politisk samling av større områder i første rekke bygd på militærmakt, og “en bestemt religiøs tilstand, hedensk eller kristen, bør ikke betraktes som forutsetning for en slik samling” (Krag 1995a:35). Han anser heller ikke Harald Hårfagre, eller hans nærmeste etterfølgere, som de viktigste rikssamlingskongene, og koblingen kirkemakt og rikssamling blir etter hans syn viktigst på 1000-tallet med Olav Haraldsson, Magnus den gode og Harald Hardråde (ibid.).

Kan man så overføre Hodders modell og trekke paralleller fra hans undersøkelse til vikingtidens samfunn i Hordaland? Å benytte analogier mellom svært ulike kulturer skal en generelt være forsiktig med. Modellen er likevel interessant når man ser på det norske materialet, og Solli bruker den i diskusjonen av kristningen på i Romsdalen. Hun antar at organisert misjon kan ha blitt oppfattet som et angrep på det politiske og sosiale system som rådde i Skandinavia, og at dette medførte en endring av den materielle kulturen i form av sterkere identitetsmarkering. En slik markering skjedde på flere områder, deriblant i gravskikken (Solli 1996:266). Et eksempel på dette mener hun å finne på Setnes, der et rikt gravfunn blir tolket som et hedensk motstykke til kristendommen som hadde fått innpass på Veøy. Rike graver blir sett på som symboler skapt i konflikten mot territoriale og ideologiske motstandere. Rike graver som tradisjonelt har blitt tolket som uttrykk for status og rikdom, blir dermed uttrykk for et ideologisk forsvar (ibid.:279).

Økningen av hedenske graver på 900-tallet kan ut fra dette skyldes et økt behov for å markere den gamle hedensk tro i motsetning til den nye religionen som ble tvunget frem. Hedenske graver kan da ses på som politisk markør. Ifølge Krag kan imidlertid en slik hedensk reaksjon mot kristendommen på dette tidspunkt, i seg selv være et tegn på at kristendommen hadde fått en betydelig styrke. Så lenge kristendommen stod svakt, var det nemlig liten grunn for hedningene å reagere (Krag 1995a:32). Håkon den Gode var ifølge sagaen den første norske kristningskonge. Han “regjerte” i Norge fra 930-årene til ca. 960. Det er under Håkon de første kirkene skal ha blitt bygget, og Vestlandet var kjerneområdet. Håkons forsøk på å spre kristendommen har i nyere tid blitt tillagt større vekt, og historikeren Knut Helle mener det er interessant å sette Solli sine funn av kristne graver og kirke fra midten av 900-tallet i forbindelse med den første kristningskongen (Helle 1995:45).

Sagaen om Håkon den Gode er den første saga der motsetningsforholdet mellom kristendom og hedendom blir omtalt, og den første reaksjonen på den nye religionen kommer til syne. Reaksjonen mot kristendommen oppsto først da kongen nektet

Figur 24. Gravfunn i Hordaland anlagt senest 950.

å delta i hedensk kulthandling. I tillegg vises her Torshammeren som motstykke til korset som diskutert tidligere. Håkon den Gode gjør korsets tegn, men det blir forklart som tegnet til Torshammeren (Heimskringla:96). Sammenholder vi dette med gravskikken i området, ser vi at en del graver ble anlagt senest omkring 950 (fig. 24). I tid samsvarer dette med Håkon den Godes styre.

Mulige brohoder for kristendommen?

Som nevnt, er det sannsynlig at Harald Hårfagres kjerneområde var sørlige delen av Vestlandet, fra Hordaland til Rogaland, og at han her hadde et direkte herredømme. Langs kysten fra Rogaland til Hordaland er det i alt seks gårder som er nevnt i tilknytning til Harald Hårfagre eller de nærmeste etterfølgerne hans. I Rogaland er dette gården Husabø nær Stavanger, gården Utstein på Mosterøy og Avaldsnes på Karmøy. I Hordaland er det gårdene Fitjar på Stord, Alrekstad ved Bergen og Seim i Lindås. Det jeg vil se nærmere på her er kongsgårdene som ligger i Hordaland

fylke. Grunnen til at jeg vil se nærmere på disse områdene, er at de kan ha fungert som brohoder for kristen innflytelse i fylket, siden kongene som brukte dem prøvde å innføre kristendommen. I tillegg vil jeg trekke inn Moster på Bømlo, da også dette området kan ha fungert som brohode for kristendommen på Vestlandet (Helle 1995:42). Jeg vil undersøke om man i disse områdene kan spore et tidligere opphør av hedensk gravskikk, og om dette eventuelt kan vise at kristendommen først har fått fotfeste i slike områder. Sagamaterialets holdbarhet som historisk kilde er omdiskutert blant historikere, og det kan være problematisk å ta utgangspunkt i kongsgårder omtalt av Snorre flere hundre år etter begivenhetene fant sted. På den andre siden bygget han på opplysninger fra eldre historikere og skaldekvad som står begivenhetene nærmere i tid.

Kongsgården Fitjar har bare fire registrerte gravfunn fra yngre jernalder. Dateringene av dem er 600-tallet (F-nr.1), 800-tallet (F-nr. 16), 900-950 (F-nr. 10) og yngre jernalder (F-nr. 20). I hele Fitjar prestegjeld er det i alt 10 gravfunn fra denne perioden.

Ålrekstad tilsvarende dagens Årstad. Det er to gravhauger herfra. Den ene gravhaugen hadde funn fra yngre romertid. Den andre er det funnet jernvåpen i, men dette er fra uvisst periode (Fett 1973). Vi har altså ikke noen sikre gravfunn fra yngre jernalder fra denne kongsgården. Det er bare funnet to til tre graver fra vikingtiden i Bergen, men funnopplysningene om disse er heller dårlige. Gravene skal være funnet "nær" Bergen, men siden opplysningene stammer fra British Museum i London, og et museum i Hamburg, Tyskland, må de anses som temmelig upålitelige når det gjelder stedsopplysninger (ibid).

På Seim er det ikke funnet noen sikre gravfunn fra yngre jernalder, men ifølge sagaen skal Håkon den Gode ha blitt begravd her. Fire av de nærmeste gårdene rundt Seim har gravfunn fra yngre jernalder. Dette er Hjelmtveit med ett funn (F-nr.74), Votno, tre funn (F.nr. 44, F.nr. 64 og F.nr 205), Spurkland, ett funn (F-nr. 204) og Neset ett funn (F-nr. 103). Av disse er tre datert til 900-tallet, og ett til 850-950. Det er generelt sett svært mange graver fra yngre jernalder i Alversund og Lindås prestegjeld, og blant de daterbare gravene fra 900-tallet, er dette et område som peker seg ut. Gården Lygra (Innluro og Utluro) skiller seg sterkest ut med i alt ni graver datert til yngre jernalder. Et er datert til 850-950 (Fnr 83), fire til 900-tallet (Fnr. 98, 123, 124 og 125), og et til 950-1030 (F-nr.140). De tre siste er ikke nærmere daterbare enn til vikingtid og yngre jernalder generelt.

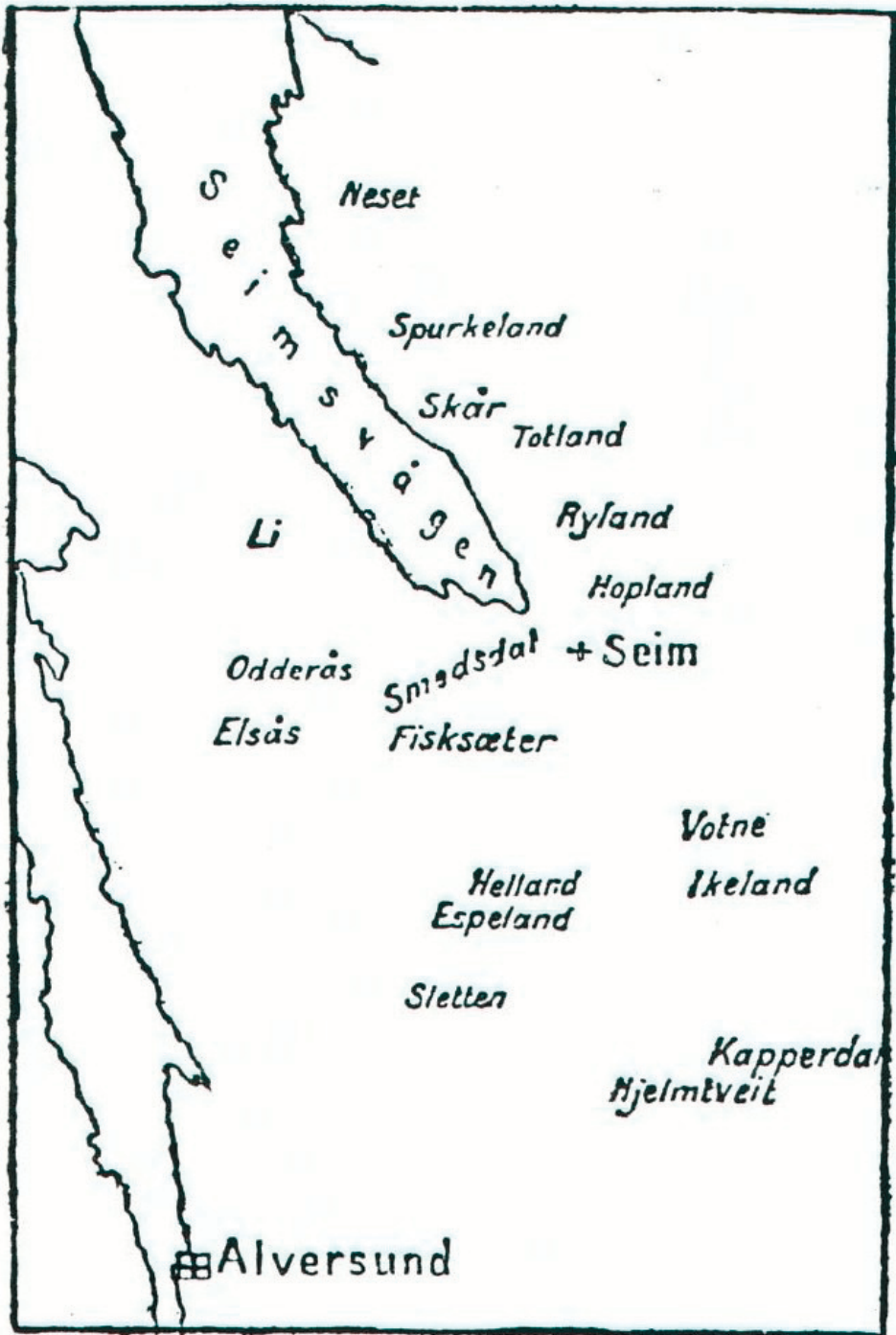
Da Olav Tryggvason første gang kom til Norge, gikk han først på land på Moster. Han skal senere ha bygget en kirke her. Ifølge Helle er det mulig at dette var den første fylkeskirke eller hovedkirke i Hordafylke, og den skulle være et brohode for kristendommen i denne delen av landet (Helle 1995:42). Moster dannet dermed utgangspunktet for Olav Tryggvasons kristningsfremstøt i Norge. Bømlo er preget av svært mange hauger og røyser totalt. Det er likevel bare ett sikkert gravfunn fra yngre jernalder, fra Berøyno. Dette dreier seg om et gravfunn datert til 900-tallet (F-nr. 12).

En nærliggende årsak til at det er så få spor av gravfunn fra yngre jernalder her, er at det ikke er foretatt arkeologiske utgravninger av disse haugene og røysene. Siden Moster ikke er nevnt før i 995, er det dessuten vanskelig å skulle koble opphør av hedensk gravskikk til kristen innflytelse i dette området.

Alt i alt ser vi at Alversund/Lindås skiller seg ut i forhold til de andre stedene i antall gravfunn, spesielt gården Lygra med mange og til dels sene funn. Ålrekstad, Fitjar og Moster har derimot få eller ingen gravfunn. Kongsgårder har vært storgårder, og hvorfor er det da såpass få funn herfra? Omfanget av funn fra de enkelte områder er i stor grad avhengig av den arkeologiske aktivitet, men slike gårder har alltid vakt sterk historisk interesse. Man har derfor sannsynligvis oversikt over fornminnene i området. Mangelen på gravfunn fra Fitjar kan teoretisk også skyldes lite bosetning, men det er etter min vurdering lite sannsynlig. Seim har et rikt funnmateriale fra folkevandringstiden. Alrekstad og Fitjar ser derimot ut til å være yngre, men de ligger på sentrale steder langs kysten. Plasseringen av kongsgårdene viser at det må ha ligget en gjennomtenkt strategi bak. Det var to viktige grunner til at det var disse gårdene som ble valgt; det var gårder som hadde vært hovedsete for overvunne motmenn, og det var gårder som skapte grunnlag for at kongen kunne oppholde seg der når han reiste rundt med hirden sin (Bjørkvik 1995:62).

Et moment som også kan være av betydning for hvordan vi skal tolke funnene, er spørsmålet om eiendomsstruktur og hvordan driften av gårdene har foregått. Kongsgårdene som var eid av kongen, må ha vært drevet av forvaltere. Det er videre mulig at gårder i nærheten opprinnelig har hørt til under hovedgårdene. Driften kan i slike tilfeller ha vært utført av trelle eller andre ufrie bønder. Fravær av graver rundt de omtalte kongsgårdene kan indikere dette. I slike tilfeller vil en heller ikke kunne forvente å finne synlige gravminner. Dette viser at fravær av hedenske gravfunn ikke nødvendigvis innebærer en oppgivelse av hedensk gravskikk.

Et eksempel historikeren Tore Iversen viser til, er nettopp gården Seim (fig. 25). Rundt denne gården er det mange gårder med navnesammensetning på -land. Han mener at betydningen av -land er "teig", "jordstykke" dvs. den uttrykker en viss type avhengighet til en eldre gård. På denne bakgrunn ser han på Seim som et høvdingsete med kontroll over disse omkringliggende gårdene. Et stykke nord for, og utenfor dette gårdskomplekset, ligger Treland, et navn Iversen setter i forbindelse med trelle. Denne gården kan ha blitt ryddet i vikingtid av en løysing fra Seim, eller fra det andre nærliggende senteret, storgården Lygra (Iversen 1995:174-175). Han antar at gjennom en eller flere løysingsbosetninger, som kan knyttes til et senter, vil vi kunne bekrefte at det opprinnelig eksisterte et personavhengig leilendingsystem i området. Indikasjoner på slike systemer mener Iversen å finne flere steder langs kysten (ibid.:175).

Figur 25. Seim med omkringliggende -land-gårder (etter Olsen 1978:128).

Denne gjennomgangen har vist at områder som kongsgårdene og Moster generelt sett har få gravfunn. Det er likevel ikke gitt at de er uttrykk for tidlig kristen innflytelse. Eiendomsforhold kan, som vist ovenfor, spille en viktig rolle for fordeling av gravfunn. For å supplere bildet som gravene gir, vil jeg derfor undersøke forekomsten av steinkors og korsbautasteiner.

Steinkors/korsbautasteiner og hedenske graver

De tydeligste tegn vi har på tidlig kristen innflytelse i Norge, er steinkors og bautasteiner med korsristninger. Det foreligger samlet ca. 60, der hovedkonsentrasjonen er fra Vestlandet. Rogaland er det fylket som har flest med et antall på 24 i følge Birkeli; i Sogn og Fjordane er det 18; og i Hordaland 10-11 (Birkeli 1973). I Hordaland har man steinkors og korsbautaer fra Ølen, Etne, Odda og Voss. Jeg vil undersøke nærmere om det er en sammenheng mellom steinkors og korsbautasteiner og eventuelt tidlig opphør av hedensk gravskikk. Jeg vil også diskutere hvordan steinkors er plassert i forhold til hedenske gravminner, og hva dette eventuelt kan belyse.

Steinkors og korsbautasteiner er vanskelige å datere. Innenfor rammen av denne undersøkelsen er det ikke rom for nye dateringer. Jeg kommer derfor til å ta utgangspunkt i de dateringer som Birkeli har foreslått. Dateringene av steinkors vil bli koblet til dateringene av gravfunn i samme område for å se om det er korrelasjon eller avvikende tendenser i datering mellom hedenske og kristne manifestasjoner. Nyere undersøkelser av disse to funnkategoriene foreligger som egne artikler i denne publikasjonen, og vil bli diskutert mer inngående der.

Ølen

Runesteinen fra Nerheim ble brakt til Bergens Museum i 1841 etter å blitt oppdaget innmuret i en bro. Steinen er 1,35 meter lang, og har på den ene siden et kors med runde armhuler som Birkeli antar viser keltisk påvirkning (Birkeli 1973:171). Korssteinen har også annen ornamentikk og runeinnskrift. Kors og ornamentikk kan bli datert til tiden 1050-1090. Runeinnskriften lyder; "Orm Gunnhildarson gjerdi mik" (dvs. Orm Gunnhildarson gjorde meg) og er minst hundre, eller to hundre år yngre enn ornamentene. Steinen har sannsynligvis vært tiltenkt funksjon som gravstein (Olsen 1957:12). Steinen har i vår sammenheng en sen datering og ingen opplysninger om tilknytning til hedenske gravminner. Den vil derfor ikke bli viet større plass her.

Etne

Det har fra gammelt av vært tre storgårder i Etne: Grindheim, Støle og Gjerde (Dyrvik 1968:299). Og det er i dette miljøet man finner steinkors og korsbautasteiner, nærmere bestemt fra Gjerde og Grindheim. Birkeli antar at Etne sannsynligvis fra tidlig av har tilhørt de viktigste høvdingseter i Hordaland. Funn herfra tyder også på utbredt forbindelse med andre land både i sør og vest. Birkeli anser det som innlysende at

Etne har vært med i utviklingen under Harald Hårfagre og Håkon den gode, men det er først under Olav Trygvason vi har et sikkert navn fra dette området å holde oss til (Birkeli 1973:171-172).

I Etne er det fire steiner som er av interesse i denne sammenheng. Den første er korsbautasteinen fra Gjerde, som i dag står på Gjerde kirkegård. Høyden på bautasteinen er 5,20 m. Steinen har korsdekorasjon, men ikke runer. I likhet med korssteinen fra Ølen, har også denne bautasteinen "runde armhuler" med punktmarkering som minner om keltiske kors. Dette korset står på en dekorasjon som ser ut som en "kringelformet" knute. På bakgrunn av denne "kringleknuten" er steinen foreslått datert til første halvdel av 1000-tallet (Birkeli 1973:115-116 med referanser). Birkeli konkluderer med at steinen ikke lar seg datere, men gjetter på sent 900-tall. Bakgrunnen for en slik datering legger han i reiseliv og misjonsforsøk i siste halvdel av 900-tallet (Birkeli 1973:115-118). På grunnlag av størrelsen er det rimelig å anta at den alltid har stått på samme sted.

Fra Gjerde er det også en runestein (sendt til Bergens Museum på 1800-tallet). Den er 2 meter lang, 29 cm bred og 12 cm tykk (Birkeli 1973:114). Runeinnskriften står på begge smalsider og teksten lyder; "Erlend ristet disse runer efter Olve, (sin) far". Runesteinen har også innrissede kors (Olsen 1957:2-4). Erlend fra Gjerde er sannsynligvis den samme Erlend som er omtalt i Olav den Helliges saga. Han var anfører for bøndene i Hordaland ved slaget på Stiklestad i 1030, og døde her. Steinen må derfor være fra før dette, ifølge Birkeli sannsynligvis fra rundt år 1000 (Birkeli 1973:173). Hvor denne runesteinen opprinnelig har stått, vet man ikke, men det er mulig at den har stått på en hedensk gravplass som siden er blitt kirkeplass og kirkegård (ibid.:114).

Grindheimsteinen står i dag ved Grindheim kirke. Dette er en runestein med et stort kors innrisset. Steinen er 3,30 m lang, 65 cm bred og 26 cm tykk. Dette har sannsynligvis ikke vært noen gravstein både størrelse og runeinnskrift taler mot en slik teori (ibid.:118-119). Innskriften er av Magnus Olsen tolket slik; "Tormod reiste denne sten efter Tormod Svi(d)ende, sin far". På bakgrunn av disse runene daterer han steinen til tiden omkring 1030 og kanskje noe yngre. Tilnavnet "Svi(d)ende" tilhører vikingtid, og har vært lite i bruk etter tiden omkring år 1000 (Olsen 1957:9-10). På den ene breidsiden av steinen finnes rester av en forholdsvis stor korsdekor, og også denne har en sterk keltisk markering av armhulene ved ekstra punktfordypninger. Dette store korset kan ifølge Birkeli være fra både 900-, 1000- og 1100-tallet, men anser det som mulig at steinen ble reist som minnestein på den eldste kristne kirkegård på Grindheim (Birkeli 1973:119).

Ved Grindheim kirke står det også et frittstående steinkors, Grindheimkorset (fig.26). Også dette korset har de sirkelrunde armhulene som viser keltisk forbindelse.

Figur 26. Steinkorset ved Grindheim kirke. (Foto: Hordaland fylkeskommune, Kulturavdelingen).

Toppstykket til dette korset er slått av omtrent i høyde med korsarmenes overkant. Målene til korset er 1,96 m i høyde, og 1,11 m mellom ytterkantene på tverrarmene. Korsets opprinnelige lengde anslår Birkeli til ca. 2,40 m eller noe mer (Birkeli 1973:169-170). Korset har ikke runer, og det kan ikke dateres. Ut fra sin form ser det imidlertid ut til å være fra tidlig periode, og Birkeli setter det i forbindelse med et kirkelig formål i misjonstiden (ibid.:173).

Korsets nåværende plassering er ikke opphavelig. Flere tradisjoner hevder at korset tidligere sto på en gravhaug. Flere hauger er nevnt, Kyrkjehaugen like ved kirken, Krosshaugen eller Ættehaugen (ibid.:170). Uansett er det plasseringen på/ved hedensk gravhaug som er det interessante i denne sammenheng. En av tradisjonene mener også at runesteinen skal ha ligget i et søkk i midten av en haug der korset sto. Det er en 350 år gammel tradisjon som sier at disse to steinene har stått sammen, uten at det nevnes hvor dette stedet har vært. I tillegg er det en mulighet for at disse to steinene opprinnelig sto i Krossbakken, mellom Støle og Grindheim, og at de markerte et tidlig samlingssted før man fikk bygget en kirke på stedet. Som en siste

mulighet nevner Birkeli at det kan være satt på en slektsgravhaug for å markere den endelige overgangen til kristendommen (Birkeli 1973:170-171, 173-174).

Det som er felles for tre av steinene i Etne og korsbautasteinen i Ølen, og som skiller dem ut fra steinkorsene ellers på Vestlandet, er den keltiske utformingen. Det frittstående korset antar Birkeli kan ha hatt en helt annen funksjon enn de korsmerkede bautasteinene. Det kan ha vært en markering for den første gudstjeneste. Med sin fremmede form bør det også kunne knyttes til et kirkelig formål i misjonstiden (ibid.:173). Både i Etne og Ølen viser kors med keltisk form tilknytning vestover.

Gravminner: Til sammen er det 49 graver fra hele yngre jernalder i Etne, og 33 av dem kan dateres nærmere enn til hovedperioden. Fig. 9 viste en markant økning fra 800-tallet til 900-tallet når vi så området under ett. Denne utviklingen ser ikke ut til å ha skjedd i Etne (fig. 27). Her ligger antall graver på 800- og 900-tallet noenlunde jevnt. I Etne er det flere store gravfelt i tilknytning til de tre hovedgårdene Gjerde, Grindheim og Støle.

600-t.	2
700-t.	3
merovingertid	2
700-800-t.	3
800-t.	7
850-950	6
900-t.	6
1000-t.	1
vikingtid	3
Sum	33

Figur 27. Tidsmessig fordeling av gravfunn fra yngre jernalder i Etne.

Lilli Ingvaldsen karakteriserer Gjerde, dvs. "Stor-Gjerde" som også inkluderer gårdene Sæbø, Skjensvold, Dyrgebakken, Flaaten og Haugen, som en svært stor gård (Ingvaldsen 1996:31). På Gjerde kirkested er det i alt 19 sikre gravminner, og fire av dem er fra yngre jernalder. Disse utgjør ett eller flere gravfelt (ibid.).

Også Grindheim blir betraktet som en svært stor gård i middelalderen (ibid.:34), og ligger i likhet med Gjerde i tilknytning til gravfelt. Grindheim-Rygg-terrassen omfatter minimum 207 graver (Rygg: 46, Grindheim:161) (ibid.). Fra yngre jernalder har Grindheim 9 gravfunn, men bare omtrent 1/10 av gravene fra gården er datert (ibid.). Datering av gravene er fra både merovingertid og vikingtid, og hedensk gravskikk ble foretatt helt ned i yngste vikingtid. Det er fra denne gården man har det eneste gravfunn i Etne som kan dateres til 1000-tallet (F-nr.145).

Hvordan passer dette i tid med reisingen av kristne kors? Vi ser at bare ett gravfunn er datert til 1000-tallet, dvs. samtidig eller noe etter at steinkors og korsbautaer ble reist. Det befinner seg imidlertid på samme gård som man får kristne kors. Korsene befinner seg ikke på opphavig sted, men er satt opp her i ettertid. Datering av gravfunn viser at dette kan ha skjedd etter 1000-årsskiftet. Jeg nevnte tidligere to gravfunn fra Etne som muligens kunne tyde på kristen innflytelse. Dette var imidlertid en vag og usikker tolkning. Sammenligner vi Etne med omkringliggende områder, som f.eks. Ølen, Sveio og Skånevik, med gravfunn fra 900-tallet, er det Etne som har flest gravfunn fra denne perioden. Dette kan tyde på at kristendommen ikke har stått sterkere i Etne enn i nabobygdene. Etne er imidlertid som sagt en rik jordbruksbygd, og har derfor muligens hatt en større folketetthet enn nabo-områdene, noe som vil kunne gi seg utslag i flere gravfunn.

Odda

På Sandvin i Odda er det også et steinkors eller bauta som ifølge sagn skal være reist i tidlig kristen periode. Stedet skal ha fungert som en samlingsplass for gudstjeneste før man fikk bygget kirke, og det sies at allmuen reiste korset som et slags alter (Haukenæs 1891:81-82). Steinen er enkelt utformet, og det er tvilsomt om det i det hele tatt kan oppfattes som et steinkors. Birkeli har ikke nevnt dette angivelige korset, og det foreligger ikke flere opplysninger om det. Dette kan derfor heller ikke dateres nærmere, og kommer ikke til å bli behandlet her.

Voss

På Voss skal det i alt ha stått fem steinkors. På Prestegården (gnr.48/bnr.1) på Vangen står "Olavskrossen" ca. 250 m sør-sørvest for Vangskyrkja. Korsets mål er i høyde 1,67 m, største bredde over armene ca. 90 cm. Tykkelsen varierer fra 7 til 13 cm. Ifølge Birkeli er det et primitivt utført arbeid (Birkeli 1973:174-175), og det har ikke runer eller andre merker. Stedet der korset står har en sentral plassering i bygden, og det har vært flere gravhauger her. Det er to tradisjoner knyttet til dette korset. Den ene er et sagn om fire brødre som skal ha bygget den første kirke på Voss, og steinkorset sto på

graven til den ene av dem. Den andre går ut på at det ble reist etter Olav Haraldssons kristning av vossingene, antagelig i 1023 (ibid.:175-176). Birkeli antar at den første tradisjonen har mest for seg da den er mest spesiell og vanskeligere å “finne opp” enn den siste. Man vet det ble reist kors der Olav hadde vært, enten samtidig eller etter at han ble erkjent som hellig. Alt dette er uansett bare spekulasjoner, og det eneste vi kan si er at korset på grunn av sin primitive form er svært gammelt (ibid.:176). Korset står etter det vi vet, på sin opphavlige plass. Det står på en liten haug der kjempen Utter etter sigende skal være gravlagt (Fett 1956:13). Ingen arkeologiske undersøkelser har imidlertid bekreftet at haugen korset står på er en gravhaug.

I tillegg til dette korset er det vitnesbyrd om et forsvunnet kors nær det nåværende. Den skal ha stått på en steinhaug av middels størrelse og tjent som grensemarkering for Prestegården (ibid.).

Det tredje korset skal ha stått på en gravhaug fra yngre jernalder på gården Tvilde (gnr.89) (ibid.:20), og det fjerde fra gården Himle (gnr.203/bnr.3). Dette siste skal i likhet med “Olavskrossen” etter tradisjonen ha blitt satt opp etter at Olav holdt messe her. Det var plassert på “Smiehaugen”, men om dette er en gravhaug er uvisst. Ingen av disse korsene eksisterer i dag, og noen nærmere beskrivelse eller datering av dem er følgelig ikke mulig.

Det siste steinkorset er fra Lirhus (gnr.88/bnr.2). Dette er 70 cm høyt og 85 cm bredt (Fett 1956:20). Hvorfor det ble reist, er det to teorier om. Ifølge et sagn er det reist på grunn av et drap som skjedde her, men det kan også være et grenseskille mellom gårder. Dette korset er ikke sett i sammenheng med Olavs kristningsferd. Birkeli mener likevel at det sannsynligvis er samtidig med “Olavskorset” med utgangspunkt i formlikhet. Men heller ikke her er en nøyaktig tidfesting mulig (Birkeli 1973:177-178).

Fire av fem steinkors på Voss har dermed tradisjon på å være satt opp på hauger. Hvorvidt dette har vært gravhauger, er imidlertid usikkert. Det femte korset fra Lirhus har ikke en slik forbindelse til haug.

Voss har et omfattende gravmateriale fra yngre jernalder, til sammen 70 gravfunn. Jeg vil her se nærmere på forbindelsen mellom steinkors og gravhauger. Siden Voss er nevnt i forbindelse med Olav den Helliges kristningsferd, vil det også være av interesse å diskutere sluttpunktet for de siste hedenske graver. Varer den hedenske gravskikken lenger her enn i resten av fylket?

På Prestegården har det i alt vært fem gravhauger, to av dem har gravfunn fra yngre jernalder (F-nr.500). Det er bare ett av disse funnene som kan dateres nærmere enn yngre jernalder generelt, og det er fra 700-tallet (F-nr.301).

Gården Lirhus der det andre steinkorset står, har i alt tre gravfunn fra yngre jernalder. Ingen av dem er sene funn, to fra merovingertid (F.nr.284, F.nr. 300) og ett fra første halvdel av 800-tallet (F-nr.312). Ifølge Birkeli skal korset på Lirhus stå i et område

600-t.	3
700-t.	5
Merovingertid	1
mer.-vik.	3
800-t.	6
800/850-950-t.	7
900-950-t.	7
900-t.	14
900-1000-t.	2
1000-t.	1
Vik.	5
Sum	54

Figur 28. Tidsmessig fordeling av gravfunn fra yngre jernalder på Voss.

med mange gravhauger (Birkeli 1973:177), men Fett avviser opplysningene om at det skal være en mengde gravhauger på sletten mellom Dukstad og Lirhus. Det finnes en del naturlige hauger i området som kan ha blitt forvekslet med gravhauger (Fett 1956:20).

Fig. 28 viser at det bare er tre graver som kan gå inn på 1000-tallet, og bare ett av funnene kan dateres innenfor 1000-tallet. Forholdsvis mange graver ser ut til å opphøre ved midten av 900-tallet. Dette rimer dårlig med sagaens opplysninger om Olav den Helliges kristningsferd på Voss. Sagaen gir inntrykk av vossingene som uvillige til å ta i mot kristendommen. Dersom dette er rett, burde en kunne forvente flere graver fra 1000-tallet.

Både i Etne og på Voss har en altså tradisjoner om at steinkors er reist i forbindelse med gravhauger. Jeg vil derfor i det følgende se nærmere på forbindelsen mellom hedenske graver og kristne kors.

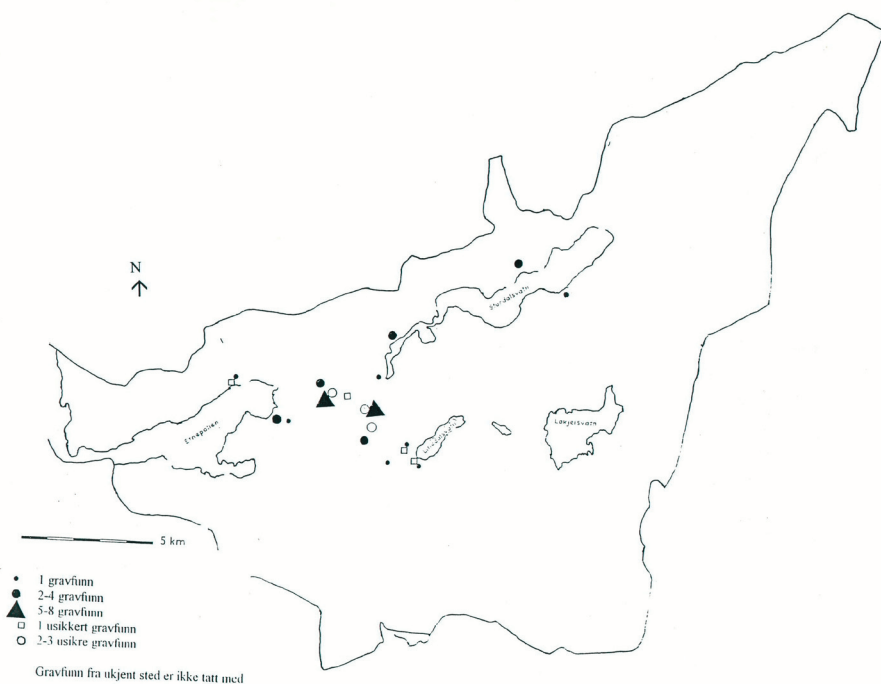
Forbindelsen steinkors/korsbautasteiner og gravhauger

Kombinasjonen av hedenske og kristne yringer er tolket på to forskjellige måter. Den ene tolkningen vurderer steinkors som en kontinuitet fra den gamle

tradisjonen med å reise bautasteiner på gravhauger. Den andre retningen ser det som et brudd med den gamle tradisjonen.

Ingrid Fuglestedt og Per Hernæs ser på reising av steinkors som en fortsettelse av den gamle tradisjonen med å reise bautasteiner på gravhauger. Korset ble satt inn i ritualenes faste struktur og dermed videreført innenfor tradisjonen (Fuglestedt og Hernæs 1995:147). Internasjonale forbindelser står her i fokus. De forutsetter at aristokratiet her i landet kjente til kristendommen og at de stod i allianse med kristne konger i utlandet. Videre forutsettes det en konflikt mellom hedendom og kristendom helt fra første halvdel av 700-tallet (ibid.:141). Kristne uttrykk antas å være knyttet til politiske ledes tosidige kommunikasjon til utenverdenen. I forholdet til utlandet og alliansepartnere i vest, var det viktig å vise en positiv holdning til kristendommen. Korsene som ofte er plassert godt synlig i skipsleia, kan på denne måten tolkes som makthaveres ønske om å gi et bilde av at Vestlandet var kristnet. Steinkorsene ga landet utad et skinn av å tilhøre kristenheten (ibid.:147).

I og med ledersjiktets positive holdninger ovenfor den nye religionen, og ikke minst avhengigheten av å uttrykke dette overfor alliansepartnere av samme oppfatning, er det mulig å tenke seg situasjoner der bruken av kristne symboler er enda mer åpenbar.

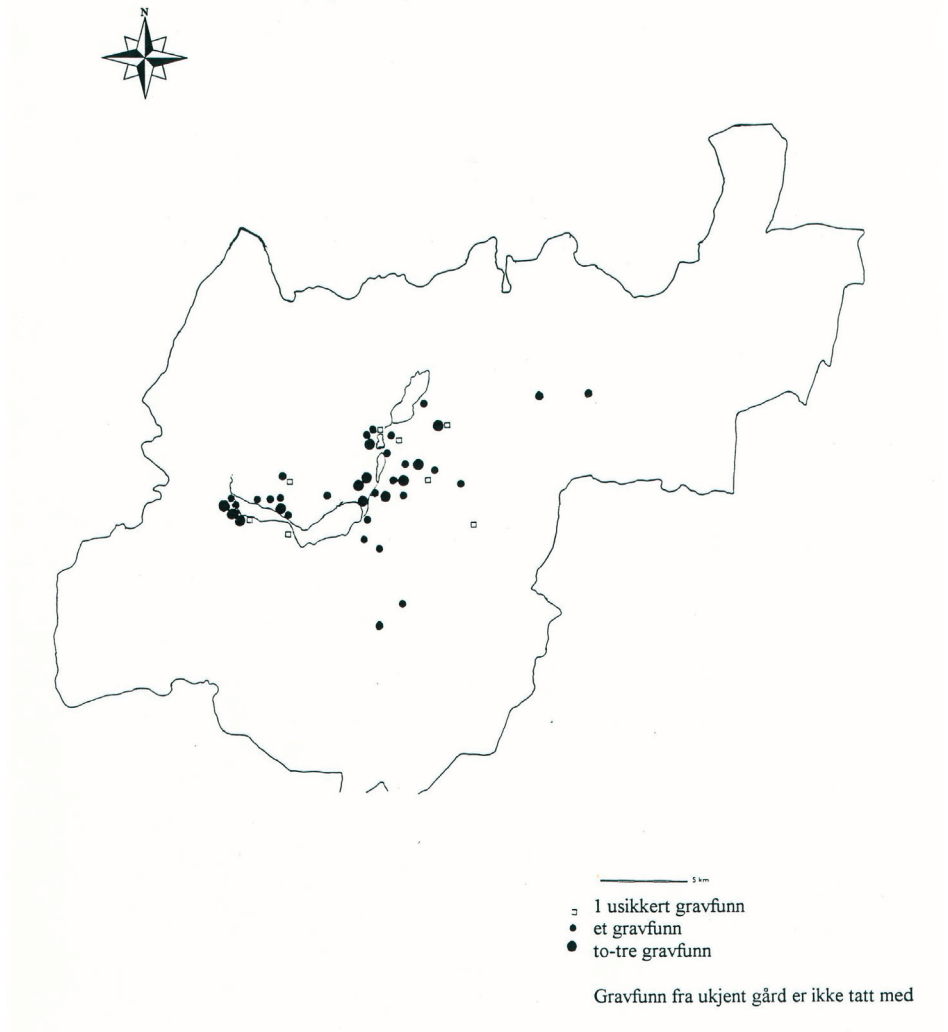
Figur 29. Gravfunn fra yngre jernalder i Etne.

De viser her til plasseringen av steinkors på en gravhaug fra folkevandringstid på Krosshaug i Klepp kommune, som kan representere et forsøk på å viske ut skillet mellom nytt og gammelt. De mener det er sannsynlig at korset ble satt opp i brytningstiden mellom 750 og 900 (ibid 146-147), selv om det ikke foreligger noen sikker datering.

Birkeli anser derimot det å reise et steinkors på gravhaug som et radikalt brudd med hedendommen. Krosshaug står sentralt og synlig over store deler av Jæren, og han tolker det derfor som en kraftig markering av religionsskiftet (Birkeli 1973:138).

I Etne ble steinkors/korsbautasteiner sannsynligvis oppført mot slutten av 900-tallet. Korsene på Voss er vanskeligere å datere, men er kanskje fra første halvdel av 1000-tallet. De representerer i så fall et noe senere stadium i kristningsprosessen. I begge bygdene er det tradisjon på at korsene ble reist i forbindelse med gravhauger, men uten at dette altså er arkeologisk påvist. Tyder dette på at kristendommen sto sterkere i Etne enn på Voss?

Fra yngre jernalder er det ca. 50 graver i Etne og 70 på Voss, noe som viser en overvekt av hedenske graver på Voss. Ser man på sammensetningen av gravfunn i

Figur 30. Gravfunn fra yngre jernalder på Voss.

disse to områdene (fig. 29 og 30), ser man en tydelig forskjell i konsentrasjonen av gravfunn. På Voss er det mange gårder med få gravfunn på den enkelte gård. I Etne er det få gårder med mange gravfunn, som er lokalisert på gravfelt. Gårdene Sørheim og Grindheim peker seg særlig ut. Dette kan tyde på at fordeling av gravfunn, og antall gravfunn, er avhengig av eiendomsstruktur. Dette kan ses i forbindelse med stormenn/høvdinggårder og mulige godskonsentrasjoner. Gjerde utmerker seg ikke med mange gravfunn fra yngre jernalder, men var likevel en av de største gårdene i Etne prestegjeld.

Setter man steinkors i sammenheng med fordeling av gravminner som kan uttrykke eiendomsforhold, og former for selveie, kan dette være med å forklare at korsene ble reist? Var det slik at det på Voss var flere gårder som bøndene selv eide og dermed et mer egalitært samfunn, mens det i Etne i større grad var store godseiere? Og har dette i tilfelle noe å si for innføringen av kristendommen? Dersom samfunnet på Voss var mer egalitært enn i Etne, kan dette muligens støtte opp teorien om at steinkorset på Vangen ble reist av en konge som kom utenfra, og ikke en lokal godseier som gikk tidlig over til kristendommen. Dette kan imidlertid også være tilfelle i Etne.

Det var som nevnt to storgårder i Etne med kors, men vi kan imidlertid ikke vite om dette var den opprinnelige plasseringen. Det kan uansett være fristende å tolke korsene på Voss som elementer som ble tilført utenfra og kan hende reist som en maktdemonstrasjon fra kongens side. En slik maktdemonstrasjon kan også understrekes ytterligere av koblingen mellom mulig hedensk gravhaug og kristent kors, da korset viser et brudd med den gamle troen. I Etne kan det se ut til at korsene ble reist av lokale stormenn, og de representerer dermed ikke det samme radikale religionsbruddet som på Voss. Dette kan underbygges av sagamaterialets omtaler av personer fra Etne i forbindelse med Olav Tryggvason (Birkeli 1973:172) ved at steinkorsene settes i forbindelse med en sosial kontinuitet. Ifølge Anders Hultgård forekommer ofte dette under et religionsskifte. Samme gruppe som tidligere hadde en ledende stilling innenfor den religiøse sfæren, beholder denne posisjonen etter at den nye religionen vant innpass (Hultgård 1992:55).

Kan man spore en kristningsprosess fra kyst til innland?

Gjennom gravmaterialet alene har det vært problematisk å etterspore en utvikling som først startet i kystområdene. Forholdene i Etne og Voss kan imidlertid kanskje tyde på en slik prosess. I Etne har man steinkors og korsbautaer som kan gå tilbake til 900-tallet, og enkelte graver som kan vise tegn til mulig kristen innflytelse. Her er det ikke noen sterk "oppblomstring" av gravfunn på 900-tallet, slik som på Voss. Dette kan tyde på at kristendommen har stått sterkere i Etne, og på et tidligere tidspunkt enn i innlandsbygden Voss. Her er det ikke funnet graver med tegn på kristen påvirkning. Her øker også og antall graver på 900-tallet øker i sterkere grad enn i Etne. Selv om steinkorsene her er vanskelige å datere, er de sannsynligvis også yngre enn i Etne.

Selv om disse to områdene ser ut til å ha ulik utvikling i kristningsprosessen, kan vi likevel vanskelig konkludere med at det var en prosess som forskjov seg fra kysten innover i landet. Gården Lygra har f.eks. gravfunn fra 1000-tallet, selv om den ligger i nærheten av kongsgården Seim. Symboler som muligens kan tolkes som kristne, er funnet i innlandsområder som Vossestrand og Odda. Det kan finnes flere lokale varianter, noe som vil kreve mer inngående studier på mikronivå. Å tolke symboler som kristne i en hedensk kontekst er, som jeg diskuterte, svært vanskelig. Antall hedenske gravfunn økte i hele fylket på 900-tallet. Det var også et samtidig opphør av gravfunn på 1000-tallet i både midtre og indre strøk. Dette tyder på at den kristne

gravskikken vant innpass i hele fylket på omtrent samme tidspunkt.

Oppsummering

Økningen av gravfunn på 900-tallet kan tolkes på flere måter; enten som bosetningsutvikling, og/eller som motreaksjon på samfunnsendringer og kristne impulser. I tillegg kan den avspeile ulik eiendomsstruktur. Teorien om en motreaksjon på kristendommen er etter min vurdering den mest nærliggende når en skal tolke gravfunnene på 900-tallet. Dette århundre var preget av sterke interessemotsetninger i forbindelse med rikssamlingsstridene. Rikssamling og kristning er ifølge flere forskere to sider av samme sak. I en interessekonflikt vil ofte kulturelle symboler bli ekstra sterkt markert. I hedensk tid kan et slikt symbol blant annet ha manifestere seg gjennom gravleggingen. På bakgrunn av at rikssamling og kristendom av flere forskere blir koblet sammen, undersøkte jeg om Moster og kongsgårder kan ha fungert som brohoder for kristen innflytelse til omkringliggende områder med utgangspunkt i det arkeologiske materialet. Disse områdene ligger i tillegg langs kystlinjen i ytre og midtre strøk. Det som var felles for disse områdene, var mangelen på gravfunn. Det er likevel vanskelig å påvise at disse områdene kan ha fungert som sentralområder for kristne impulser på dette grunnlag. For å kunne si noe sikrere om dette må også andre kildekategorier, som eiendomsforhold, gårdsstørrelse og stedsnavn, trekkes inn. Dette representerer imidlertid forhold som vil være for omfattende å komme inn på i denne undersøkelsen.

I sammenheng med diskusjonen av kristning og eiendomsforhold ble så steinkors og korsbautasteiner trukket inn. Etne og Voss, som tilhører henholdsvis midtre og indre strøk, ble nærmere undersøkt. Det viste at en i Etne har steinkors og korsbautasteiner som mest sannsynlig ble reist av lokale stormenn/godsherrer. Disse er trolig også reist på et tidligere tidspunkt enn korsene på Voss. Knytter en dette opp mot gravmaterialet, kan det se ut til at kristendommen har fått ett sterkere fotfeste i Etne enn på Voss, og på et tidligere tidspunkt. I Etne får en heller ikke en markant økning i graver fra 800-tallet til 900-tallet. Det er i tillegg to graver som kan vise til en mulig kristen innflytelse.

Voss har ikke en tilsvarende sterk konsentrasjon av gravminner fra yngre jernalder. Det er som nevnt heller ikke påvist gravfunn fra bygden som tyder på kristen innflytelse. Voss har en sterkere økning av gravminner på 900-tallet enn i Etne. Dette kan muligens tolkes som at vossingene var mer opptatt av å markere hedensk tro enn i Etne. Dette vil i så fall støtte teorien at det var en person utenfor bygden som reiste steinkorsene her. Reising av steinkors her kan dermed tolkes som en ytre maktdemonstrasjon. En videre støtte til dette er at Olavskorset kan være reist i tilknytning til en mulig gravhaug. Det er imidlertid få gravfunn fra Voss fra 1000-tallet. Dette kan tyde på at kristningsprosessen startet tidligere enn de skriftlige kildene forutsetter. Tolkningen av økt antall gravfunn som en motreaksjon forutsetter også kulturdualisme i form av kristendom - hedendom.

Selv om undersøkelsen av Etne og Voss kan vise ulik holdning til kristendommen, er det ikke holdepunkter for å hevde at kristningsprosessen forskjøv seg vesentlig i tid fra kystområder til innlandsområder. Steinkors er vanskelige å datere, kristne symboler svært problematiske å tolke, og den hedenske gravskikken opphørte i hele fylket på omtrent samme tidspunkt så langt det er mulig å datere ut fra gravskikken.

-

Sammenfatning og tolkning

I en diskusjon om kristendommens innføring er det mange aspekter å ta hensyn til. Jeg har i denne undersøkelsen tatt utgangspunkt i noen få, men sentrale spørsmål for å prøve å kaste lys over kristningsprosessen slik den kan ha forløpt i et vestlandsfylke, Hordaland. Vi skal nå trekke sammen resultatene av undersøkelsen ut fra problemstillingene som ble reist innledningsvis.

Hovedproblemstillingen var om man på arkeologisk grunnlag kan spore en langvarig kristen innflytelse i hedenske graver, eller om kristningen var en kortvarig prosess. Med dette ønsket jeg å undersøke om den aktualiserte teorien om en tidlig kristen påvirkning i hedensk tid lar seg påvise i Hordaland. Enkelte forskere har argumentert for at slik påvirkning går helt tilbake til yngre romertid/folkevandringstid.

Påvirket kristendommen den hedenske gravskikken i undersøkelsesområdet?

For å spore kristen innflytelse på dette området tok jeg utgangspunkt i trekk i gravskikken som kan minne om den kristne, dvs. ubrente flatmarksgraver som vender øst-vest. Gjennom studiet av gravskikk i Hordaland i yngre jernalder kom jeg fram til at denne type graver var få. Gravskikken i yngre jernalder har i det hele vært svært variabel. Ubrente graver er heller ikke kronologisk avgrenset til yngre jernalder, men kom inn allerede i eldre romertid eller til og med i førromersk jernalder. Jeg mener derfor at disse i seg selv ikke er tilstrekkelig grunnlag til å påvise kristen påvirkning i hedensk tid. Det kreves andre holdepunkter i tillegg.

Den metodiske tilnærming til temaet var ut fra en del utvalgte kriterier å undersøke om det fantes andre spor etter kristen innflytelse. Et av disse kriteriene var sparsommelig gravutstyr, uavhengig av om gravlegging var i haug eller under flat mark. En slik tilnæringsmåte ga noen flere holdepunkter enn de ubrente flatmarksgraver alene. Jeg fant her til sammen 19 graver som kan være resultat av kristen innflytelse, av disse 18 sikre kvinnegraver, den siste av ukjent kjønn. I denne sammenheng diskuterte jeg også mulighetene for tolke gravene som uttrykk for sosial status. Det jeg kom fram til

Var at de fleste ovale spenner som var funnet her, var spenner av masseprodusert type. De kan, som Petersen tidligere har påpekt, ha vært ment for den jevne befolkningen. Med utgangspunkt i Solbergs diskusjon om statusgrupper fant jeg at kvinner i tre statusgrupper hadde fått annet utstyr ved siden av draktutstyret. Dette kan derfor muligens vise kristen innflytelse i disse gravene.

Kan man spore innslag av kristne symboler i det hedenske gravmaterialet, og vil dette eventuelt vise en langvarig kristen innflytelse?

Ut fra funnmaterialet prøvde jeg å se om det fantes gjenstander som kunne tolkes som mulig kristne symboler i hedenske graver, og om dette kunne vise til en eventuell kristen innflytelse. Symboltolkning er imidlertid svært problematisk. Det ble ikke påvist noen entydige kristne symboler, f.eks. i form av kristne kors, i materialet. En del gjenstander som kan ha hatt kristent symbolinnhold, fantes i noen få tilfeller, nærmere bestemt i åtte graver. Det er likevel ikke innlysende at personene selv så på dem som kristne symboler og brukte dem for å vise en kristen holdning. Symboler kan skifte innhold over tid, og fra sted til sted. Dette innebærer at det én person legger i et symbol ikke nødvendigvis blir tolket på samme måte av en annen. Finner man kristne symboler i en hedensk kontekst, kan det vise til kristen innflytelse. Men man kan ikke dermed hevde at personen selv har oppfattet det som et kristent symbol.

Ved å analysere graver og gravgods har jeg ikke kunnet finne klare spor etter kristen påvirkning tilbake til merovingertid. Gravskikken i denne perioden er generelt sett "fattig", dvs. med få synlige graver og lite gravutstyr. Siden dette gjelder hele perioden tilbake til eldste fase, og hele Vestlandet generelt, kan jeg vanskelig si meg enig med Shtelig som hevdet at dette var et resultat av kristen innflytelse. Ingen av gravene med utelukkende personlig utstyr hadde en sikker datering innenfor merovingertid, men tre av dem kan gå så langt tilbake. Det vi kan slutte ut fra dette, er at kristen innflytelse ikke gjorde seg nevneverdig gjeldende i gravskikken fra merovingertid, men først startet ved begynnelsen av vikingtid. Knytter vi dette til dateringen av siste generasjon hedenske graver og opphør av hedensk gravskikk, skjer dette først ved overgang til 1000-tallet.

Menneskene i vikingtiden hadde gjennom utenlandsferder fått god kjennskap til kristendommen, og enkelte lot seg primsigne for å kunne ferdes i begge miljøer. Om disse personene kan ha fått en kristen grav som vi ikke har kunnet gjenfinne, vet vi ikke. Men i det hedenske gravmaterialet vises denne innflytelsen altså bare i liten grad når det gjelder Hordaland. Hva er årsaken til dette? Et sentralt punkt her kan være hedendommens stilling i det førkristne samfunnet. Det har vært en utbredt oppfatning blant forskere at hedendommen var i en oppløsningsfase i vikingtid. Den ble vurdert som en hensynkende religion, og møtet med en mer høyverdig tro, kristendommen, fikk dermed lett fotfeste. Jeg er enig med Steinsland som antar at dette synet bunner i vår tids manglende forståelse for hedendommens kvaliteter som religion, som tanke-,

symbol- og handlingssystem. Hedendommen var en integrert del av det hedenske samfunnet. Steinsland mener derfor at det ikke kunne være en enkel sak å forlate hedendommen. I tillegg var det hedenske samfunnet et ættesamfunn (Wisløff 1966:16), eller i det minste et samfunn der slekten sto sterkt (Iversen 1994), og det kan derfor ha vært vanskelig for en enkelt person å skifte tro. Dette kan selvfølgelig ha forekommet; hedendommen var ikke trossekklusiv. I Hordaland kan vi alt i alt bare etterspore en svak grad av kristen innflytelse i det hedenske gravmaterialet. Dette kan etter mitt syn støtte synet på at hedendommen fortsatt var en sterk og livskraftig religion på 900-tallet.

Var kvinner positive til kristendommen, og tok de i så fall opp den nye troen tidligere enn menn?

Det har blitt fremlagt argumenter for at kvinner var positive til den nye religionen, og at de spilte en aktiv rolle i spredningen av den i første fase. Med utgangspunkt i kvinnegraver ønsket jeg å se om det var flere tegn på mulig kristen innflytelse blant kvinner enn menn. Jeg kom her fram til at enkelte kvinnegraver hadde gjenstander som muligens kunne vise en slik kristen innflytelse i form av mulige kristne symboler, i alt seks graver. I tillegg var de "sparsommelig utstyrte gravene" i hovedsak kvinnegraver. Av det totale antall kvinnegraver var denne gravtypen i et mindretall, og utgjorde ca. 23%. Dette kan tyde på at enkelte kvinner kunne finne kristendommen tiltalende og var påvirket av den. Jeg vil likevel være forsiktig med å trekke denne tolkningen for langt. Vi kan heller ikke hevde at kvinner var mer positive enn menn til kristendommen. Metodene til å skille ut kristne graver eller graver påvirket av kristen tro, har i det hele store svakheter.

Prosess fra kyst til innland?

For å belyse dette spørsmålet studerte jeg om kongsgårdene og andre områder som har vært sett i sammenheng med den tidlige kristningen, kunne være brohoder for kristen innflytelse i fylket. Alle disse områdene ligger langs kyststripen. Områdene disse gårdene ligger på er preget av fravær av gravfunn fra yngre jernalder. Jeg mener likevel at dette ikke er et godt nok argument for å se på disse områdene som tidlig kristne. Et studium av eiendomsstruktur vil kunne illustrere og forklare dette. For å supplere bildet av gravmaterialet på makronivå foretok jeg et nærstudium av områdene Etne (midtre strøk) og Voss (indre strøk), og så gravene i tilknytning til kors og korsbautasteiner. Dette viste at kristendommen kan ha stått sterkere i Etne enn på Voss, og på et tidligere tidspunkt. Dette innebærer imidlertid ikke at kristningen kan ses på som en prosess fra kyst til innland. Det kan finnes flere lokale variasjoner, og mer inngående studier på mikronivå er nødvendig for å klarlegge dette.

Langsomt eller hurtig trosskifte?

Dateringen av gravfunn blir i denne sammenheng svært viktig. Dette er etter mitt syn den sikreste metoden for å indirekte studere når kristendommen fikk et gjennombrudd.

Flere graver ble anlagt senest år 950. Dette faller i tid sammen med Håkon den Godes kristningsfremstøt og kan tyde på at kristendommen har fått et visst innpass. Dette innebærer derimot ikke at den hedenske gravskikken var på retur på 900-tallet, og mer eller mindre opphørte slik enkelte forskere har hevdet. Svært mange av gravfunnene kan ikke dateres nærmere enn til en 100-års periode. Økning av antall gravfunn på 900-tallet kan også tolkes som en motstand mot kristendommen. Men også dette kan tyde på at den nye religionen har fått et visst innpass, da en motreaksjon forutsetter en kulturdualisme. Når vi kom over på 1000-tallet så vi at den hedenske gravskikken gikk drastisk tilbake, men det var et noenlunde likt antall graver i midtre og indre strøk. Dette innebærer et omtrent samtidig bortfall av gravfunn i disse to sonene. Det er naturlig å sette dette i sammenheng med misjon og kristningskongene Olav Tryggvason og Olav Haraldssons virksomhet.

Hvordan har så en slik prosess foregått? Når det gjelder misjon viser Krag til kilden Råd fra biskop Daniel av Winchester til Bonifatius om hedningmisjon, 723/724. Dette er riktignok skrevet med tanke på misjon i Tyskland, men Krag mener dette også kan tjene som utgangspunkt for tanker omkring misjonen her i landet. Av denne fremgår det at argumentasjon mot den hedenske tro ble sterkt vektlagt. Man skulle overbevise hedningene om at deres guder ikke var så sterke som man trodde, og få hedningene selv til å innse sine feiltakelser. Kristus ble også tilpasset det hedenske miljø ved å være krigersk, han overvant djevelen i dødsriket. Det var viktig å fremstille Kristus slik i dette samfunnet for å virke troverdig (Krag 1995c:35, 40).

Birkeli er av den oppfatningen at kristningen ikke kan ha vært så brutal som enkelte tenker seg, da dette ville ha virket mot sin hensikt (Birkeli 1979:7). Folk vil ikke endre sin tro dersom vold er virkemiddelet, spesielt ikke til kristendommen som vil fremstå som en "medmenneskelig" religion. Jeg tror ikke det er noen spesiell grunn til å tvile på fremstillingene om voldelig kristningsfremstøt. Det hedenske samfunn hadde en annen holdning til vold enn det vi har i dag. Krag fremhever imidlertid at tvangskristning i sagamaterialet så og si alltid fremstår som vold mot hedensk kultus, og ikke tvang til dåp. Kirken var fullstendig intolerant mot hedensk kult, og stilte seg bak, og krevde, en voldelig bekjempelse av dette (Krag 1995c:39-40).

Svaret på spørsmålet om langvarig eller hurtig prosess trenger imidlertid ikke være et enten eller. Trekk i gravmaterialet gir indikasjoner, riktignok svake, på at kristen påvirkning kan ha forekommet fra begynnelsen av 800-tallet. Dette kan tyde på at forberedelsesprosessen har vært langvarig, men at selve gjennomføringen skjedde hurtig. Dette samsvarer med det store antall hedenske graver fra 900-tallet.

Etter en samlet vurdering av gravmaterialet fra Hordaland i yngre jernalder er jeg av den oppfatning at hedendommen har stått sterkt i det førkristne samfunn i Hordaland i denne perioden. Vikingene kjente til kristendommen etter sine reiser i utlandet, men dette har ikke gitt seg store utslag i gravene fra undersøkelsesområdet. Jeg er enig med Gro Steinsland og Preben Meulengracht Sørensen som sier at trosskiftet ikke var

resultat av en indre religiøs utvikling. Nordboerne vendte seg ikke bort fra sin gamle gudsdyrkelse fordi de var blitt overbevist kristne, men religionsskiftet var først og fremst et resultat av endrede politiske forhold (Steinsland og Sørensen 1994:212).

Det kan ha tatt lang tid før kristendommen slo gjennom i det jevne befolkningslag. Gulatingslovens kristenrett har som tidligere nevnt utførlige bestemmelser som retter seg mot hedensk kult, bl.a. forbud mot blot: “me skal ikkje blota til heiden gud eller til haugar eller horger”.

Appendiks

I

YTRE STRØK

Mannsgraver

F-nr	Museumsnummer	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
1	B-6848	Fitjar	Fitjar	65/9	7. årh.	X	Hatleskog 1986
2	B-3997	Fitjar	Raudland	54/3	7. årh.		Helgen 1982
3	B-10465	Fitjar	Vik	59/6	7. årh.		Helgen 1982
4	B-7214	Herdla	Io	8/12	7. årh.		Helgen 1982
5	B-7362	Fitjar	Rimbareid	62/3	8. årh.		Helgen 1982
6	B-10596	Sveio	Austvik	36/1	8. årh.		Hatleskog 1986
7	B-7713	Sveio	Stromoyo	23/2	8. årh.		Hatleskog 1986
8	B-3967	Sveio	Vikevik	11	8. årh.		Hatleskog 1986
9	B-5580	Fitjar	Hovstad	50/4	9. årh.		Hatleskog 1986
10	B-4735	Fitjar	Fitjar	65/9	900-950		Egen datering
11	B-11231 a-f, delv. h	Austevoll	Huffhamar	41	10. årh.		Egen datering
12	B-5814	Finnås	Beroyno	2/5	10. årh.		Hatleskog 1986
13	B-8555	Fitjar	Vik	59/1	10. årh.		Hatleskog 1986
14	B-3061-63	Sveio	Tveita	11/4	10. årh.		Hatleskog 1986

Sannsynlig manssgrav

F-nr.	Museumsnummer	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
15	B-4547	Sveio	Berge	17	850-950	X	Hatleskog 1986

Kvinnegraver

F-nr.	Museumsnummer	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
16	B-4231	Fitjar	Fitjar	65/7	9. årh.		Hatleskog 1986.
17	B-5874	Austevoll	Toranger	34/1	10. årh.		Egen datering
18	B-4007	Lindås	Hjartås	150	10. årh.		Egen datering
19	B-4051	Sveio	Førde	39	10. årh.		Hatleskog
20	B-4628	Fitjar	Fitjar	65/7	Yja.		Hatleskog 1986
21	B-6212	Sveio	Førde	39	Yja.		Hatleskog 1986

Kjonn ukjent

F-nr.	Museumsnummer	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
22	B-478	Sveio	Nedre Vik	13	7- 8. årh.	X	Hatleskog 1986
23	B-8580	Fitjar	Rimbareid	62/3	750-950	X	Hatleskog 1986
24	C-2892	Sveio	Førde	39	Vik.	X	Hatleskog 1986
25	B-12619	Fjell	Vindenes	26/8	Yja.		HMT 1970-1977
26	B-4052a	Sveio	Førde	39	Yja.		Hatleskog 1986
27	B-4540	Sveio	Sveio	40/5	Yja.		Hatleskog 1986
28	B-4277	Sveio	Øvre Vik	12	Yja.		Hatleskog 1986

II

MIDTRE STRØK

Mannsgraver

F-nr.	Museumsnummer	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
29	B-7389	Etne	Øvstebo	28	Mer.	X	Hatleskog 1986
30	B-6407	Alversund	Dale	21/4	650-700		Helgen 1982
31	B-6507	Alversund	Sakstad	18/3-4	7. årh.		Helgen 1982
32	B-5958	Bruvik	Helle	32/2	7. årh.		Helgen 1982
33	B-9860, 9892, 11035	Etne	Austrheim	37	7. årh.	X	Hatleskog 1986
34	B-11059 a-k	Etne	Støle	35/10	7. årh.		Hatleskog 1986
35	B-10756	Evanger	Brekkehus	28/3	7. årh.		Helgen 1982
36	B-5126	Fjølberg	Halsnøy Kloster	11/1	7. årh.		Helgen 1982
37	B-4348	Hosanger	Flatekvål	89/6	7. årh.		Helgen 1982
38	B-6032 IV	Os	Dosen	35/1	7. årh.		Helgen 1982
39	B-4530	Tysnes	Våge	94	7. årh.		Hatleskog 1986
40	I privat eie	Kvinnherad	Myklebost		7. årh.		Helgen 1982
41	B-5569	Ølen	Vestreido	82	7.-8. årh.	X	Hatleskog 1986
42	B-7881	Kvinnherad	Røyrvik	148/3	700-750		Hatleskog 1986
43	B-6591	Alversund	Sakstad	18/1	750-800		Helgen 1982
44	B-7157	Alversund	Votno	82/5	8. årh.		Helgen 1982
45	B-8197	Etne	Gjerde	9/1	8. årh.		Hatleskog 1986
46	B-6232 II	Etne	Grindheim	75	8. årh.		Hatleskog 1986
47	B-7633 II	Etne	Rygg	44	8. årh.		Hatleskog 1986
48	B-2642	Haus	Gjerstad	29/9	8. årh.		Egen datering
49	B-2763-65, 2877	Haus	Haugo	4/1	8. årh.		Helgen 1982
50	B-5696, a, c	Haus	Ytre Arna	102/13	8. årh.		Helgen 1982
51	B-5696, b, d, e	Haus	Ytre Arna	102/13	8. årh.		Helgen 1982
52	B-5771	Haus	Ytre Arna	102/13	8. årh.		Helgen 1982
53	B-8587 a-c, d, (f-g?)	Kvinnherad	Mel	85/6	8. årh.		Hatleskog 1986
54	B-5907	Kvinnherad	Naterstad	94/2	8. årh.		Hatleskog 1986
55	B-4472 g-m	Kvinnherad	Nes	81	8. årh.		Hatleskog 1986
56	B-8198	Kvinnherad	Sandvik	113/2	8. årh.		Hatleskog 1986
57	B-7169	Kvinnherad	Seim	91/2	8. årh.	X	Hatleskog 1986
58	B-6993 1	Kvinnherad	Skåla	82	8. årh.	X	Hatleskog 1986
59	B-6993 i-k, m-w, z, æ	Kvinnherad	Skåla	82	8. årh.		Hatleskog 1986
60	B-4636	Os	Syfteland	8/11	8. årh.		Helgen 1982
61	B-7744	Tysnes	Malkenes	121	8. årh.		Hatleskog 1986
62	B-2145-49	Fjølberg	Øvre Tofte	17/2	8. årh.		Hatleskog 1986*
63	B-4193	Ølen	ukjent		8. årh.		Hatleskog 1986
64	B-3309	Alversund	Votno	82/2	700-850		Egen datering
65	B-8348	Alversund	Skardet	61/3	800-850		Egen datering
66	B-10021 III	Bruvik	Vik	58/22	800-850		Egen datering
67	B-7351	Hamre	Hamre	52-53/1	800-850	X	Egen datering
68	B-6777	Hamre	Reistad	68-69	800-880	X	Egen datering
69	B-873-74	Etne	Høyland	48	9. årh.		Hatleskog 1986
70	B-10897, B-11505	Etne	Hålånd	52-53	9. årh.		Hatleskog 1986

*Fnr. 62. Hatleskog har plassert funnet på Tysnes. Ifølge Fett (1965a) ligger det på Halsnøy i Fjølberg prestegjeld

71	B-7674	Etne	Kaldheim	47	9. årh.		Hatleskog 1986
72	B-8402	Sammanger	Trengereid	89/3	9. årh.		Egen datering
73	B-1481-82	Fjelberg	Halsnøy Kloster	11/1	9. årh.		Egen datering
74	B-5870	Alversund	Hjelmtveit	77/3	850-950		Egen datering
75	B-11034	Etne	Gjerde	9/3	850-950		Egen datering
76	B-12049	Etne	Sørheim	36	850-950		Egen datering
77	B-928-30	Evanger	Horveid	11/5, 7	850-950		Egen datering
78	B-7902	Fana	Nordås	121/2	850-950		Egen datering
79	B-855-56	Fjelberg	Handaland	1/1	850-950		Egen datering
80	B-1738-40	Haus	Lono	13/4	850-950		Egen datering
81	B-6668	Haus	Mele	41/2	850-950		Egen datering
82	B-5775	Kvinherad	Nettland	29/1	850-950		Hatleskog 1986
83	B-10625	Lindås	Myking	37/1	850-950		Egen datering
84	B-6135	Manger	Holo	90/4,6	850-950		Egen datering
85	B-5510	Os	Haugland	42/2	850-950		Egen datering
86	S-5461	Olen	Eide	81-82	850-950		Egen datering
87	B-8057	Strandebarm	Byrkjeland	26/2	800/850-950	X	Egen datering
88	B-10021 II	Bruvik	Vik	58/22	800-950		Egen datering
89	B-6924	Evanger	Horveid	11/5, 7	800-950		Egen datering
90	B-2488-94	Tysnes	Øvre Gjerstad	96/1	8.-9. årh.		Hatleskog 1986
91	B-5069	Etne	Skjeldal	41	8.-10. årh.		Hatleskog 1986
92	B-11654	Lindås	Jordal	33/7	9.-10. årh.	X	Egen datering
93	B-9478	Skånevik	Tjelmeland	88	9.-10. årh.	X	Hatleskog 1986
94	B-5836	Strandebarm	Røyrvik	71/1	9.-10. årh.		Hatleskog 1986
95	B-4744	Alversund	Håtuft	31/4	900-950		Egen datering
96	B-4830	Bruvik	Stannes	56/25	900-950		Egen datering
97	B-8652	Fana	Sletto	108/44	900-950		Egen datering
98	B-6184	Lindås	Lygra	57-58	900-950		Egen datering
99	B-5206	Masfjorden	Sleire	10/1	900-950		Egen datering
100	B-4564	Skånevik	Vatnedal	90	10. årh.		Petersen 1919:120
101	B-5570	Alversund	Frekhaug	23	10. årh.		Egen datering
102	B-6046	Alversund	Meland	16/1	10. årh.		Egen datering
103	B-6856, 6969	Alversund	Neset	89/3	10. årh.		Egen datering
104	B-1057-59	Bruvik	Straume	60	10. årh.		Egen datering
105	B-10898	Etne	Håland	52-53	10. årh.		Hatleskog 1986
106	B-11053	Etne	Skjeldal	41	10. årh.		Hatleskog 1986
107	B-9257	Etne	Skjensvoll	6/1	10. årh.		Hatleskog 1986
108	B-7876	Etne	Sørheim	36	10. årh.	X	Hatleskog 1986
109	B-961-69	Etne	Vad	38	10. årh.		Hatleskog 1986
110	B-1020-21	Evanger	Jørnevik	63/4	10. årh.		Egen datering
111	B-8604	Fana	Totland	57/12	10. årh.		Egen datering
112	B-3256	Fusa	Baldersheim	107/1	10. årh.		Egen datering
113	B-8597	Fusa	Håland	46/1	10. årh.		Egen datering
114	B-8065	Haus	Hundhamar	66/2	10. årh.		Egen datering
115	B-7667	Haus	Njåstad	22/3	10. årh.		Egen datering
116	B-8996 I	Hosanger	Svenheim	4/4	10. årh.		Egen datering
117	B-8996 II	Hosanger	Svenheim	4/4	10. årh.		Egen datering
118	B-8827	Kvinherad	Nes	81	10. årh.		Hatleskog 1986
119	B-7409	Kvinherad	Sandvik	111/1	10. årh.		Hatleskog 1986
120	B-7170	Kvinherad	Seim	91/2	10. årh.		Hatleskog 1986
121	B-860-63	Kvinherad	Skeie	90	10. årh.		Hatleskog 1986

Kristen innflytelse i hedensk tid?

122	B-5482	Kvinnherad	Skeie	90	10. årh.		Egen datering
123	B-1741-47	Lindås	Horno	38	10. årh.		Egen datering
124	B-3173	Lindås	Lygra	57-58	10. årh.		Egen datering
125	B-3174	Lindås	Lygra	57-58	10. årh.		Egen datering
126	B-2898-2899	Os	Moberg	52/4	10. årh.		Egen datering
127	B-4326	Os	Molde	66	10. årh.		Egen datering
128	B-6717	Skånevik	Hauge	7/7	10. årh.		Hatleskog 1986
129	B-6802	Skånevik	Hauge	7/7	10. årh.		Hatleskog 1986
130	B-2484-87	Skånevik	Sævareid	86/3	10. årh.		Hatleskog 1986
131	B-853-54	Skånevik	Akra	53	10. årh.		Hatleskog 1986
132	B-4486	Strandebarm	Bakko	9	10. årh.		Hatleskog 1986
133	B-6907	Tysnes	Gjersvik	98/8	10. årh.		Hatleskog 1986
134	B-8553	Tysnes	Hollekje	60/3	10. årh.		Hatleskog 1986
135	B-6900	Tysnes	Våge	94	10. årh.		Hatleskog 1986
136	B-11437	Ølen	Haugaland	84/2	10. årh.		Hatleskog 1986
137	B-5731	Fusa	Tuft	84/1	10. årh.		Egen datering
138	B-1796-1801	Manger	Askeland	68	10. årh.		Egen datering
139	B-3326	Haus	Vedo	37/5-6	950-1030		Egen datering
140	B-3172, 3176	Lindås	Lygra	57-58	950-1030		Egen datering
141	B-4552	Strandebarm	Bakko	9	10.-11. årh.		Hatleskog 1986
142	B-8898	Strandebarm	Røyrvik	71/1	10.-11. årh.		Hatleskog 1986
143	B-7154	Hosanger	Mo	76/5	1000-1050		Egen datering
144	B-9195	Os	Ulven	53/1	1000-1050		Solberg 1984:133
145	S-2212	Etne	Grindheim	75	11. årh.		Egen datering
146	B-4966	Alversund	Sakstad	18-19	Vik.	X	Ab. 1893
147	HMV- 375-84	Bergen by			Vik.		Fett 1973
148	B-10896	Etne	Håland	52-53	Vik.		Hatleskog 1986
149	S-5497	Ølen	Eide	81-82	Vik.		Indreid 1991:50
150	B-8912	Fjelberg	Hillestad	24/11	Vik.		Fett 1965
151	B-3235	Lindås	Lygra	57-58	Vik.		Fett 1965
152	B-6779	Stord	Bortveit	5/1	Vik.	X	Hatleskog 1986
153	B-11185	Stord	Hysstad	26/1	Vik.		Hatleskog 1986
154	B?	Alversund	Dale	20/4	Yja.		Fett 1969
155	B-6612	Bruvik	Løtveit	10/4	Yja.		Fett 1966
156	B-12055	Etne	Sørheim	36	Yja.		Hatleskog 1986
157	B-9017	Fjelberg	Hillestad	24/11	Yja.		Hatleskog 1986
158	B-876	Haus	Dale	105	Yja.	X	Fett 1965
159	B-864	Haus	Låsstad	15/3	Yja.		Ab.1875
160	B-5701	Haus	Ytre Arna	102/13	Yja.		BMÅ 1901
161	B-2885-90	Hosanger	Aurdal	45	Yja.		Fett 1967
162	B-3095-96	Hosanger	Hevik	86/3	Yja.		Fett 1967
163	B-9489	Lindås	Hope	126/7	Yja.		Egen datering
164	B-4224	Masfjorden	Raunoy	15	Yja.		Fett 1967
165	C-4148	Stord	Øvre Rommetveit	21	Yja.		Hatleskog 1986

Sannsynlige mannsgraver

F-nr	Museumsnummer	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
166	B-11799, 12039	Åsane	Anntveit	91/5	600-830		Egen datering
167	B-7181	Kvinnherad	Nes	81	7.årh.	X	Helgen 1982
168	B-6901	Tysnes	Våge	94	8. årh.	X	Hatleskog 1986
169	B-10084	Etne	Tessdal	46	8.-9. årh	X	Hatleskog 1986
170	B-12051	Etne	Sørheim	36	9. årh.		Hatleskog 1986
171	B-4585	Strandebarm	Bakko	9	9. årh.		Hatleskog 1986
172	B-7116	Kvinnherad	Nes	81	800-950	X	Hatleskog 1986
173	B-6339	Etne	Grindheim	75	850-950	X	Hatleskog 1986
174	B-4859 a-b	Etne	Tessdal	46	850-950		Egen datering
175	B-7167	Kvinnherad	Nes	81	850-950	X	Hatleskog 1986
176	B-6886	Kvinnherad	Setberg	96/1	850-950	X	Hatleskog 1986
177	C-13098	Tysnes	Øvre Gjerstad	96/1	850-950		Hatleskog 1986
178	B-6440	Åsane	Breistein	70/4	850-950		Egen datering
179	B-11684	Etne	Sørheim	36	850-950		Hatleskog 1986
180	B-7919	Etne	Sørheim	36	850-950	X	Hatleskog 1986
181	B-11164	Strandebarm	Gjuvsland	20	9.-10.- årh.		Hatleskog 1986
182	B-8550	Alversund	Fosse	57/64	900-950		Egen datering
183	B-3273	Fjelberg	Ukjent		900-950		Egen datering
184	B-4840	Fusa	Tuft	84/1	900-950	X	Egen datering
185	B-10512	Kvinnherad	Myklebust	123	10. årh.	X	Hatleskog 1986
186	B-3178	Lindås	Lygra	57-58	10. årh		Egen datering
187	B-3319	Hosanger	Kleppe	31/1	mer.-vik.		Helgen 1982
188	B-10272 I	Fana	Hjellestad	106/35	Vik.		UBÅ 1950
189	B-313	Hamre	Midtgarden	13/1	Yja.		Fett 1970
190	B-4703	Kvinnherad	Seim	91/2	Yja.	X	Hatleskog 1986

Kvinnegraver

F-nr.	Museumsnummer	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
191	B-6993 a-h, x-y, ø.	Kvinnherad	Skåla	82	7.-8. årh.		Hatleskog 1986
192	B-7163	Strandebarm	Byrkjeland	26/2	8. årh.		Hatleskog 1986
193	B-8910	Haus	Tunes	82-83	ca. 800		Helgen 1982
194	B-5884	Fana	Gymmeland	61/6	800-850		Petersen 1928:18
195	B-7168, B-7428	Kvinnherad	Nes	81	8.-9. årh.		Hatleskog 1986
196	B-4434	Bruvik	Vaksdal	25	9. årh.		Egen datering
197	B-8028	Fjelberg	Sæbo	43/5	9. årh.		Hatleskog 1986
198	B-4977	Fusa	Vinnes	78/1	9. årh.		Petersen 1928:54
199	B-4704, 4846, 5695	Lindås	Horneland	40/1	9. årh.		Egen datering
200	B-9320	Kvinnherad	Nes	81	8.-10. hå.		Hatleskog 1986
201	B-8925	Strandebarm	Røyrvik	71/1	10. årh.		Egen datering
202	B-406	Strandebarm	Torsnes	36	10. årh.		Hatleskog 1986
203	B-7812	Alversund	Fjellsenda	42/1	10. årh.		Egen datering
204	B-3306, 5629	Alversund	Spurkland	88/1	10. årh.		Egen datering
205	B-3308	Alversund	Votno	82/5	10. årh.		Geber 1991
206	B-411	Etne	ukjent		10. årh.		Egen datering
207	B-415	Haus	Koppen	46	10. årh.		Egen datering
208	B-2140	Kvinnherad	Ænes	64/3	10. årh.	X	Hatleskog 1986
209	B-12012	Alversund	Fosse	25/7	Tidlig Vik.		Helgen 1982
210	B-4392	Alversund	Sakstad	18/5	Vik.		Petersen 1928:153
211	B-12382	Etne	Rygg	44	Vik.		Hatleskog 1986.
212	B-6089	Haus	Koppen	46/2	Vik.		BMÅ 1908
213	B-5924	Haus	Ytre Arna	102	Vik.		BMÅ 1905
214	B-11139	Hosanger	Mo	76/5	Vik.		UBÅ 1958
215	B-7830	Alversund	Kvamme	53/3	Yja.		BMÅ 1927
216	B-8140	Bruvik	Hesjedal	51/3	Yja.		Fett 1966

217	B-2254-57	Haus	Hartveit	34/5	Yja.		Fett 1965
218	B-12557	Haus	Haus	62/1	Yja.		HMT 1970-1977
219	B-4450	Strandebarm	Prestgard	28	Yja.		Hatleskog 1986

Sannsynlige kvinnegraver

F-nr	Museumsnr	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
220	B-6185	Lindås	Lygra	57-58	9. årh		Egen datering
221	B-4253	Alversund	Fosse	25/8	10. årh.		Egen datering
222	B-12058	Etnes	Sørheim	36	Yja.		Hatleskog 1986
223	B-261-67	Hamre	Nepstad	8	Yja.		Ab. 1875

Manns- og kvinnegraver

F-nr	Museumsnummer	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
224	B-4432	Bruvik	Jamne	28/12	8. årh.		Helgen 1982
225	B-7639	Tysnes	Kongsvik	26/3	8. årh.		Hatleskog 1986
226	B-6232 I-II	Etnes	Grindheim	75	8.-9. årh.		Hatleskog 1986
227	B-6609	Sammanger	Totland	125/11	900-950		Egen datering
228	B-7835	Evanger	Fadnes	18/3	750-850		Egen datering
229	B-2783-88	Os	Hauge	63/10	700-750		Helgen 1982
230	B-5800	Haus	Ytre Arna	102/14	10. årh.		Egen datering
231a	B-755-58	Lindås	Lygra	57-58	10. årh.		Egen datering
231b	B-755-58	Lindås	Lygra	57-58	Vik.		
232	B-4145	Tysnes	Vattedal	141	10. årh.		Hatleskog 1986
233	B-322-26	Fana	Fana	96/1	Vik.		Fett 1971

Mulige manns- og kvinnegraver

F-nr.	Museumsnummer	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
234	B-7534	Kvinnherad	Nes	81	9. årh.		Hatleskog 1986
235	B-7535	Kvinnherad	Nes	81	9.-10. årh.		Hatleskog 1986
236	B-1266-70	Hamre	Munndal	10-11	900-950		Egen datering
237	B-5927-28	Kvinnherad	Naterstad	94/2	10. årh.		Hatleskog 1986.
238	B-3454	Kvinnherad	Nes	81	10. årh.		Hatleskog 1986.
239	BrM 1861.3-15, No. 8-9	Bergen by			Vik.		Fett 1973

Ukjent kjønn

F-nr.	Museumsnummer	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
240	B-12053	Etne	Sorheim	36	650-800		Hatleskog 1986
241	B-8671	Etne	Grindheim	75	8.-9. årh.	X	Hatleskog 1986
242	B-110, 111	Kvinnherad	Skåla	82	8.-10. årh.		Hatleskog 1986
243	B-7662	Etne	Kaldheim	47	9. årh.	X	Hatleskog 1986
244	B-12580	Etne	Rygg	44	9. årh.	X	Hatleskog 1986
245	B-4712	Etne	Støle	35	9. årh.		Hatleskog 1986
246	B-6195	Etne	Rygg	44	Vik.	X	Hatleskog 1986
247	S-5514	Ølen	Eide	81-82	Vik.		Geber 1991
248	B-484	Bruvik	Vik	58	Yja.	X	Fett 1966
249	B-9287	Etne	Gjerde	10/3	Yja.		Hatleskog 1986
250	B-5887	Etne	Grindheim	75	Yja.		Egen datering
251	B-7194	Etne	Grindheim	75	Yja.		Hatleskog 1986
252	B-7651	Etne	Grindheim	75	Yja.		Hatleskog 1986
253	B-7925	Etne	Grindheim	75	Yja.		Hatleskog 1986
254	B-12534	Etne	Rygg	44	Yja.		Hatleskog 1986
255	B-12535	Etne	Rygg	44	Yja.		Hatleskog 1986
256	B-11560	Etne	Støle	35	Yja.		Hatleskog 1986
257	B-12052	Etne	Sorheim	36	Yja.		Hatleskog 1986
258	B-12056	Etne	Sorheim	36	Yja.		Hatleskog 1986
259	B-12068	Etne	Sorheim	36	Yja.	X	Hatleskog 1986
260	B-7764	Etne	Øvstebo	28	Yja.		Hatleskog 1986
261	B-7960	Etne	Flåte	65/3	Yja.		Hatleskog 1986
262	B-3051	Fjelberg	Halsnøy Kloster	11/32	Yja.		Hatleskog 1986
263	B-8913	Fjelberg	Hillestad	24/11	Yja.		Hatleskog 1986
264	B-13236	Haus	Hundhamar	66	Yja.	X	HMT 1978-1982
265	B-3684	Kvinnherad	Haugland	125	Yja.		Hatleskog 1986
266	B-4555 a-c	Kvinnherad	Nes	81	Yja.		Hatleskog 1986
267	B-7596	Kvinnherad	Sandvik	113/2	Yja.	X	Hatleskog 1986
268	B-303	Lindås	Brunnslund	91	Yja.	X	Ab. 1875
269	B-3177	Lindås	Lygra	57-58	Yja.		Ab. 1877
270	B-5548	Skånevik	Bauge	33/1	Yja.		Fett 1963
271	B-13261	Stord	Eldøy	44	Yja.		Hatleskog 1986
272	B-13262	Stord	Eldøy	44	Yja.		Hatleskog 1986
273	B-8220, 8221, 10797	Stord	Eldøy	44	Yja.	X	Hatleskog 1986
274	B-2730	Stord	Årland	27-28	Yja.		Hatleskog 1986
275	B-4633b.	Strandebarm	Nedre Trå	7	Yja.		Hatleskog 1986
276	B-10489	Tysnes	Åse	51	Yja.	X	Hatleskog 1986

III

INDRE STRØK

Mannsgraver

F-nr.	Museumsnummer	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
277	B-11923	Voss	Hegle	83/1	Fvt.-mer.		Helgen 1982
278	B-10458	Kvam	Rosseland	22	600-830		Egen datering
279	B-4865	Voss	Li	190/1	600-830		Egen datering
280	B-1022-24	Voss	Ringheim	52/3	7. årh		Helgen 1982
281	B-5840	Kvam	Tjosås	39/1	7. årh.		Hatleskog 1986
282	B-4719 II o-æ	Ullensvang	Hovland	85	7. årh.		Hatleskog 1986
283	B-664-669, 395	Voss	Gjukastein	31/1	7. årh.		Helgen 1982
284	B-4154	Voss	Lirhus	88/1	7. årh.		Helgen 1982
285	B-4927	Ulvik	Vardberg	9	7.-8. årh.		Hatleskog 1986
286	C-3453-55	Ulvik	Berastøl		700-750		Helgen 1982
287	B-8032	Ulvik	Nedstås	116/2	700-750		Helgen 1982
288	B-8109	Vossestrand	Sivle	78/1	700-750		Helgen 1982
289	B-10577	Vossestrand	Herheim	29/3	700-750		Helgen 1982
290	B-4634	Voss	Skjelde	245/1	700-850		Egen datering
291	C-6400-04	Ulvik	Sæbo	8	750-800		
292	B-935-36, 1113-18	Voss	Helleve	96/4	750-800		Helgen 1982
293	B-4393	Vossestrand	Hole	41/3	750-800		Helgen 1982
294	B-6399	Ulvik	Vardberg	9	750-850		Sogndes 1973
295	B-1291, 1293-1301, 1303-04	Kvam	Midhus	24	8. årh.		Hatleskog 1986
296	B-7113	Kvam	Fonnanland	5/2	8. årh.		Hatleskog 1986
297	B-4262	Ullensvang	Bleie	50	8. årh.	X	Hatleskog 1986
298	B-10080	Ulvik	Kjerland	118/5-6	8. årh.	X	Hatleskog 1986
299	B-4835	Ulvik	Vardberg	9	8. årh.	X	Hatleskog 1986
300	B-6471	Voss	Lirhus	88/1	8. årh.		Helgen 1982
301	B-2755-62	Voss	Prestegården	48/23	8. årh.		Helgen 1982
302	B-6068	Voss	Saude	241/1	8. årh.		Helgen 1982
303	B-4275	Vossestrand	Løn	66	8. årh.		Helgen 1982
304	B-2605-12	Vossestrand	Oppheim	61	8. årh.		Helgen 1982
305	B-3451, 10499	Ullensvang	Bråvoll	138	8.-9. årh.		Hatleskog 1986
306	B-10569-70	Ullensvang	Instanes	146-47	8.-9. årh.	X	Hatleskog 1986
307	B-6169	Voss	Helleve	96/4	Sen mer.-tidlig vik.		Helgen 1982
308	B-3987	Voss	Bryn	191/2	Tidlig Vik.		Helgen 1982
309	B-7880 I	Ullensvang	Sandvik	140/3	ca. 800		Helgen 1982
310	B-1122-30	Voss	Bryn	191/8	800-850		Egen datering
311	B-1060-67	Voss	Dukstad	85	800-850		Egen datering
312	B-6470	Voss	Lirhus	88/1	800-850		Egen datering
313	B-4736 d-e, g?	Vossestrand	Stalheim	76/4	800-850		Helgen 1982
314	B-5468	Kvam	Li	20	9. årh.		Hatleskog 1986
315	B-6192	Kvam	Råe	36/7	9. årh.		Hatleskog 1986
316	B-4298	Ullensvang	Måkastad	54	9. årh.		Hatleskog 1986
317	B-4263	Ullensvang	Rogdo	62/2	9. årh.		Hatleskog 1986
318	B-7880 II	Ullensvang	Sandvik	140/3	9. årh.		Hatleskog 1986
319	B-10487	Ullensvang	Øvre Sekse	84	9. årh.	X	Hatleskog 1986
320	B-12016	Ulvik	Hæreid	25	9. årh.	X	Hatleskog 1986
321	B-848-52	Ulvik	Syse	51/13	9. årh.		Hatleskog 1986

322	B-5211	Ulvik	Ukjent sted		9. årh.		Hatleskog 1986
323	B-486, 1628	Ulvik	Vambheim	70/1	9. årh.		Hatleskog 1986
324	B-7186	Ulvik	Øvre Hakastad	52	9. årh.	X	Hatleskog 1986
325	B-8940	Voss	Kyte	104/2	9. årh.	X	Egen datering
326	B-5582	Kvam	Nesthus	26	850-950		Hatleskog 1986
327	B-1138-41	Kvam	Rosseland	22	850-950		Hatleskog 1986
328	B-1142-46	Odda	Tokheim	33	850-950		Hatleskog 1986
329	B-4806	Røldal	Horda	1	850-950		Hatleskog 1986
330	B-4989	Røldal	Seim	3	850-950	X	Egen datering
331	B-7293	Voss	Bø	28/2	850-950		Egen datering
332	B-4533	Voss	Opeland	162	850-950		Egen datering
333	B-6380	Voss	Saude	241/1	850-950		Egen datering
334	B-4155 a-c	Voss	Fitje	59/1	800/850-950		Egen datering
335	B-11294	Kvam	Vikøy	7	800-950		Egen datering
336	B-8349	Ulvik	Hæreid	25	800-950	X	Egen datering
337	B-3460	Ulvik	Øvre Seim	94	800-950		Egen datering
338	B-9654	Voss	Gjerstad	24/2	800-950	X	Egen datering
339	B-9256	Ulvik	Sæbo	8	900-950		Sognnes 1973
340	B-6149	Voss	Kyte	103/1	900-950		Egen datering
341	B-2749-53	Voss	Lunde	244/4	900-950		Egen datering
342	B-6225	Voss	Raustad	41/1	900-950		Egen datering
343	B-1730-33	Voss	Ringheim	52/3	900-950		Egen datering
344	B-7826	Voss	Rykkje	92/2	900-950		Egen datering
345	B-1827-30	Ulvik	Eide	123	9.-10. årh.		Hatleskog 1986
346	C-20004	Ulvik	Rondesteit	40/2	9.-10. årh.		Hatleskog 1986
347	B-3139-40	Voss	Dukstad	85	900-1050		Egen datering
348	B-4371	Vossestrand	Hauge	71/2	900-1050		Egen datering
349	B-12868	Voss	Bø	132/2	10. årh.		Egen datering
350	B-5151	Odda	Ukjent sted		10. årh.		Hatleskog 1986
351	B-6705	Røldal	Seim	3	10. årh.		Hatleskog 1986
352	B-6718	Røldal	Seim	3	10. årh.		Hatleskog 1986
353	C-14009-10	Røldal	Seim	3	10. årh.		Hatleskog 1986
354	B-878-80, trolig NM13986 c-g	Ullensvang	Eidnes	72/3	10. årh.		Hatleskog 1986
355	C-8726-31	Ullensvang	Lofthus	73	10. årh.		Hatleskog 1986
356	B-2838	Ullensvang	Ringoyno	132/3	10. årh.		Hatleskog 1986
357	B-4424, 4265,	Ullensvang	Øvre Sekse	84/3	10. årh.		Hatleskog 1986
358	B-11299	Ullensvang	Store Nå	57	10. årh.	X	Hatleskog 1986
359	B-7794	Ulvik	Hæreid	25	10. årh.	X	Hatleskog 1986
360	B-1627	Ulvik	Litlatun	11	10. årh.		Hatleskog 1986
361	B-4724	Ulvik	Nedre Hakastad	53/70	10. årh.		Hatleskog 1986
362	B-7557	Ulvik	Selland	111/3	10. årh.		Hatleskog 1986
363	B-2799-2804	Ulvik	Torblå	48/8	10. årh.		Hatleskog 1986
364	B-6146	Ulvik	Torblå	48/13	10. årh.		Hatleskog 1986
365	B-454, 526-32	Ulvik	Vambheim	70/1	10. årh.		Hatleskog 1986
366	B-1090-95	Voss	Grimastad	243/1	10. årh.		Egen datering
367	B-7711	Voss	Grimastad	243/3	10. årh.		Egen datering
368	B-7080, 7365	Voss	Himle	202/4	10. årh.		Egen datering
369	Sth.-15460	Voss	Hornve	33/1	10. årh.		Geber 1991
370	B-4389	Voss	Ukjent		10. årh.		Egen datering
371	B-4170	Voss	Ygre	112/3	10. årh.		Egen datering
372	B-9696	Vossestrand	Løn	66	10. årh.		Egen datering

Kristen innflytelse i hedensk tid?

373	B-7742	Vossestrand	Rygg	70/3	10. årh.		Egen datering
374	B-7727	Kvam	Rykkje	57/7	10.-11. årh.		Hatleskog 1986.
375	B-6719	Røldal	Seim	3	10.-11. årh.		Hatleskog 1986
376	B-9705	Ulvik	Kjerland	118	10.-11. årh.	X	Hatleskog 1986
377	B-6147	Ulvik	Torblå	48/13	10.-11. årh.		Hatleskog 1986
378	B-7658	Ulvik	Åstestølen	21/4	10.-11. årh.		Hatleskog 1986
379	B-8354	Odda	Skarde	8/17	11. årh.	X	Hatleskog 1986
380	B-10855	Voss	Øvsthus	86/3	11. årh.	X	Egen datering
381	B-10903	Ulvik	Garden	18/2	Vik.		Hatleskog 1986
382	B-4924	Ulvik	Vardberg	9	Vik.		Hatleskog 1986
383	B-1103-06	Voss	Dukstad	85	Vik.		Fett 1956
384	B-3708	Voss	Fitje	59/1	Vik.		Ab. 1881
385	B-4847	Voss	Tvilde	89	Vik.		Egen datering
386	B-2466-73, B-4722	Ulvik	Hallanger	80	Yja.		Hatleskog 1986
387	NM-14230	Kvam	Midhus	24	Yja.		Hatleskog 1986
388	B-1642-43	Røldal	Seim	3	Yja.		Hatleskog 1986
389	NM-13842	Røldal	Seim	3	Yja.		Hatleskog 1986
390	B-1585	Røldal	ukjent sted		Yja.		Hatleskog 1986
391	NM-13790	Ullensvang	Indre Meland	88/3	Yja.		Hatleskog 1986
392	B-10826	Ullensvang	Lussand	117/3	Yja.		UBÅ 1954/2
393	B-2703, 2705	Ullensvang	Lutro	151	Yja.		Hatleskog 1986
394	B-2704	Ullensvang	Lutro	151	Yja.		Hatleskog 1986
395	B-1566-67	Ullensvang	Reisete	53/5	Yja.		Hatleskog 1986
396	B-3709-10	Ullensvang	Øvre Sekse	84/3	Yja.	X	Hatleskog 1986
397	B-1837-39	Ullensvang	Åkre	95/4	Yja.		Hatleskog 1986
398	C-2322	Ulvik	Hæreid	25	Yja.		Hatleskog 1986
399	B-1522-23	Ulvik	Skafteidal	84/1	Yja.		Hatleskog 1986
400	NM-14125	Ulvik	Spildo	90/1	Yja.	X	Hatleskog 1986
401	B-4725	Ulvik	Syse	51/13	Yja.		Hatleskog 1986
402	NM-15471	Voss	Gjerstad	24/5	Yja.		Fett 1956
403	NM-15189	Voss	Kvitno	213/2	Yja.		Fett 1956
404	B-4532	Voss	Kvåle	95/1	Yja.		Fett 1956
405	B-4549	Voss	Lekve	47	Yja.		Ab. 1889
406	B-9314 a + en av øksene b-d	Voss	Liland	246/1	Yja.		Egen datering
407	NM-15473	Voss	Røte	18/3	Yja.		Fett 1956
408	B-4349	Vossestrand	Hyrt	19-20	Yja.		Fett 1955

Sannsynlige mannsgraver

F-nr.	Museumsnummer	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
409	B-2651-55	Ulvik	Lægreid	5/5	750-800		Sognnes 1973
410	B-971	Kvam	Fykse	70/8	8. årh.	X	Hatleskog 1986
411	B-4706	Ullensvang	Lutro	151	8. årh.	X	Helgen 1982
412	B-2810	Ulvik	Eide	123	850-950		Hatleskog 1986
413	B-10571	Ulvik	Mo	82/1-2	850-950		Hatleskog 1986
414	B-914	Voss	Flatekvål	61/7	850-950		Egen datering
415	B-1110-11	Voss	Lunde	244/4	850-950		Egen datering
416	B-6715	Voss	Mosafinn	240/6	850-950	X	Egen datering
417	B-988	Voss	Gjerdåker	90/1	900-950		Egen datering
418	B-11828	Voss	Tessdal	219/2	950-1030		Egen datering
419	B-6425	Odda	Eitrheim	34/2	10. årh.		Hatleskog 1986
420	B-1763	Røldal	Seim	3	10. årh.	X	Hatleskog 1986
421	B-11615	Ullensvang	Helleland	71/7	10. årh.	X	Egen datering
422	B-3245	Ulvik	Hallanger	80	10. årh.		Hatleskog 1986
423	B-2806	Ulvik	Kjerland	118/5-6	10. årh.		Hatleskog 1986
424	B-11322	Vossestrand	Bygd	12/3	10. årh.	X	Egen datering
425	B-4169	Voss	Bjørko	158/3	10. årh		Egen datering
426	B-4266	Ullensvang	Utne	108	Vik.		Geber 1991
427	B-2600	Røldal	ukjent sted		Yja.		Hatleskog 1986
428	NM-13992	Ullensvang	Åga	64/1	Yja.	X	Hatleskog 1986
429	C-8035-36	Ullensvang	Børve	78-79	Yja.		Hatleskog 1986
430	B-2884	Ulvik	Eide	123	Yja.		Hatleskog 1986
431	B-2815	Ulvik	Torblå	48/8	Yja.	X	Hatleskog 1986
432	B-2883	Ulvik	Øvre Folkedal	129	Yja.		Hatleskog 1986
433	NM-15273	Voss	Kyte	103-104	Yja.		Fett 1956

Kvinnegraver

F-nr.	Museumsnummer	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
434	B-7509	Ulvik	Vardberg	9	7. årh.		Hatleskog 1986.
435	B-5490	Ulvik	Lekve	49-50	8.-9. årh.		Hatleskog 1986.
436	B-7732	Vossestrand	Skjervheim	22/2	800-850		Petersen 1928:197
437	B-4736 a-c, f, g, h, i,	Vossestrand	Stalheim	76/4	800-850		Helgen 1982
438	B-5063	Vossestrand	Løn	66	850-900		Egen datering
439	B-4334, B-4721	Ulvik	Hallanger	80	9. årh.		Hatleskog 1986
440	B-8635, 9091	Ulvik	Øvre Seim	94	9. årh.		Hatleskog 1986.
441	B-2775-81	Vossestrand	Oppheim	61	10. årh.		Egen datering
442	B-5627	Kvam	Vangdal	2/4	10. årh.		Hatleskog 1986.
443	B-4599	Ullensvang	Bu	129/1	10. årh.		Hatleskog 1986.
444	B-1495-1504	Ullensvang	Hovland	85	10. årh.		Hatleskog 1986.
445	B-10839	Ullensvang	Indre Meland	88/5	10. årh.		Egen datering
446	B-4947	Ullensvang	Meland	87-88	10. årh.		Hatleskog 1986
447	B-6657	Ulvik	Trå	97/1-2	10. årh.		Hatleskog 1986
448	B-4726	Ulvik	Øvre Hakastad	52/15	10. årh.		Hatleskog 1986.
449	B-3251	Voss	Bryn	191/2	10. årh.		Egen datering
450	B-3231	Voss	Kyte	103/1	10. årh.		Egen datering
451	B-11448	Voss	Ukjent		10. årh.	X	Egen datering
452	B-6228	Voss	Veka	27/2	10. årh.		Egen datering
453	B-4351-52	Vossestrand	Vinje	3-5	10. årh.		Egen datering
454	B-5914	Voss	Gjerdskvål	60/5	Vik.		BMA 1905
455	B-2811-13	Ulvik	Kjerland	118	Yja.		Hatleskog 1986.
456	B-4926	Ulvik	Vardberg	9	Yja.		Sognnes 1973
457	C-13936-37	Voss	Mølster	46	Yja.		Fett 1956
458	B-7836	Voss	Rykkje	92/2	Yja.		BMA 1927
459	B-8598	Vossestrand	Bygd	12/3	Yja.		Helgen 1982.

Sannsynlige kvinnegraver

F-nr.	Museumsnummer	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
460	B-4719 III	Ullensvang	Hovland	85	7. årh.		Bakka 1963:160 f
461	B-7114	Ulvik	Øvre Folkedal	129	Vik.		Hatleskog 1986
462	B-7149	Ulvik	Øvre Folkedal	129	Vik.		Hatleskog 1986
463	B-7019b	Røldal	Seim	3	Yja.	X	Hatleskog 1986
464	B-2672-73	Voss	Grimastad	243/1	Yja.		Fett 1956
465	B-1613	Voss	Vele	205/1	Yja.		Ab. 1875

Manns- og kvinnegraver

F-nr.	Museumsnummer	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
466	B-4719 I a-n	Ullensvang	Hovland	85	7. årh.		Hatleskog 1986
467	B-1748-49	Voss	Mølster	46/2	Tidlig Vik.		Helgen 1982
468	B-5028	Odde	Skarde	8/17	850-950		Hatleskog 1986
469	B-4864	Vossestrand	Hyrte	19-20	850-950		Egen datering
470	B-6985	Voss	Grimastad	243/1	10. årh.		Egen datering
471	B-403, 858-59	Voss	Mølster	46/2	10. årh.		Egen datering
472	B-2233-52	Voss	Lunde	244/4	Vik.		Geber 1991
473	C-1313-17	Voss	Gjelle	226	Yja.		Fett 1956

Mulig mann og kvinnegrav

F-nr.	Museumsnummer	Prestegjeld	gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
474	B-5485, 5516	Voss	Jernes	196/3	850-950		Egen datering

Ukjent kjønn

F-nr.	Museumsnummer	Prestegjeld	Gård	Gnr/bnr	Datering	Gravfunn?	Litteratur/datert av
475	B-6731	Ulvik	Hæreid	25	7. årh.	X	Hclgen 1982
476	B-4167	Ulvik	Lægreid	5/5	800		Sognnes 1973:56
477	B-8310	Odda	Bakko	32	9. årh.		Hatleskog 1986
478	B-4715	Ulvik	Hjelmavoll	67/1	9. årh.	X	Hatleskog 1986
479	B-6676	Ulvik	Hæreid	25	9.-10. årh.	X	Sognnes 1973
480	B-7867	Ulvik	Øvre Folkedal	129	Vik.		Hatleskog 1986
481	B-4487	Kvam	Sandve	11/26,30	Yja.		Hatleskog 1986
482	B-4919	Odda	Bakko	32	Yja.	X	Hatleskog 1986
483	B-5073 b-c	Odda	Bakko	32	Yja.		Hatleskog 1986
484	B-5585	Odda	Bakko	32	Yja.		Hatleskog 1986
485	B-10281	Røldal	Seim	3	Yja.	X	Hatleskog 1986
486	B-4988	Røldal	Seim	3	Yja.		Hatleskog 1986
487	B-7019a	Røldal	Seim	3	Yja.	X	Hatleskog 1986
488	B-1612	Ullensvang	Lutro	151	Yja.		Hatleskog 1986
489	B-10980	Ullensvang	Reisete	53	Yja.	X	Hatleskog 1986
490	B-7997	Ulvik	Hæreid	25	Yja.		Hatleskog 1986
491	B-11062	Ulvik	Håheim	46	Yja.		Hatleskog 1986
492	B-2807	Ulvik	Kjerland	118/5-6	Yja.		Hatleskog 1986
493	B-10508	Ulvik	Lekve	49-50	Yja.	X	Hatleskog 1986
494	B-3191	Ulvik	Nedre Seim	95	Yja.		Hatleskog 1986
495	B-3230	Ulvik	Nedre Seim	95	Yja.		Hatleskog 1986
496	B-4836	Ulvik	Røyso	13	Yja.	X	Hatleskog 1986
497	B-4925	Ulvik	Vardberg	9	Yja.		Sognnes 1973
498	B-4448	Voss	Bø	109/4	Yja.	X	Ab. 1887
499	B-10856	Voss	Midtun	235/2	Yja.	X	UBÅ 1954
500	C-6323	Voss	Prestegården	48	Yja.		Fett 1956
501	B-8545	Voss	Skiple	139/2	Yja.		Fett 1956
502	B-9697	Vossestrand	Nesheim	10/7	Yja.		BMA 1946

FORKORTELSER

Litteratur

- SMYA Soumen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja Finska Fornminnesföreningens Tidskrift (FFT), Helsinki (Helsingfors)
NAR Norwegian Archaeological Review

Tilvekster

- Ab. Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarbok, Kristiania (Oslo)
BMÅ Bergen Museums Årbok
HMT Tilvekstfortegnelse for Historisk Museum. Førhistorisk Samling. Universitetet i Bergen.
UBÅ Universitetet i Bergen Årbok

Museumsnummer

- B Arkeologisk avdeling ved Bergen museum
C Universitetets Oldsaksamling, Oslo
S Arkeologisk museum i Stavanger
BrM British Museum, Dept. of British and Meieval Antiquities, London
NM Nordiska Museet, Stockholm
Sth. Statens Historiska Museum. Stockholm.

LITTERATUR OG KILDER

- Almgren, B. 1955: *Bronsnycklar och djurornamentik vid övergången från vendeltid till vikingatid*. Uppsala.
- Andersen, P. S. 1977: *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130, handbok i Norges historie bind 2*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Arrehenius, B. 1995: Women and gold. On the role of women in society at the time of the Great Migrations and their relationship to the production and distribution of ornaments. *Varia 30. Produksjon og samfunn. Om erverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. årtusen e.Kr.* s. 85-97. 2. nordiske jernaldersymposium. Granavolden 1992. (red. Resi, H. G.). Universitetets Oldsaksamling. Oslo.
- Bakka, E. 1963: *Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid, Bygdesoga I*. Odda, Ullensvang og Kinsarvik Bygdeboknemnd. Odda.
- Bennet, A. 1987: *Graven, religiös och social symbol*. Struktur i folkevandringstidens gravskick i Mälardalen. *Theses and papers in north-european archaeology 18*. Stockholm.
- Biedermann, H. 1992: *Symbolleksikon*, J. W. Cappelens Forlag a.s. Oslo.
- Birkeli, F. 1973: *Norske steinkors i tidlig middelalder, et bidrag til belysning av overgang fra norrøn religion til kristendom*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Birkeli, F. 1979: *Norge møter kristendommen. Fra vikingtid til ca. 1050*. Oslo.
- Birkeli, F. 1982: *Hva vet vi om kristningen av Norge?* Universitetsforlaget. Oslo.
- Birkeli, F. 1995: *Tolv vintre hadde kristendommen vært i Norge*. (red. Hauge, K.O.; L. Munthe; B. Bue; T. Jørgensen). Oslo.
- Bjørkvik, H. 1995: Kva slags samfunn var det som tok mot kristendommen? Den vestnorske samfunnsstrukturen omkring år 1000. *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge* s.58-80. (red. Lidén, H. -E.). Universitetsforlaget. Oslo.
- Blindheim, C. 1960: Kaupangundersøkelsen etter 10 år. *Viking, tidsskrift for norrøn arkeologi. Bind XXIV* s.43-69. (red. Hougen, B. - I. Martens). Norsk arkeologisk selskap, Oslo.
- Blindheim, C. 1969: Kaupangundersøkelsen avsluttet, *Viking, Tidsskrift for norrøn arkeologi, Bind XIII* s. 5-41. (red. Hougen, B. - A. Skjølsvold). Norsk arkeologisk selskap, Oslo.
- Blindheim, C. og Heyerdahl-Larsen, B. 1995: *Kaupang-funnene bind II. Gravplassene i Bjekholsbergene/Lamøya undersøkelsen 1950-1957*. Institutt for arkeologi, kunsthistorie og numismatik. Universitetets Oldsaksamling. Oslo.

- Brøgger, A. W. 1931: *Norge og Europa i middelalderen*. Oslo.
- Dahl, O. 1959: *Norsk Historieforskning i 19. og 20. årh.* Universitetsforlaget. Oslo.
- Dahlby, F. 1965: *Symboler og tegn i den kristne kunst*. København.
- Davidson, H. E. 1993: *The lost beliefs of northern Europe*. Routledge. London and New York.
- Dommasnes, L. H. 1976: *Yngre jernalder i Sogn - forsøk på sosial rekonstruksjon*. Upubl. mag.art.-avhandling. Universitetet i Bergen.
- Dommasnes, L. H. 1978: Et gravmateriale fra yngre jernalder brukt til å belyse kvinners stilling. *Viking, Tidsskrift for norrøn arkeologi Bind XLII*, Norsk arkeologisk selskap. Oslo.
- Dyrvik, S. 1968: *Etne-soga, Frå dei eldste tider til 1660*. Bergen.
- Engelstad, E. S. 1927: *Hedenskap og kristendom, sen vikingetid i innlandsbygdene i Norge Bergens Museums Aarbok, Historisk-Antikvarisk rekke Nr. 1*. Bergen.
- Engvik jr., A. 1995: *Fuglenåler fra folkevandringstid. En komparativ analyse av det fennoskandiske materialet*. Upubl. hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen.
- Erä-Esko, A. 1965: Germanic animal art. Of Salin's style in Finland. *SMYA. 1965 bind 63*. Helsinki.
- Fett, E. N. 1968: Førhistorien i Etne, *Etne Soga, første bandet. Frå dei eldste tider til 1660*. s.124-256, (red. Dyrvik, S.). Bergen.
- Fett, P. 1955: Vossestrand prestegjeld, *Førhistoriske minne på Voss*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P.1956: Voss prestegjeld. *Førhistoriske minne på Voss*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1963: Skånevik prestegjeld, *Førhistoriske minne i Sunnhordland*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1965a: Fjelberg prestegjeld, *Førhistoriske minne i Sunnhordland*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1965b: Haus prestegjeld, *Førhistoriske minne i Nordhordland*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1965c: Lindås prestegjeld, *Førhistoriske minne i Nordhordland*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1966: Bruvik prestegjeld, *Førhistoriske minne i Nordhordland*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1967a: Hosanger prestegjeld, *Førhistoriske minne i Nordhordland*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1967b: Masfjorden prestegjeld, *Førhistoriske minne i Nordhordland*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1969: Alversund prestegjeld, *Førhistoriske minne i Nordhordland*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1970: Hamre prestegjeld og Åsane prestegjeld, *Førhistoriske minne i Nordhordland*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1971: Fana prestegjeld, *Førhistoriske minne i Midthordland*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fett, P. 1973: Bergen by. Tillegg, *Førhistoriske minne i Midthordland*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Fuglestad, I. og P. Hernæs 1995: Rituell kommunikasjon i yngre jernalder, forslag til modell for forståelse av storhauger og steinkors i brytningstiden mellom hedendom og kristendom. *Nordsjøen-Handel, religion og politikk. Karmøyseminaret 94/95*. s.140- 150. Karmøy.
- G = Gulatingsloven. *Norrøne bokverk 33*. Oversatt av Robberstad, K. Det Norske Samlaget. Oslo 1981.
- Geber, Ø. 1991: *Brede seil over Nordjø går*. Upubl. hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Gräslund, A.-S. 1985: Den tidiga missionen i arkeologisk belysning - problem och synpunkter *Tor, Tidsskrift för nordisk fornkunnskap. Vol. XX 1983-1985*. s.291-313. (red. Nordahl, E.). Uppsala.
- Gräslund, A-S 1987: Pagan and Christian in the Age of Conversion. s.81-95. *Proceedings of the Tenth Viking Congress. Larkollen, Norway, 1985*. (red. Knirk E. J.). Universitetets Oldsaksamlings skrifter. Ny rekke nr.9. Oslo.
- Gräslund, A-S 1989: "Gud hjälpe nu väl hennes själ", Om runestenskvinnorna, deras roll vid

- kristnandet och deras plats i familj och samhälle *Tor, Tidskrift för nordisk fornkunnskap Vol. 22 1988- 1989*. s.223-243 (red. Nordahl, E.). Uppsala.
- Gräslund, A-S. 1991: Var Mammen-mannen kristen? *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII*. Århus.
- Gudesen, H. G. 1980: *Merovingertiden i Øst-Norge, kronologi, kulturmonstre og tradisjonsforløp. Varia 2*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Gunnes, E. 1976: *Norges historie, bind 2. Rikssamling og kristning ca. 800-1177* (red. Mykland, K.). Cappelen forlag. Oslo.
- Gunnes, E. 1983: *Aschehougs Verdenshistorie. Religioner på marsj 500-1000*. (red. Helle, K; J.Simensen; S.Tägil; K.Tønneson). Oslo.
- Harby, S. 1994: *Variasjon og folkelig religiøsitet i tidligmiddelalderisk gravskikk*. Upubl. mag.art. avhandling. Universitetet i Oslo.
- Hatleskog, A. B. 1986: *Yngre jernalder i Sunnhordland og Hardanger. Bosetningsutvikling og samfunnsstruktur*. Upubl. hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Bergen.
- Haukenæs, Th. S. 1891: *Hardanger. Natur, folkeliv og folketro*. Bergen.
- Heimskringla - *Snorres kongesagaer*. Oversatt av Holtsmark, A. og D. A. Seip. Henvisningene i oppgaven gjelder utgave fra 1995, Gyldendal norsk forlag. Oslo.
- Helgen, G. 1982: *Odd og egg, merovingertidsfunn fra Hordaland og Sogn og Fjordane. Arkeologiske avhandlinger, No.3*. Historisk Museum, Universitetet i Bergen.
- Helle, K. 1995: Kongemakt og kristendom *Kristendommen slår rot. Onsdagskvelder i Bryggens museum - X*. s.41-55. (red. Ågotnes, A.). Bergen.
- Hernæs, P. 1993: Kristen innflytelse i Rogalands vikingtid. *Rikssamlingen og Harald Hårfagre*. s.75-118. Karmøy.
- Hodder, I. 1982: *Symbols in action*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hodder, I. 1992 (1986): *Reading the past*. Current Approaches to interpretation in Archaeology, Cambridge.
- Holmsen, A. 1977: *Norges historie fra de eldste tider til 1660*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hommedal, A.-T. 1995: Selja i Nordfjord. Som Moster eit bruhovud i kristningsprosessen. *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. s.142-169 (red. Lidén, H.-E.). Universitetsforlaget, Oslo.
- Hultgård, A. 1992: Religiøs förändring, kontinuitet och ackulturasjon/synkretism i vikingatidens och medeltidens skandinaviska religion. *Projektet Sveriges kristnande, Publikasjoner 1*. s. 49-105. (red. Nilsson, B.). Uppsala.
- Indrelid, S. 1991: *Fornminne og fornminnevern i Ølen kommune*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Ingvaldsen, L. 1996: *Kirkene i Søndre Sunnhordland i tidlig- og høymiddelalder. Hvor ble kirkene bygget, hvorfor ble de bygget her, og av hvem?* Upubl. hovedfagsoppgave i Arkeologi med vekt på Norden. Universitetet i Bergen.
- Iversen, T. 1994: *Trelldommen: norsk slaveri i middelalderen*. Upubl. dr.philos -avhandling, Universitetet i Bergen.
- Iversen, T. 1995: Fremveksten av det norske leilendingsvesenet i middelalderen- en forklaringskisse *Heimen bd.32*. s.169-180. Oslo.
- Jansson, I. 1972: Till dateringen av vikingatidens ovale spennbucklor. En granskning av fyndkombinationerna. *Tidskrift för nordisk fornkunnskap Vol. XIV. TOR*, s.62-89 (red. Almgren, A. og I.Hägg). Uppsala.
- Jørgensen, T. 1990: *Fra Wessex til Vestlandet, om kristningen av Norge i tidlig middelalder*. Det norske misjonsselskap, Misjonshøyskolen i Stavanger.
- Keyser, R. 1856: *Den norske kirkes Historie under Katholismen*. Kristiania.
- Kieffer-Olsen, J. 1993: *Grav og gravskikk i det middelalderlige Danmark : 8 kirkegårdsudgravninger*, dr.philos-afhandling. Aarhus Universitet. Udgivet af Afd. for Middelalder-arkæologi og Middelalder-arkæologisk Nyhedsbrev. Højbjerg.
- Krag, C. 1991: Ynglinge kongene og Vestfold. *Vestfoldminne* s.3-11. Tønsberg.
- Krag, C. 1995a: Kristendommen og sosial og politisk endring i vikingtiden. *Kristendommen slår rot. Onsdagskvelder i Bryggens museum - X*. s.18-41, (red. Ågotnes, A). Bergen.
- Krag, C. 1995b: *Aschehougs Norges Historie bind 2. Vikingtid og Rikssamling 800-1130*. (red. Helle, K.). Oslo.

- Krag, C. 1995c: Kirkens forkynnelse i tidlig middelalder og nordmennenes kristendom. *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. s.28-57. (red. Lidén, H.-E.). Universitetsforlaget, Oslo.
- Magnus, B. og Myhre, B. 1976: *Norges Historie, bind 1 forhistorien, fra jegergruppe til høvdingssamfunn*. J.W. Cappelens forlag A.S, (red. Mykland, K.). Oslo.
- Moberg, E. 1992: *Vikingtidssverdene, hjemlig produserte eller importerte, med utgangspunkt i et lokalt sverdmateriale fra Sogn og Fjordane*. Upubl. hovedfagsoppgave i Arkeologi med vekt på Norden. Universitetet i Bergen.
- Mundal, E. 1997: Symbol og symbolhandlinger i sagalitteraturen. I (red. A. Christensson, Mundal E. og Øye I). *Middelalderens symboler*. Kulturtekster 11, UiB 1997. S. 53-69.
- Myhre, B. 1992: Kronologispørsmålet *Osebergdronningens grav*. s. 267-271 (red. Christensen, A.E.; A.S. Ingstad; B.Myhre). Oslo.
- Myhre, B.1993: The beginning of the viking age- some current archaeological problems. *Viking Revaluations, Viking society centenary symposium May 1992*.s.182-306. (ed. Faulkes, A. and R. Perkins). Viking society for Northern research, University College, London.
- Myhre, B. 1994: Haugbrott eller gravplyndring i tidlig kristningstid? *Fra hammer til kors, 1000 år med kristendom. Brytningstid i Viken*. s. 69-86 (red. Hansen, J. I.- K. G. Bjerva). Schibsted forlag, Oslo.
- Myhre, B. 1996: *The Archaeology of the Early Viking Age in Norway*. Museum of Archaeology, Stavanger, (in press).
- Nancke-Krogh, S. 1992: *Shamanens Hest*. Tro og magt hos vikingerne. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. København.
- Næss, J. R. 1970: The Significance of Orientation Elements in Iron-Age Burial Customs at Voss. A tentative Interpretation. *Norwegian Archaeological Review*, 3 s.73-83. Universitetsforlaget. Oslo.
- Næss, J. R. 1996: Undersøkelser i jernalderens gravskikk på Voss. *AmS-Rapport 7*. Arkeologisk museum i Stavanger. Stavanger.
- Olsen, M. 1957: *Norges innskrifter med de yngre runer. Fjerde bind* (anden afdeling). Utgitt forkjeldeskriftfondet. XI Hordaland Fylke. Oslo.
- Olsen, M. 1978 (1926): *Ættegård og helligdom*. Norske stedsnavn socialt og religionshistorisk belyst. Universitetsforlaget. Oslo.
- Olsen, O. 1966: *Hørg, hov og kirke*. Historiske og arkæologiske vikingtidsstudier. København.
- Petersen, J. 1919: *De norske vikingesverd, en typologisk studie over vikingetidens vaaben*. Videnskapsselskapets skrifter. II Hist.-Filos. Klasse. No.1. Kristiania.
- Petersen, J. 1928: *Vikingetidens smykker*. Stavanger museum, Stavanger.
- Petersen, J. 1951: *Vikingetidens redskaper*. Det norske Videnskabs akademi i Oslo. *Skrifter II. Hist.-. Filos.Klasse. Nr. 4*. Oslo.
- Paasche, F. 1958 (1941): *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norden*, (Olaus Petriforelesninger ved Uppsala universitet 1941) (red. Strömbäck, D.). Oslo.
- Ringstad, B. 1986: *Vestlandets største gravminner, et forsøk på lokalisering av forhistoriske maktsentra*. Upubl. mag.art. avhandling i nordisk arkeologi. Universitetet i Bergen.
- Ringstad, B. 1988: Steiner brukt som amuletter i forhistorisk tid- et eksempel fra Kvåle i Sogndal. *Arkeologiske skrifter no. 4*, s. 325-342. Historisk Museum, Universitetet i Bergen.
- Ringstad, B. 1992: Økonomiske og politiske senter på Vestlandet ca. 400-1000 e.Kr. *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke Nr.13, Åkerseminaret, Hamar 1990*.s.107-127. (red. Mikkelsen, E. og J.H. Larsen). Oslo.
- Rygh, O. 1885: *Norske Oldsager ordnede og forklarede af..* Christiania.
- Røthe, G. 1996: Kristningskongene og religionsskiftet i Norge. *Forum Medievale* s.36-53. Oslo.
- Sars, J.E. 1873-91: *Udsigt over den norske Historie, bd. 1-4*, Kristiania. Utvalgte kapitler av Holmsen, A. Henvisningene gjelder Holmsens utgave 1967. Universitetsforlaget, Oslo.
- Sawyer B, og Sawyer P. 1993: *Medieval Scandinavia, From conversion to reformation ca. 800- 1500*. University of Minnesota Press, Minneapolis. London.
- Sawyer, B. 1992: *Kvinnor och familj i det forn- och medeltida Skandinavien*. Skara.
- Sawyer, P. 1987: The process of Scandinavian Christianization in the tenth and eleventh centuries *The Christianization of Scandinavia*. s.68-88. (red. Sawyer B.; P. Sawyer; I.Wood).Viktoria Bokförlag.
- Schreiner, J. 1927: *Saga og oldfunn*. Oslo.
- Sellekvold, B. J. et.al. 1984: *Iron age man in Denmark. Prehistoric Man in Denmark, Vol.III*. Det

- Kongelige Nordiske Oldskriftsselskap, København. København.
- Selleveid, B. J. 1985: Knokler, oldsaker og kvinner. Fysisk antropologi som metode til kunnskap om kvinner i middelalderen *Kvinnearbeid i Norden fra vikingtiden til reformasjonen* Foredrag fra et nordisk kvinnehistorisk seminar i Bergen 3-7 august 1983. Bergen.
- Selleveid, B. 1989: Gravskikk i en brytningstid; haug på Hadseløya. *Meta nr.4*. s. 18-37 (red. Carelli, P. m.fl.). Lund.
- Shetelig, H. 1901: *Bergens Museums Aarvog No.12. Fortegnelse over de til Bergens Museum i 1901 indkomne sager ældre end reformationen*. Bergens Museum. Bergen.
- Shetelig, H. 1912: *Vestlandske graver fra jernalderen. Bergens Museums skrifter*. Ny række. Bd. II No.I. Bergen.
- Shetelig, H. 1925: *Norges forhistorie*. Oslo.
- Skre, D. 1997: Haug og grav. Hva betyr gravhaugene? I (red. A. Christensson, Mundal, E. og Øye, I.) *Middelalderens symboler*. Kulturtekster 11, UiB 1997. S. 37-52.
- Sognnes, K. 1973: *Eidfjord i Hardanger. Forsøk på analyse av forhistorisk bosetning*. Upubl. magistergrad i nordisk arkeologi. Universitet i Bergen.
- Solberg, B. 1984: *Norwegian spear-heads from the merovingian and viking periods*, Upubl. dr.philos.-avhandling, Universitetet i Bergen.
- Soolberg, B. 1985: Social status in the Merovingian and Viking Periods in Norway from Archaeological and Historical Sources. *N.A.R. vol 18*. Historical Museum, University of Bergen, Norway.
- Solheim, S. 1952: *Norsk sætertradisjon*. Institutt for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- Solli, B. 1996: *Narratives of Veøy. An investigation into the poetics and scientific of archaeology*. Dr.philos avhandling. Universitetet i Oslo.
- Smedal, O. H. 1997: Symboler og symbolforskning slik en antropolog ser det. I (red. A. Chistensson, Mundal, E. og Øye, I.). *Middelalderens symboler*. Kulturtekster 11. UiB 1997. s. 7-22.
- Steinsland, G. 1985: Husfruer, gydjer og volver *Kvinnenes kulturhistorie, Fra antikken til år 1800, bind I*. s.126-130, (red. Vogt, K., S. Lie, K. Gundersen, J. Bjørgum) Universitetsforlaget AS. Oslo.
- Steinsland, G. 1995: Hvordan ble hedendommen utfordret og påvirket av kristendommen? *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. s.9-29 (red. Lidèn H.-E). Universitetsforlaget .Oslo.
- Steinsland, G. og Sørensen, P.M 1994: *Menneske og makter i vikingenes verden*. Universitetsforlaget A.S. Oslo.
- Ström, F. 1967: *Nordisk hedendom, tro och sed i förkristen tid*. Akademiförlaget. Göteborg.
- Strömberg, A. 1993: *Male or female? A methodological study of grave gifts as sex-indicators in Iron Age burials from Athens*. Paul Åströms förlag. Jonsered.
- Strömbäck, D. 1958: Minneord, innledning og noter i *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norden*. Oslo.
- Stylegar, F.-A. 1995: *Dialoger med de døde, arkeologien og gravskikken*. Avhandling til hovedfag i norsk arkeologi ved Institutt for arkeologi, kunsthistorie og numismatikk, Universitetet i Oslo.
- Sund, T. 1963: Vestlandet. *Norge, land og folk bind 1*. s.115-163. Oslo.
- Taranger, A. 1890: *Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske*. Kristiania.
- Vibe-Müller, I. H. 1993: Norm og praksis -middelalderske kilders opplysninger om kristne begravelser. *SPOR - fortidsnytt fra midt-norge, -grav og gravsted-* (red. Beverfjord, A.). Fakultet for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet. Trondheim.
- Wisløff, C. Fr. 1966: *Norsk Kirkehistorie*. Bind I. Lutherstiftelsen. Oslo.

